

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

SEBİLÜRREŞAD DERGİSİ'NDE MEDRESE
ÖĞRENCİLERİNİN MEDRESEYİ
DEĞERLENDİRMELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışman:
Doç. Dr. HAMİT ER

Hazırlayan
İsmail DEDE

Çanakkale 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İsmail DEDE' ye ait
SEBİLÜRREŞAD DERGİSİ'NDE MEDRESE
ÖĞRENCİLERİNİN MEDRESEYİ DEĞERLENDİRMELERİ adlı
Çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim
Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Doç. Dr. Hamit ER

Üye
Doç. Dr. Muhsin AKBAŞ

Üye
Yrd. Doç. Dr. Mahmut SALİHOĞLU

Üye
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TEKİN

Üye
Yrd. Doç. Dr. Nimetullah AKIN

ÖZET

Tezde 1912 – 1922 yılları arasında Osmanlı medreselerinde öğrenim gören medrese öğrencilerinin yazmış oldukları mektuplar incelenmiştir. Bu mektuplar o dönemde Sebilürreşad Dergisi'nde yayımlanmıştır. Öğrenciler Sebilürreşad Dergisi aracılığı ile seslerini duyurma problemlerini kamuoyu ile paylaşma fırsatı bulmuşlardır.

Tezde öncelikle Osmanlı medreseleri hakkında genel bilgi verilmiştir. Daha sonra ise II. Meşrutiyet dönemi sosyal ve siyasi yapısı, eğitim anlayışı, medreselerin durumu üzerinde durulmuştur. Ayrıca o dönemin dergileri ve özellikle Sebilürreşad Dergisi tanıtılmıştır.

Dergide Osmanlıca yayımlanan mektuplar latinize edildikten sonra, öğrencilerin üzerinde durdukları medreselerin fiziki yapısı, eğitim öğretim durumu, hocalar ve idareciler başlıklar halinde mektuplardan pasajlar alınarak değerlendirilmiştir. Son başlık olarak medreselerin yeniden hayata dönebilmesi için öğrencilerin çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

Sonuç bölümünden sonra ek olarak orijinal mektuplardan örnekler konulmuştur.

ABSTRACT

In this thesis, I tried to analyse the letters of the students in the Ottoman medrese(traditional school} between the years of 1912 and 1922. These letters issued in periodical Sebillürreşad. The students had a chance of expressing their thoughts and problems to public by means of the periodical Sebillürreşad.

First of all, the thesis gives general information about Ottoman medreses. Secondly, social and political structure, attitude of education, general condition of medrese(s) are mentioned. Moreover, periodicals of the period, especially, Sebillürreşad are introduced.

After having latinized, the letters issued in Ottoman language in the periodical are analysed under the headings of physical condition, level of education, teachers and managers of the medrese. The last heading includes the solutions of the students in order to bring back the medrese to life.

In addition to the conclusion examples of original letters are put at the end.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	V
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ.....	1
A. AMAÇ	3
B. ÖNEM	4
C. METOT	5
D. SINIRLAR	6
E. PLAN	7
F. KAYNAKLAR	8

BİRİNCİ BÖLÜM

A. OSMANLI MEDRESELERİNE GENEL BAKIŞ.....	5
B. II. MEŞRUTİYET'TEN TEVHİD-İ TEDRİSAT'A MEDRESELER.....	11
a) Dönemin Sosyal Ve Siyasi Yapısı	11
b) Dönemin Eğitim Anlayışı	15
c) Medreseler	18
C. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİ DERGİLERİ VE SEBİLÜRREŞAD	22
a) Dönemin Dergileri.....	22
b) Sebilürreşad Dergisi	29

İKİNCİ BÖLÜM

A. SEBİLÜRREŞAD DERGİSİ'NDE YAYINLANAN TALEBE MEKTUPLARI.....	32
a) 1. Mektup: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriye İştirâk-i Efkâr	32

b) 2. Mektup: Artık Sükût Etmeyeceğiz.....	35
c) 3. Mektup: Talebe-i Ulûmun Feryâtları.....	38
d) 4. Mektup: Elinden İş Gelir Adamlar İsteriz.....	43
e) 5. Mektup: Mükâlemât ve Temrinât-ı Arabiye Dersi	45
f) 6. Mektup: Ulemâ-i Kirâm ve Talebe-i Ulûma Açık Mektup	48
g)7. Mektup: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye Medreselerin Âvâmil-i İnhitâtında Rağbetsizlik	50
i) 8. Mektup: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriye.....	53
j) 9.Mektup: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriye. Medrese Tahsilinden Gaye	58
k)10. Mektup: Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriye Medârisin Hayatı ve Memâtı Ârefesinde	61
l)11. Mektup: Talebe-i Ulûmun Haddi midir İki Üç Katlı Muntazâm Binâlarda Oturabilmek	64
m)12. Mektup: Talebenin İstirhâmâtı Umûru Şer’iyye ve Evkâf Vekâleti Celîlesine	66
n)13. Mektup: Harput Talebe-i Ulûmun İstirhâmâtı	68
o)14. Mektup: Talebe-i Ulûmun Mukadderâtı. İlâhiyât Fakültesi Müdâvimlerinin İçtimaları	70
B. TALEBE MEKTUPLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	73
a) Fiziki Yapı	74
b) Eğitim Ve Öğretimin Durumu	76
c) Hocalar Ve İdareciler	81
d) Medrese Öğrencilerinin Çözüm Önerileri	89
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	96
EKLER	98
EK-1. TALABE-İ ULÛM CEMİYETİNİN LÂYİHASI	98
EK-2. TALEBE MEKTUPLARININ ORJİNAL METİNLERİNDEN ÖRNEKLER	104

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İFAV.	: İlâhiyat Fakültesi Vakfı
İ.Ü	: İstanbul Üniversitesi
md.	: Maddesi
M.E.B.	: Millî Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
s.	: Sayfa
S.R	: Sebilurreşad
sy.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Basım tarihi yok
Terc:	: Tercüme eden
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
yay.	: Yayınevi
y.y.	: Basım yeri yok
Y.L.	: Yüksek Lisans

ÖNSÖZ

İslam müesseseler tarihi içinde medreseler çok büyük bir öneme sahiptir. Medreseler asırlar boyunca İslam eğitim öğretiminin temel taşı oluşturmuştur. Medreselerde yetişen birçok alim, müderris, kadı, edebiyatçı, sanatçı, hattat, müzisyen, matematikçi, tabip, coğrafyacı, tarihçi, en alt memurundan en üst düzey bürokratına kadar çok sayıda münevver, Osmanlı halkının önünü açmış ve halka ihtiyaç duyduğu bir çok noktada rehberlik yapmış, maddi manevi bütün ihtiyaçlarına cevap vermiştir.

Yüzyıllarca kendine ait misyonu yerine getiren medreseler, 19.yüzyıla gelindiğinde Osmanlıdaki birçok müessese ile birlikte gerilemiş, artık eski hususiyetini koruyamaz ve fonksiyonunu icra edemez hale gelmiştir.

Çalışmamızda, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı medreselerinde okuyan talebelerin, Sebilürreşad mecmuasında yayınlanan ve medreselerdeki eğitim ve öğretim sorunlarını yansıtan mektuplarını ortaya çıkarılması hedeflendi.

Mektuplarda dönemin medrese talebesinin hissiyatını, neler yaşadıklarını, neler istediklerini görme imkânı olmuştur. Tezin son kısmına, talebe mektuplarına konu itibari ile yakın olan bazı ekler ilave edilmiştir.

Tez konumun belirlenmesinden neticelenmesine kadar her konuda değerli fikirleriyle katkıda bulunan tez danışmanım sayın Doç. Dr. Hamit ER'e, aynı şekilde özel vakit ayırıp teknik konularda yardımlarından dolayı Gülsüm PEHLİVAN AĞIRAKÇA hanımefendiye, özellikle de, üzerimde büyük hakları olan, desteklerini daima hissettiğim anne, babama ve eşime sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

İsmail DEDE

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ

A. AMAÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde medreselerin ve öğrencilerinin içinde bulunduğu durumu tespit amacıyla hazırlanan bu çalışma, dönemin en önemli dergilerinden Sebilürreşad'daki talebe mektuplarının incelenmesiyle gerçekleşmiştir. Araştırmamızın amacı, bu mektuplar sayesinde dönemin eğitim-öğretim sorunlarına ışık tutmak, devrin sosyo kültürel yapısını talebelerin kaleminden okumaktır. Bu bağlamda incelenecek olan talebe mektuplarıyla büyük bir devletin eğitim kurumlarında yaşanan olayların fotoğrafı çekilecek, devletin inhitatında medreselerin durumu bizzat olayın aktörleri tarafından ele alınacaktır. Yaklaşık 11 yıllık süre içinde dergide yer verilen bu mektuplar sayesinde, eğitim sistemindeki aksaklıklara talebelerin getirmeye çalıştığı çözüm yollarının ortaya konulması da hedeflenmiştir.

B. ÖNEM

Sebilürreşad Dergisi'nda yer alan talebe mektupları sadece eğitim-öğretim tarihi açısından değil siyasî, sosyal ve dinî hayatın birçok yönünü göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Talebelerin, devrin medreselerini değerlendiren bu mektupları 19. yüzyıl Müslümanlarının içinde buldukları durumu görebilmek açısından da kayda değerdir. Ayrıca Batı dünyasının İslâm dünyası karşısındaki etkileri de bu mektuplar sayesinde görülebilecektir.

C. METOD

Araştırmamızda incelemeye konu olan mektupların tespitinde Abdullah Ceylan tarafından hazırlanan "*Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmualarının Fihristi*" adlı eserden tarama yapılarak mektuplar belirlenmiştir. Mektupların tespitinde sadece fihrist esas alındığı için fihrist haricinde başka mektubun olup olmadığı araştırılmamıştır.

Ayrıca araştırmada, devrin sosyal ve siyasî özelliklerinin medreseler üzerindeki etkilerini daha doğru tespit edebilmek için mektuplar kronolojik olarak verilmiştir.

Mektupların iyi değerlendirilebilmesi için dñnemin sosyal ve siyasî yapısı ele alınmış, dñneme damgasını vuran fikir akımları hakkında bilgi verilmiştir. Kaynak tetkiki metodu kullanılarak dñnem incelemesi yapılmış, mektuplar ise eleştirel bir bakış ağısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dñnemin dergileri analiz edilerek özellikle Sebilürreşad dergisi tarihi bir incelemeye tabi tutulmuştur.

D. SINIRLAR

Tezimizin başlığı, konunun çerçevesini belirlemektedir. İncelemeye tabi tuttuğumuz dergi, 1908–1912 yılları arasında “Sırat-ı Müstakim” adıyla, 1912–1925 tarihleri arasında da “Sebilürreşad” ismiyle yayınlanmış, 22 yıl ara verdikten sonra, 1948–1965 yılları arasında yeni Türkçe harflerle ve yine Sebilürreşad adıyla çıkmıştır. Araştırmada, 1912–1922 yılları arasında yayınlanmış talebe mektupları yer almaktadır. Bu nedenle Abdullah Ceylan tarafından hazırlanan *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmualarının Fihristi* adlı çalışma incelendiğinde mektupların 1912–1922 yıllarında yayınlandığı dikkat çekmektedir.

E. PLAN

Araştırmamız, giriş, iki bölüm ve bir sonuğtan oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle medreselerin doğuşu, gelişmesi hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Bunun için Selçuklulardan Osmanlılara kadar medreselerin gelişme süreci kısa bilgiler halinde açıklanmıştır. Osmanlı Devleti’ndeki medreseler hakkında ise eğitim-öğretim programı başta olmak üzere okutulan dersler ve devlet bazındaki önemi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra 16. yüzyıl sonrası medreselerde oluşan problemler, medreselerin gerileme sebepleri ve ıslah çalışmaları üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur.

Birinci bölümün ikinci başlığında ise Sebilürreşad Dergisi’nin yayınlandığı dñnemi, medreseler ve talebe mektuplarının içinde bulunduğu sosyal ve siyasi durumu daha iyi anlayıp yorumlayabilmek için II. Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat’a kadar olan dñnemdeki sosyal ve siyasî hadiseler ile eğitimdeki gelişmeler üzerinde durulmuştur.

Burada özellikle Osmanlı Devleti'ni gerilikten kurtarma amacıyla ortaya çıkan düşünce akımlarından bahsedilmiştir. Ayrıca ayrı bir başlık altında II. Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a kadar olan dönemde medreselerin durumu, ıslah faaliyetleri ve nihayetinde medreselerin kapatılması kronolojik olarak incelenmiştir. Devamında yine ayrı bir başlık altında Osmanlıcılık, Türkçülük, İslâmcılık ve Batıcılık olarak ortaya çıkan düşünce akımlarının yayın organlarından olan mecmualar hakkında kısa bilgiler verilmiş; araştırma konusu olan ve İslâmcı düşünceye sahip Sebilürreşad Dergisi'nin yayın sürecinden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

İkinci Bölümde araştırmanın asıl amacı olan Sebilürreşad Dergisi'ndeki talebe mektuplarının latinize edilmiş şekli verilerek burada, tespit edilen on dört mektup sunulmuştur. İkinci bölümün ikinci başlığında da bu mektupların genel bir değerlendirmesi yapılmış, medrese öğrencilerinin istek ve şikâyetleri, ifadelerden örnekler kullanılarak değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında araştırmayla ulaştığımız netice genel olarak değerlendirilmiş, tespitler maddeler halinde verilmiştir.

Ekler bölümünde de önce "Talebe-i Ulum Cemiyetinin Layihası", sonra da araştırmaya konu olan talebe mektuplarının Osmanlıca orijinallerinden üç örnek verilmiştir.

F. KAYNAKLAR

Araştırmada kullanılan en önemli kaynak, mektupların tespitinin yapıldığı Abdullah Ceylan'a ait *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi* adlı eser olmuştur.

Dönemin sosyal, siyasî ve kültürel yapısını değerlendirebilmek için Yahya Akyüz'ün *Türk Eğitim Tarihi*, Osman Ergin'in *Türk Maarif Tarihi* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Medreselerin doğuşu, gelişerek bir yüksek öğretim kurumu haline gelmesi, devletin diğer müesseseleri ile birlikte gerilemesi, ardından ıslah çalışmaları ve sonuç olarak kapatılması ile ilgili olarak da Cahit Baltacı'nın, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, Hüseyin Atay'ın *Osmanlı'da Yüksek Din Eğitimi*, Halis

Ayhan'ın, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Ahmet Çelebi'nin *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, Hamit Er'in *Medreseden Mektebe geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri ve Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim* adlı eserler temel olarak istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

Ayrıca araştırma konumuz gereği dönemin düşünce akımları ve onlara ait mecmualar, özellikle Sebilürreşad Mecmuası hakkında bilgi almak için de öncelikli olarak Hamit Er'e ait *İstanbul Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları* adlı esere, daha sonra da İsmail Kara'nın *İslamcıların Siyasî Görüşleri ve Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Fahreddin Gün'ün *Eşref Edip Fergan CHP ve Din ve Hilmi Ziya Ülken'in Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserlere başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. OSMANLI MEDRESELERİNE GENEL BAKIŞ

Eğitim-öğretim müesseseleri, tarihin en eski devirlerinden itibaren ilk önce mabetler etrafında teşekkül etmiş ve önceleri sadece dini eğitim hedeflenmiştir. Sonraları ise ilimlerin gelişme göstermesi, mabetlerin hem namaz hem de tedrisat için kullanılma güçlüğüne ortaya çıkması gibi sebeplerle eğitim-öğretim mabet dışında devam etmiştir. Cami, mescid dışında çeşitli eğitim-öğretim merkezleri teşekkül etmiş ve kendi dönemlerinin önemli bir ihtiyacını karşılamıştır. Bunlar, kitapevleri, ulema evleri, edebiyat salonları, badiye ve kütüphanelerdir. Ayrıca müstakil bir eğitim kurumu olarak “medrese” ortaya çıkmaya başlamış ve zamanla İslâm âleminin en temel ve geleneksel eğitim ve öğretim kurumu haline gelmiştir.¹

İslâm kültürünün bir eseri olan medreselerin kuruluşu hakkında farklı görüşler olmakla beraber yaygın olarak sistemli ilk medreselerin Selçuklular zamanında kurulduğu bilinmektedir. İlk Selçuklu medreseleri 1040 yılında Nişabur’da Tuğrul Bey tarafından tesis edilmiştir. Alparslan döneminde 1067’de Nizamü’l-Mülk’ün ilgi ve çabalarıyla Bağdat’ta Nizamiye Medreseleri adıyla önemli kurumlar açılmıştır. Daha sonra da Musul, Basra, Nişabur, Belh, Herat, İsfahan, Merv, Amul, Rey ve Tûs gibi şehirlerde de kurularak ülkenin her tarafına yayılmıştır. Dolayısıyla kuruluş ve gelişmesinde en büyük hisse Büyük Selçuklulara aittir. Medreselerin geniş anlamda devlet eliyle kurulması, tahsilin meccani olması ve medrese teşkilatının en küçük ayrıntılarına kadar tespiti Selçukluların eseridir. Selçuklular, kurdukları medreseleri, hem ilmin gelişmesini sağlamak, hem ilmiye mensuplarına maaş bağlayarak onları devletin yanında tutmak, özellikle de Fatimîler’in Şîilik propagandaları ve diğer Rafizî telâkkilere karşı Sünniliğin müdafaası gayesiyle tesis etmişlerdir.²

¹ Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976, s.1; Ahmed Çelebi, **İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi**, İstanbul: Damla yay., 1998, s.81; Mustafa Öcal, **İslâm Eğitim Tarihi**, Bursa: Emin yay., 2002, s.61.

² Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, s. 8; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi –Başlangıçtan 1993’e**, İstanbul: Alfa yay., 1999, s.39.

Gerek yapı ve gerekse teşkilat bakımından Büyük Selçuklu medreselerini örnek aldıkları anlaşılan Anadolu Selçukluları ile Anadolu'nun muhtelif yerlerinde hâkim olan Türkmen beyleri Anadolu'da daha sonra Osmanlı Medreselerine mahrec olacak medreseler tesis etmişlerdir.³

Medreseler Osmanlılar döneminde fizikî, mimarî özellikler ve program açısından gelişme göstermiştir. Bu dönemde sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksek okul ve üniversite eğitimine tekabül eden ve sadece Müslümanların devam ettiği bir kurum özelliği taşımaktadır. Osmanlı'nın kuruluş yıllarında (1326–1451) seksen dört medrese yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiyle Osmanlı ilim hayatı ve medrese teşkilatı için önemli gelişmeler olmuş; medreselerin konumu, fizikî ve mimarî özellikleri, maddi imkânlar ve özellikle müfredat programı ile bir yüksek öğretim ve araştırma kurumu özelliği kazanmıştır.

Osmanlılar, fethedilen yerleşim birimlerine medrese inşasını gelenek haline getirmişlerdir. Böylece Osmanlı idaresine giren yerlerde sadece eğitim faaliyeti yapmak değil, aynı zamanda İslâm dini ve kültürünün yaygınlaşması, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının te'mini amaçlanmıştır.⁴

Medrese programında yer alan konular ve dersler aklî ve naklî, dini ve din dışı ilimler, doğrudan ve dolaylı olarak programda okutulanlar olmak üzere sınıflandırılabilir. Kitapların tamamı Arapça, eğitim dili Türkçe, eğitim metodu ise genelde takrir tarzındaydı. Müderris İslâm dünyasının Gazali, en-Nesefi, Adududdin el-İci, Sadedin et-Teftazani, Seyyid Şerif el- Cürcani, Kadı Beyzavi, Zemahşeri ve Razi gibi üstatların klasik metinler haline gelmiş olan Arapça kitaplarını takrir eder; tartışmalar, soru-cevaplar Türkçe olurdu. Medrese kitapları İslâm dünyasında meşhur olan, üzerlerine pek çok şerh ve haşiyenin yazıldığı kitaplardı. Medrese eğitiminin temel unsurunu müderrisler oluştururdu. Talebelerin hangi medresede okuduğu değil, hangi hocadan ders aldığı önemliydi.⁵

³ Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, s. 10.

⁴ Mehmet İpşirli, "Medrese", **DİA**, c. XXVIII, s. 327-328.

⁵ İpşirli, "Medrese", s. 328-329-330.

Klasik Osmanlı medreselerinin kesin bir süreleri olmayıp amaç belli kitapları okumaktır. Dersler, anlatma ve tartışma yöntemleri ile işlenmekle beraber, öğretim yöntemi esas olarak ezberciliğe dayanmaktadır. Ayrıca medreselere sıbyan mekteplerini bitirenler, ya da en az o kadar özel bir öğrenim gören erkek öğrenciler girmektedir. Öğrenci sayısı da, vakıf şartlarına, binanın büyüklüğüne ve dönemlere göre değişmekle beraber, genellikle bir medresede tüm öğrenci sayısı 20-30'u geçmemektedir. Buna ilaveten öğrencilere vakıf gelirinden karşılıksız para ve imareten de parasız yemek verilmektedir.⁶

Medreseler esas itibariyle bir vakıf kurumu olduğundan işleyişi, mali kaynakları, bunların kullanılması ve denetlenmesi tamamıyla vakıf kuralları içinde yapılmıştır. Nitekim İslâm âlemindeki cami, medrese imaret, hastane, köprü, çeşme ve saire gibi dinî, ilmî ve içtimaî müesseselerin kaide, kanun ve vakıf şartları hemen hemen birbirinin aynıdır. Bu tesislerin devamı, bunları yaptıranlar tarafından tertip ettirilen vakıflarla sabit olunmuştur. Şayet vakıf yapılan memleketler herhangi bir İslâm Devleti tarafından işgal edilse bile yapılan vakıflar ve bunların hükümleri orayı elde etmiş olan hükümdarın tasdikiyle muteber olurdu.⁷

Medreselerin idari teşkilatına gelince, Osmanlı imparatorluğunda medreseler, Şeyhülislâmlığa bağlı idiler. 16. yüzyılda medresedeki talim ve terbiye faaliyetlerini düzenlemek, yönetmek ve denetlemek üzere, Şeyhülislâmlık bünyesinde, daha sonra Ders Vekâleti olarak adlandırılan bir birim ihdas edildi. Ders Vekâleti medreselerden yetkili olan bir birim olarak, bu özelliğini, II. Meşrutiyet'e kadar kesintisiz sürdürdü. Daha ziyade öğrencilerin medreselere kabulü, medrese personelinin, hocalarının ve hizmetçilerinin maaşlarının sağlanması, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin düzenlenmesi ve kontrolü ile ilgili bir kurum idi.⁸

Medreseler XVI. yüzyılın ortalarında devletin çeşitli kurumlarının (Maliye, Ordu vs.) bozulmasıyla beraber öğretim ve yöntem bakımından değişmeye başlamıştır. Zamanla eğitim-öğretim yöntem ve teknikleri, müderris tayin şekilleri, disiplin

⁶ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.60.

⁷ İpşirli, "*Medrese*", s. 330; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 1.

⁸ Yaşar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, İstanbul: İz yay., 1997, s. 81.

uygulaması bozulmuştur. XV ve XVI. yüzyıllarda felsefi konular ve matematik, mühendislik, tıp gibi teknik konular ders olarak okutulmakta iken felsefi ve teknik konular zamanla gerilemiştir.⁹

Osmanlılarda eğitim öğretimin gerilemesinin sebeplerini genel olarak şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Merkezilik

Ünlü bilginlerin hayatlarına ve vermiş oldukları icazetleri incelediğimiz zaman yüksek tahsillerini İstanbul`da yaptıklarını görüyoruz. Bu merkeziliğin belki büyük âlimlerin buluşmasını sağlaması gibi faydaları varsa da şu zararları olmuştur:

- Merkeze çok uzak olan yerlerde çok zeki, istekli, enerji dolu gençler yakınlarında ilim merkezi ve yüksek ilim faaliyeti olmaması ve merkeze gitme imkânları da olmadığı için yeterli eğitim alamamışlar.
- İlim merkezleri arasında ilmi bir rekabet oluşup her merkezin kendi çevresinde daha değişik imkân ve şartlara göre başka yönlerde gelişmeleri sağlanamamıştır.
- Merkeze akın eden ilim adamlarının orada yerleşmesi, önceki sakinleri tarafından hoş karşılanmamış ve idare ile dostluklarını arttırarak kendilerine ve çocuklarına birtakım haksız mevki ve rütbeler temin etme gayreti içinde olmuşlardır.
- Yüksek tahsilin merkezde oluşu ve büyük âlimlerin merkezi tercih etmeleri, öğrencilerin akın etmesine sebep olmuş, bu da ikamet, yiyecek ve hoca bulma sorununu gündeme getirmiştir.

2. Saltanat Kavgası

Saltanat kavgaları, sosyal, siyasî ve iktisadî problemleri de beraberinde getirdiği için ölenler, yaralananlar, malları ellerinden alınanlar veya mal vuranlar hangi taraftan olurlarsa olsunlar toplumu uzun süre huzursuz etmiştir. Bu ortamda hoca ve talebe de etkilenmiş; böylece kendisini tamamen ilme veremeyen talebe mezun olsa da

⁹ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 68-69; İpşirli, “*Medrese*”,s. 329.

istenilen ehliyeti elde edememiştir. Ayrıca yaşanan olaylara medreselilerin de doğrudan veya dolaylı olarak katılmış oldukları tarih kaynaklarında geçmektedir.¹⁰

3. Talebe İsyanları

Osmanlı medreselerinde okuyan öğrenciler zaman zaman öğrenciliklerine yakışmayan ve isyan kabul edilen hareketleri olmuş, dolayısıyla eğitim-öğretim aksamıştır. Öğrenci hareketlerinde fikrî ve ideolojik sebepler söz konusu olmayıp şunlar sebep olarak gösterilebilir:

- Başiboş olarak dolaşan Sekban, Levent, Çiftbozan diye anılan eşkıyalar öğrencileri etkilemiştir.
- Asayişî sağlamak vazifesiyle gelen devlet güçleri de zaman zaman aynı tür hareketlere katılmıştır.
- Medrese öğrencisinin sakin, asude bir ortam içinde okuyup yükselmesini çekemeyen bazı kimseler öğrencileri kışkırtıp, tahrik ederek onları anarşi ortamına çekmiştir.¹¹
- Gerek medrese içinde ve gerekse medrese dışında iktisadi sıkıntı ve geçim derdi meydana gelmiştir.
- Öğrencilerin bazen kadılar bazen de sancak beyleri tarafından korunması isyanların büyümesine ve kolayca bastırılmamasına sebep olmuştur.

Medrese öğrencilerinde görülen kargaşalığın izlerine Fatih devrinde de rastlamak mümkündür. Gittikçe meseleleri büyümüş ve memleketin siyasî, içtimaî ve iktisadî durumu bozulunca, medreselileri daha da çok çapulculuğa, anarşiye ve ahlâk

¹⁰ Hüseyin Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, İstanbul: Dergah yay., 1983, s.136-137.

¹¹ Ömer Özyılmaz, “*Medreselerin Bozulma Sebepleri ve Bunların Islahı Yönünde Yapılan Çalışmalara Kısa Bir Bakış*”, Uludağ Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, c.V, s. 137; Atay, **Yüksek Din Eğitimi**, s.136-137. Dersini bir gün ihmal etmeye cesaret eden bir öğrenciyi tekrar medreseye sokmak zordur. Nitekim öğrencileri sıkı bir kontrol ve öğretim programı uygulanmayan okullarda, fakültelerde bugün bile ne gibi aksaklıklar ve bozuklukların, öğrencilerin eksik bilgisiz kalmalarına haklarına ve adalete razı olmamalarına sebep teşkil ettiği bir gerçektir. Öğrencilerin arkadaşlarını sınıflara sokmamaları her ne kadar çeşitli sebeplere dayanıyorsa da, her vakit olagelen bir vakia olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

dışı hareketlere itmiştir. İşte bütün bu sebepler medrese eğitim-öğretimini aksatmış ve geriletmıştır. Hem iyi hoca yetişmemiş hem de iyi âlim olmanın arzusunu taşıyan talebe kalmamıştır.¹²

4. Dini ve İlmî Hürriyetin Olmaması

1908 deki II. Meşrutiyet`ten sonra medreseliler tarafından da, İslâm`da ilmin gerilemesinin sebeplerinden olarak üzerinde durulmuştur. Bunların içinde daha önceki istibdat idaresinin, din ilimlerinin iyi tahsil edilmeye yardım etmesi şöyle dursun mani olduğunu ileri sürenler az değildir. Dolayısıyla daha önceki asırlar için medreseliler ilmin gelişmesine mani olmakla itham edilirken, asrın başında iş tersine dönmüştür. Bu defa medreseliler ve din bilginleri, idareci ve siyasîleri, itham ederek, onları din ilimlerinin gerektiği gibi tahsil edilmesine karşı çıkıp düşmanlık yaptıklarından dolayı itham etmişlerdir.¹³

5. Ferdîyetçilik ve Bencillik

Genellikle ve daha doğrusu yaratılış yönünden insanoğlu kendi varlığını korumayı amaç edinir. Doğrudan doğruya kendisi ile ilgili olan ailesini ve çoluk çocuğunun varlığını da teminat altına almayı ana hedef olarak ele alır. İnsanoğlu bu tabii eğilim altında kendi ve ailesinin menfaatini ve yararını her şeyden önde tutar. Kanunun kendisine verdiği varlığını koruma sürdürme hakkını azami derecede kullanır ve aksi takdirde gizli yollara ve hilelere başvurur. Eğer gücü yeterse, kendi şahsî ve ailevî yararına olmak üzere konuyu yorumlar veya onu değiştirir. Osmanlı toplumunda din bilgini olduğu halde bencillikten kurtulamayan aile ve akraba çıkarımı ön planda tutan, toplumun zararına şeriat ve kanun ölçülerini, hak ve adalet mefhumlarını görmemezlikten gelerek hareket edenler bulunmuştur. Osmanlılarda ilmin gerilemesine ve seviyesinin düşmesine dolayısıyla ilmin cehaletle eşit olmasına sebep olanlar az değildir.¹⁴

¹² Atay, **Yüksek Din Eğitimi**, s.141-142; Özyılmaz, “*Medreselerin Bozulma Sebepleri ve Bunların Islahı Yönünde Yapılan Çalışmalara Kısa Bir Bakış*”, s. 137.

¹³ Atay, **Yüksek Din Eğitimi**, s.146-147.

¹⁴ Atay, **Yüksek Din Eğitimi**, s. 148.

Padişahlar zaman zaman “Kanunnameler” çıkararak medreseleri ıslah etmeye çalışmışlardır. Kanuni Sultan Süleyman, III. Murat, III. Mehmet dönemlerinde gerek kanunnamelerde, gerekse hazırlanan layihalarda medreselerin ıslahı üzerinde durulmuştur. Daha sonraları Koçi Bey, Kâtip Çelebi ve başka düşünürler medreselerin ıslahına ilişkin fikirler ortaya atmışlardır. I. Ahmed, IV. Murat, III. Ahmed, I. Mahmud ve III. Selim zamanında da medreselerin ve ilmiye sınıfının ıslahına çalışılmışsa da başarı sağlanamamış, bozulma ve yolsuzluklar devam etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında medreselerin ıslahı tekrara düşünölmeye başlanmış, özellikle II. Meşrutiyet yıllarında ciddi ıslahat girişimleri yapılmıştır.¹⁵

B. II. MEŞRUTİYET’TEN TEVHİD-İ TEDRİSAT’A MEDRESELER

a). Dönemin Sosyal Ve Siyasi Yapısı

1876 Yılında Osmanlı Devleti karşı karşıya bulunduğu iç ve dış meseleler, mali sıkıntılar içerisinde Tanzimat’ın doğal bir sonucu olarak devletin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi’yi ilan etmiştir. Ancak padişahın mutlak idaresini sınırlayan, Parlamentolu Meşrutiyet yönetimini getiren Kanun-i Esasi, 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşı, Balkanlardaki karışıklıklar ve Osmanlı devlet adamları ve subayları arasındaki problemler sebebiyle 1878’de süresiz olarak durdurulmuştur. Bu tarihten itibaren 1908’e kadar geçen ve “Mutlakiyet” olarak adlandırılan dönem başlamıştır.

Mutlakiyet ya da istibdat dönemi birçok yasağı beraberinde getirmiş ve II. Meşrutiyet’in ilanına kadar “Osmanlılık” idealine bağlı, dindarlık, itaatkârlık, padişaha sadakat özelliklerini güçlendirmeye çalışmıştır.¹⁶

1908’de Anayasa’nın tekrar yürürlüğe konmasıyla birlikte Meşrutiyet dönemi başlamış ve bu dönem 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi’ne kadar devam etmiştir. Meşrutiyet Dönemi’nin ilk olayı, 13 Nisan 1909 günü Parlamentoyu dağıtmayı ve Meşrutiyet’i kaldırmayı amaçlayan “31 Mart Vakası”dır. Bu olayla Abdülhamit tahttan indirilerek yerine Mehmet Reşat getirilmiştir. Dönemin diğer önemli olayları,

¹⁵ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.71; Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, s. 75-76.

¹⁶ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.194-196.

Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan (1912–1913) ve I. Dünya Savaşları (1914–1918), mütareke dönemi, parti kavgaları ve öğrenci olaylarıdır.¹⁷

1919'dan 1922 kadar olan dönem ise Kurtuluş savaşı yıllarıdır. I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale ve başka cephelerde büyük zaferler kazandığı halde 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devlet'i yenik sayılmıştır. Mütareke sonrasında da başkent İstanbul ve Anadolu topraklarından birçok yer işgal edilmeye başlanmıştır. İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Yunanistan'dan oluşan ittifak devletleri Anadolu topraklarını parçalamak ve ondan bir pay alabilmek için yarışa girmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal'in önderliğinde Türk halkı bağımsızlığını ve hürriyetini korumak için istiklal savaşını başlatmıştır. Dolayısıyla İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgalinden sonra mitingler başlamış ve milli uyanışı sağlamak için kongreler düzenlenmiştir. Nitekim bu kongreler daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin teşkilatlanmasında etkili olmuştur.¹⁸

Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile beraber ülkede önemli siyasal, ekonomik, hukukî ve kültürel değişimler gerçekleştirilmiştir. Bu dönem devletin yapılanması açısından iki döneme ayrılabilir. Birincisi 1923–1946 tarihleri arsına tekabül eden kuruluş dönemi; ikincisi de 1946 sonrası çok partili hayata geçiş dönemidir.¹⁹

Tanzimat sonrasında Osmanlı Devleti'nin neden geri kaldığı, ilerleme ve yeniden ihya konusunda neler yapılabileceği birçok devlet ve fikir adamını düşündürmüştür. Problemin kaynağı olarak farklı sebeplerin düşünülmesi çözüm noktasında farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yaklaşımlar Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük diye gruplandırılmaktadır.

Osmanlıcılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesindeki bütün milletlerin, din, mezhep, ırk, milliyet farkı gözetilmeden adalet, hürriyet, eşitlik havası içinde bir arada yaşamalarını sağlamak isteyen bir anlayıştır. Osmanlı teb'asının "Osmanlı Hanedanı,

¹⁷ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.229.

¹⁸ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.276.

¹⁹ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.283.

Osmanlı Vatanı, Müşterek Menfaat” şeklindeki üç temel ilkenin şuuruna vararak “Osmanlı Milletini” teşkil etmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Devletinin güçlü olduğu dönemlerde fiilen yaşayan, ancak ideolojik veya teorik özelliği olmayan bu anlayış, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve bir temenniden başka bir şey ifade etmemiştir. Çünkü 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve neticeleri bu fikre büyük bir darbe vurmuştur. Milliyetçilik anlayışının tesiri ile Balkanlarda, Doğu Anadolu’da yaşanan olaylar, gayr-i müslimlerin isyanları ve Müslümanlara karşı saldırıları Osmanlıcılık fikrinin hayal olduğunu göstermiştir. Ancak Osmanlı Devleti nasıl kurtarılmalıdır, sorusu ortaya atıldıktan sonra, meydana çıkan ilk siyasî ideoloji olması ve kendisinden sonra gelen (İslâmcılık ve Türkçülük) siyasî akımlara zemin teşkil etmesi bakımından Osmanlıcılık, Osmanlı siyasî ve fikri hayatında önemli bir yer işgal etmektedir.²⁰

XIX. yüzyılın ikinci yarısında doğarak günümüze kadar devam eden İslâmcılık akımı, İslâm birliği idealini savunmuştur. Bu yüzyılda Afrika ve Asya’da bulunan birçok İslâm toprağı Batı’nın işgaline uğramıştır. Bu toprakların büyük bir kısmının fiilen ya da hukuken sahibi olan Osmanlı Devleti telaşa kapılmış ve kamuoyunda da dini haysiyetlerinin zedelendiği gibi bir kanaat hâsıl olmuştur. Ayrıca aydınlar arasında mevcut olan “İşlerin düzelmesi için İslâm’a daha sıkı sarılmak ve onu daha doğru tatbik etmek” şeklindeki görüşlerin Abdülhamid döneminde İslâmcılığa dönüşmesinde Cemaleddin Afgani’nin büyük rolü olduğu düşünülmektedir. Nitekim İslâmcılık fikrinin ağır bastığı Sırat-ı Müstakim ve onun devamı mahiyetindeki Sebilürreşad Dergisi etrafında toplanan isimler arasında Cemaleddin Afgani ve Şeyh Muhammed Abduh da zikredilmektedir.

İslâmcılık politikası sadece fikir planında kalmayarak özellikle Abdülhamid döneminde birçok uygulamaya sahne olmuştur. Bu politika daha sonra İttihatçılar arasında kısmen kabul görmüş, ancak Prens Sabahaddin tarafından şüpheyile

²⁰ Bayram Kodaman, “II. Abdülhamid Devrinde Eğitim ve Öğretim”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul: Çağ yay., 1989, c. XII, s. 58-59.

karşılanmıştır. Buna rağmen ittihatçılar zamanında devlet politikası haline getirilmesi dikkat çekicidir.²¹

Osmanlılık idealinin, devleti çöküşten kurtaramayacağı anlaşılınca İslâmcılık ve Türkçülük Osmanlı aydınları için yeni ufuklar vadeden ideolojiler olarak görülmüştür. Osmanlının geleneksel yapısı dini ve milli akımların doğmasına müsaade etmemekle beraber, gerek 18. yüzyılda müstakil bir bilim olarak beliren Türkoloji çalışmaları, gerekse Fransız ihtilalinin yaydığı milliyetçi fikirlerin tesiriyle Batının Türklere karşı olan olumsuz tavrı Osmanlı aydınları arasında Türkçülük fikrinin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Türkçülük akımını besleyen bu etkiler başlangıçta siyasî bir gelişmeye yol açmamıştır. Sonraki yıllarda Azerbaycan, Kırım ve Ortaasya'dan İstanbul'a gelen ve Osmanlı aydınları ile temasa geçen Rusyalı Türkler, hareketin siyasî bir mahiyet kazanmasına yardım etmişlerdir. Ahmet Ağaoğlu, Gaspıralı İsmail, Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali Türkiye dışında oluşan Türkçülük akımının önde gelen isimleridir.

Türkçülük İttihat ve Terakki Fırkası'nın destek vermesi ile birlikte I. Dünya harbi sıralarında tamamen siyasî bir çehre kazanmıştır. Türk ocağı çevresinde toplanan aydınlar ve gençler, Türkçülük fikrinin yayılıp benimsenmesinde etkili olmuşlardır. Ziya Gökalp ise Türkçülüğü, Batıcılık ve İslâmcılıkla birleştirerek harekete yeni bir görünüm kazandırmıştır. Milli devleti hazırlayan Türkçülük fikri, yeni devletin fikri temeli olmuş ve inkılâpların da zeminini hazırlamıştır.²²

b) Dönemin Eğitim Anlayışı

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra sosyal, siyasî ve kültürel açıdan değişimlerle beraber eğitim hayatında da yenilikler başlamıştır. Savaşlarla yıpranan ve iç ve dış etkilerle zayıflayan devlet, Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. Bu dönemde eğitimin geliştirilmesi ve eğitimin devleti felakete götürecek bir yol olarak görülmeye başlanması, Tanzimat dönemini, etkilerini günümüze kadar devam ettiren bir dönem haline getirmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ülkenin

²¹ Kodaman, "Eğitim ve Öğretim", s. 60-62; Mim Kemal Öke, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul: Çağ yay., 1989, c. XII, s. 262-263.

²² Kodaman, "Eğitim ve Öğretim", s. 62-64.

ihtiyaç duyduğu eğitim reformlarının yapılması kararlaştırılmış, gerek örgün eğitim kurumlarının iyileştirilmesinde gerekse Avrupa'daki gelişmelerin topluma tanıtılmasında çaba gösterilmiştir. Ancak medreselerin düzeltilmesine gidilmemiş, bazı meslek liseleri açılmıştır.²³

1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'de de eğitime değinilmiş, kanunun ilk iki maddesi özel öğretim, üçüncüsü ilköğretim zorunluluğu olmak üzere üç madde düzenlenmiştir. 1878'de başlayan mutlakiyet döneminde de okullar yaygınlaştırılmış, Din ve ahlâk derslerinin sayıları arttırılmış ve öğretmenliğin meslekleşmesine ilişkin değişiklikler tasarlanmış ise de değişiklikler daha çok nitelik değil nicelik açısından olmuştur.²⁴

Anayasanın tekrar yürürlüğe konulmasıyla birlikte başlayan II. Meşrutiyet döneminde siyasî hayat ve fikir hareketleri birden canlanmış, yayın özgürlüğüne kavuşma yanında, özellikle Balkan Savaşları, aydınları toplumsal sorunları ve dertleri acımasız bir dille ortaya koymaya itmiştir. Eğitim sorunları üzerinde de titizlikle durulmuştur. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte aşırı hürriyetçi bir hava ortaya çıkmış ve 31 Mart'a kadar okullara da yansımış ve disiplin problemleri ortaya çıkmıştır. Balkan savaşlarından sonra eğitim konularına ilgi artmış ve eğitim problemleri sadece Maarifin değil aynı zamanda tüm toplumun meseleleri haline gelmiştir. Her ne kadar sadece slogan olarak kalmışsa da "çökmekte olan devleti eğitim ve öğretmenler kurtaracaktır" şeklinde bir görüş benimsenmiştir. Bu dönemde medreselerin ıslahı için fikirler ileri sürülmüş ve bu çerçevede teşebbüsler yaygınlaşmıştır. Batının önemli eğitimcilerinin fikir ve yöntemleri daha iyi tanınmaya başlanmıştır. Eğitim ve öğretmen sorunları mesleki dergiler ve genel basında ilk kez geniş ölçüde tartışılmış, yeni ve orijinal görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları Cumhuriyet dönemindeki uygulamaların tohumunu teşkil etmiştir. Bütün gelişmelere karşın her alanda ortaya çıkan düşünce ve davranış çeşitliliği ve farklılığı, eğitim için ortak ve kesin bir amaç belirlenmesini engellemiştir.²⁵

²³ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.137-138.

²⁴ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.137-194.

²⁵ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.229-230.

Meşrutiyetle birlikte Tanzimat Fermanı ile ilke bazında ele alınan meseleler işler hale getirilmiş, eğitim çalışmaları bir önceki döneme göre yoğunlaşmış ve siyasî değişimlere paralel olarak eğitim çalışmaları da hızlanmıştır. Bazı araştırmacılara göre II. Meşrutiyet, Türkiye'nin eğitim tarihinde üzerinde en çok yazının yazıldığı ve eğitim sorunlarıyla en çok ilgilenilen bir dönem olmuştur. Ayrıca yayın hayatını kısıtlayan engellerden kurtulunması, devrin ilim adamlarınca büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve yayın hayatı zenginleşmiştir. Yazım alanındaki serbestliğin etki alanına ilk giren müesseseler de eğitim müesseseleri olmuştur.²⁶

Balkan savaşları ve felaketleri ile beraber “Osmanlılıktan” vazgeçilerek, dönemin genel politikasının bir yansıması olarak, eğitimde de Türkçülük eğilimleri belirgin olarak gözlenmektedir. Ziya Gökalp, hükümet politikalarında etkili olmaya başlamıştı. Büyük ölçüde onun pedagojik tezlerinin çerçevesini çizdiği eğitimin ana gayesi, milli bir talim ve terbiye yaratmak ve böylece ulusal şuurun gelişmesini sağlamaktı. Bunun için genellikle orta ve yüksek dereceli okullarla sınırlı kalan reformların, ilkokullar da dâhil olmak üzere tüm eğitim kurumlarında uygulanması isteniyordu. Ders programları, eğitim-öğretim programları ile ders kitapları buna göre yeniden düzenlendi. Din dersi, Arapça ve Farsçanın programlardaki ağırlığı büyük oranda azaltıldı. Buna karşılık teknik ve tabii ilimler ile tarih dersleri ağırlıklı olarak okutulmaya başlandı.²⁷

Ayrıca bu döneme damgasını vuran önemli eğitimciler bulunmaktadır. Bunlar, Emrullah Efendi, Satı Bey, Tefik Fikret, Ethem Nejat, Mehmet Akif, Ziya Gökalp, Ömer Seyfeddin, Prens Sabahaddin ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. Dönemin düşünürlerinden Emrullah Bey ve Satı Bey iki farklı eğitim görüşünü savunmuş, “ilköğretim” ve “yükseköğretim” konusunda yeni açılımlar getirmişlerdir. Emrullah Efendi, eğitimde yenileşme ve düzenlemeye ilköğretimden değil, yukarıdan, yani Daru'l fünundan başlanmalıdır diyerek Tuba Ağacı Nazariyesi dediği görüşü ileri sürmüştür.

²⁶ Yurdağül Mehmedoğlu, **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)**, İstanbul: İFAV yay., 2001, s.21-24.

²⁷ Sarıkaya, **Medreseler**, s. 75.

Satı Bey ise bu nazariyeye karşı çıkıp eğitim reformunun tabii (doğal) ağaçlara benzer şekilde yapılabileceğini, ilkokullardan başlanılması gerektiğini savunmuştur.²⁸

Kurtuluş Savaşı yıllarında eğitim derinden etkilenmiş ve eğitim de bu mücadeleye katkıda bulunmuştur. Savaşın en yoğun olduğu dönemde bir eğitim kongresi toplanmış, aynı zamanda halkın milli mücadele konusunda bilinçlendirilmesi için halk eğitimi çalışmaları yapılmıştır.²⁹

Cumhuriyet döneminde ise dönemin siyasal, ekonomik, hukuki ve kültürel değişimleri gerçekleştirildiğinde toplumun ekseriyeti okuryazar olmadığı için yeniliklerin benimsetilmesinde eğitimin rolü daha çok anlaşılmıştır. Eğitimde sayısal bakımdan önemli gelişmeler sağlanmış, tarih ve dil konularında milli bir amaca yönelme başlamıştır. Dönemin en dikkat çekici gelişmesi de 1924'te çıkarılan ve öğretimde birliği sağlamayı amaçlayan Tevhid-i Tedrisat kanunudur.³⁰ Osmanlı Devletinde 1776'dan beri Batı örneğine göre askerî okullar ve Tanzimat yıllarından itibaren de Batı tarzında sivil öğretim kurumları (İptidai, Rüşdiye, İdadi, Sultani) açılmaya başlanmış, Daru'l fünun kurulmuştur. Maarif Nezaretine bağlı bu yeni mekteplerin yanında Meşihata, Şer'iyye ve Evkaf Nezaretine bağlı medreseler ve sıbyan mektepleri de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bir taraftan da azınlık ve yabancı okullar ülkenin her tarafına yayılmıştır.³¹ Bu kurumlar birbirlerinden farklı dünya görüşlerine sahip insan yetiştiriyorlardı ve bu sebeple de ülkede ayrılıklar çıkmaya başlamıştı.

²⁸ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.262-263.

²⁹ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.276.

³⁰ 2 Mart 1924 tarihinde Halk Fırkası grup toplantısında Antalya Mebusu Rasih Kaplan, "Tevhid-i Tedrisat, ilgayı Tedrisat demek değildir. Kanunun sarahati de bunu müeyyettir. Milletimizin ihtiyacını temin edecek müesseselerinin idamesi zarureti vardır." diyerek kanunun çıkarılma amacına vurgu yapmıştır. Ancak uygulamada tam tersi söz konusu olmuş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu eğitimin temel kanunu olarak kabul edilerek, daha sonra çıkarılan eğitimle ilgili bütün kanunlara esas teşkil etmiştir. 1982'de yürürlüğe giren Anayasanın 174. maddesiyle de "Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz" ifadesiyle sayılan sekiz inkılâp kanunundan birisi olarak koruma altına alınmıştır. Bkz: Halis Ayhan, **Türkiye'de Din Eğitimi**, İstanbul: İFAV yay., 1999, s. 23-24-29.

³¹ "I.Cihan Harbi öncesinde, Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde yabancı okulların ve bu okullarda okuyan öğrenci sayısı ciddi rakamlara ulaşmıştı. Resmi olmayan bir sayıma göre, 500 Katolik Fransız okulu, 675 Amerikan okulu, 178 İngiliz okulu bulunuyordu. Fransız okullarında 34.317 İngiliz okullarında ise 12.800 kayıtlı öğrenci vardı. İdarecisinden öğretim elemanına, sekreterinden hizmetçi ve odacısına kadar bu okullarda görevli personelin çoğu din adamıydı." Sarıkaya, **Medreseler**, s.74.

Neticede çözüm olarak öğretimlerin birleştirilmesine karar verilerek Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır.³²

c) Medreseler

Osmanlı Devleti'nde kuruluşun XIX. yüzyıla gelinceye kadar medreseler ilmi ve fikri hayatta etkili olan ve devlet ve milleti belirli seviyelerde yönlendiren bir kurumdur. Şer'i ve hukuki mevzuatın tedvini, idarî ve askerî müesseseler yanında vakıf sistemi gibi toplumsal kurumları teşkili ve benimsenmesinde, devletin problemleri karşısında çözümler üretilmesinde sistemin temel bir unsuru olarak faaliyet göstermiştir. Devlet-halk ve devlet-asker ilişkisinin sağlıklı yürütülmesinde ve dünya görüşü oluşmasında etkili olmuştur. Ayrıca dinî ilimler başta olmak üzere coğrafya, tarih ve edebî sahalardaki eserlerin telifinde, tercüme faaliyetlerinde, devlet kanunnameleri ve vakfiyelerin hazırlanmasında ulema ve medrese eğitiminin büyük katkısı olmuştur.³³

Başlangıçta birçok ihtiyacı karşılayan medreseler zamanla hantallaşmış, esnekliğini kaybederek kendini yenileyememiştir. Hem içerden hem de dışardan sarsılan Osmanlı Devleti ise çözüm arayışları içerisine girmişse de gerekli yenilik sağlanamamıştır. 1826'da Evkâf-ı Hümayun Nezareti teşkil edilip bütün vakıf gelirleri devlet hazinesine alınınca medrese ve ulemanın mali imkanları daralmış, nizamiye mahkemelerinin kuruluşu ve hukuk mektebinin ortaya çıkmasıyla büyük ölçüde yarıdan uzaklaştırılmış, sadece din hizmetleri ifa eden bir konuma gelmiştir.³⁴

XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Avrupa'nın üstünlüğü sadece askerî sahada görülmüş, mesafeyi kapatmak için sadece askerî sahada ıslah faaliyetlerine başlanmıştır. II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde ise Batı'nın üstünlüğü her alanda kabul edilerek bütün müesseselerde ıslah faaliyetine girişilmiştir. Bu yüzden "maarif"

³² Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.283-284-285.

³³ İpşirli, "*Medrese*",s. 332.

³⁴ İpşirli, "*Medrese*",s. 332.

yani modern eğitim ve öğretim alanında XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar hiçbir yenilik hareketi gerçekleştirilememiştir.³⁵

XIX. yüzyılda II. Mahmud ve II. Abdülhamid dönemlerinde eğitim konusunda ıslahat ve yenilikler yapılırken en çok ıslaha muhtaç olan medrese ihmal edilmiştir. Abdülhamid 1884'te medrese yerine modern bir İslâm yüksek okulu kumayı planladı. Ancak okul Şeyhülislâm'lığa değil direk kendisine bağlı olacaktı. Tefsir, Hadis, Kelam ve Arapça gibi İslâm ilimlerinin okutulması planlanan bu okuldan mezun olanlar, Sultanın Panislâmist politikalarına hizmet edeceklerdi. Ancak okul kurulamadı ve Panislâmist öğrencilerde yetiştirilemedi.

Bunun üzerine Abdülhamid muhtemelen, medreselere rağbetin yeniden artması için 19.yüzyılın sonlarına doğru medrese öğrencilerini askerlik hizmetinden muaf tutan bir karar çıkardı. Bu karar, gerçekten medrese öğrenciliğini ayrıcalıklı kılıyordu. Ancak suüstimallere de oldukça açık idi. Nitekim askere gitmek istemeyen yüzlerce genç kurtuluş olarak medreseleri görmeye başladı. Böylece medreseler askerlik hizmetinden kaçan öğrencilerle dolup taşıtı. II. Meşrutiyet başlarında Osmanlı imparatorluğu sınırları içerisinde tam 2840 medrese mevcut idi.³⁶

Devlet tarafından kurulan, madden ve manen desteklenen batılı tarzlardaki okulların itibarının yükselmesi, medreseleri olumsuz yönde etkiledi. Artık medreseler, buralarda okuyan öğrencilere bir istikbal vaat edemiyor, sosyal ve mesleki yükselişlerine vesile olamıyordu. Bu dönemlerde devlet memuru olmak çok büyük bir ayrıcalıktı, ama memur olmanın yolu artık medreselerden geçmiyordu. Memur olup, itibarlı bir görev almak için devletin kurduğu okullarda okumak gerekiyordu. Bu okullar medreselere nispetle çok daha geniş imkânlarla donatılmış, organize edilmiş ve finansiyel güvencelere kavuşmuştu. Artık halkta çocuklarını medreselere değil daha bakımlı olan istikbal vaat eden devlet okullarına göndermeyi tercih etmeye başlamıştı.

Öte yandan medreseleri zor durumda bırakan bir başka hususta, bu kurumlar hakkında, Tanzimat'tan beri, bilhassa mektep çevrelerinde yayılan olumsuz görüş ve

³⁵ Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid Devrinde Eğitim ve Öğretim", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul: Çağ yay., 1989, c. XII, s. 455.

³⁶ Sarıkaya, **Medreseler**, s. 78-79

yargılardır. Medreseye giden öğrenciler horlanıyor, aşağılanıyor ve alaya alınıyordu. Bu ise, psikolojik bir baskı demektir. Medreseye giden öğrenciler işte bütün bunları göze almak mecburiyetinde kalmıştı.³⁷

İslâmcılar olarak bilinen ulema, müellif, muharrir ve münevverler ise Osmanlı Devleti'nin gerilemesini ve çöküşün eşiğine gelmesini, İslâmi kuralların ihmal ve ihlal edilmesine bağlıyorlardı. Batı ile ilişkilere karşı çıkmıyorlar ancak onların sadece ilim ve tekniğinden yararlanmak gerektiğini, körü körüne bir taklitçiliğin kendi kendini inkâr olacağını savunuyorlardı. Medreseler hususunda da en çok ilgi gösteren, en çok yazan, en çok ıslah isteyen bunlardı. Medresenin modern bir şekilde devletin önemli bir eğitim kurumu olarak yeniden inşa ve ihya edilmesini istiyorlardı.

Sebilürreşad, Beyanü'l-hak ve Sırat-ı Müstakîm gibi İslâmcıların çıkardığı yayın organlarında medresenin İslâm tarihindeki işlevinden, İslâm'ın ve İslâm bilimlerinin tedris ve tahsilindeki rolünden, Osmanlı'nın yükselme devrindeki nizam ve intizamından iftiharla bahsediliyor, ancak daha sonraları mevcut sistemin korunamadığı ve zamana göre de yenilenemediği, son dönemlerde ise iyice zayıfladığından dem vuruluyor ve bu olumsuz gelişmelerden Osmanlı yöneticileri sorumlu tutuluyordu.³⁸

Medreselerin ıslahının gerekliliği düşüncesi 1908'de önem kazanmış ve çeşitli uygulamalarda bulunulmuştur. 1910'da Medâris-i İlmiye Nizamnamesi³⁹ çıkarılmıştır. Bu nizamname ile medrese öğrenim süresi ve medresede okutulacak dersler tekrar düzenlenmiştir. 1914'te Şeyhülislâm Musa Kazım ve Mustafa Hayri Efendiler zamanında ciddi olarak medrese ıslahı yapılmak istenmiş ve İslah-ı Medâris

³⁷ Sarıkaya, **Medreseler**, s. 77.

³⁸ Sarıkaya, **Medreseler**, s. 105-106.

³⁹ **26.Şubat.1910:** Toplumdan gelen baskılar sonucu harekete geçen Meşihat makamı, hükümetten yeşil ışık alarak medrese reformunun esasını teşkil eden ve önemli unsuru olan eğitim ve öğretim sisteminde ıslaha yönelik adımları 1910 yılının başlarında atmaya başladı. Ders Vekâleti, hazırladığı program taslağını 13 Şubat 1910 tarihinde, Tabhane Medresesi'nde yapılan bir törenle kamuoyuna duyurdu. Ders Vekâleti'nin hazırlayıp hükümete sunduğu tasarıda aşağıdaki hususlar dikkat çekmektedir: Medreselerde eğitim-öğretim süresi 12 yıl olacak. Dersler sabah, öğlen ve ikindi olmak üzere günün 3 değişik vaktinde yapılacak. Geleneksel derslere ilaveten Osmanlıca, Farsça, Hesap, Matematik, Cebir, Kozmografya, Kimya, Fizik, Coğrafya, Botanik, Zooloji, Jeoloji ve İslâm tarihi dersleri de programa alınacak. Arapça ve dini dersler sabah ve ikindi vakitlerinde cami veya medreselerde işlenirken, ilave edilen yeni dersler ise öğle vakitlerinde özel dersanelerde yapılacaktır. Sarıkaya, **Medreseler**, s. 127-131.

Komisyonu⁴⁰ kurulmuştur.⁴¹ Geleneksel yapıdan farklı olarak programları yenilenmiş ve ihtisas medreseleri kurulmuş ise de I. Dünya savaşı sebebiyle uzun süreli olmamıştır. 1921’de de TBMM hükümetince Medâris-i İlmiye Nizamnamesi çıkarılmış ve halkın din adamı ihtiyacını karşılamak gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu yenileşme çabaları ile medreseler artık günün şartlarına uyum sağlamış, toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilir hale gelmiş oluyor muydu? Bu sorunun cevabını zaman ve uygulamanın vermesine fırsat kalmadan medreseler 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Maarif Vekâleti’ne devredilmiş ve üç gün sonra da, o dönemde 16 bin kadar öğrencisi olan medreseler kapatılmıştır. Öğrencilerden isteyenler de düzeylerine göre ilk, ortaokul ve liseler, öğretmen okullarına aktarılmıştır.⁴²

C. OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİ DERGİLERİ VE SEBİLÜRREŞAD

a) Dönemin Dergileri

Mutlakiyet dönemi olarak kabul edilen 1876–1908 yılları gerek siyasî gerekse kültürel açıdan kısıtlı bir dönem olmuş, basın-yayımda sansür nedeniyle durgunluk meydana gelmiştir. İkinci meşrutiyetin ilanıyla beraber gelen özgür ortam daha önce yazılamayanların söylenemeyenlerin rahatça aktarılmasına imkân sağlamıştır. Daha

⁴⁰ 1 Ekim 1914 tarihli Islah-ı Medaris Nizamnamesi, İstanbul medreselerinin, bilhassa teşkilat bakımından ıslahını ön görmekte idi. Buna göre bütün medreseler merkezi bir sistem içerisinde toplanacaktır. Nizamname ile öğretime elverişli görülen bütün medreseler Daru’l-Hilafeti’l-Aliye Medresesi adı altında birleştirilmiştir. Öğretim süresi 12 yıl olarak belirlenen bu yeni medrese üç bölümden oluşuyordu: Tali Kısım-ı Evvel, Tali Kısım-ı Sani, Kısım-ı Ali. Her kısmın öğretim süresi dört senedir. Her kısım 4’er sınıfı ve sınıflarda 4’er şubeyi muhtevindir. Nizamname, Daru’l-Hilafeti’l-Aliye Medresesi’ne alınacak talebeleri en az 6 yıllık ilköğretimi bitirmeyi şart koşuyor. Bu, tali kısımların orta öğretime, âli kısmın ise yüksek öğretime denk düşürüldüğü anlamına gelir. Nizamname’ye göre söz konusu medresede okunması ön görülen ders programına bakıldığı zaman, bilhassa orta öğretime denk olan alt kısımlarda geleneksel dini derslerin yanında sosyal, fen ve matematik branşlarının da yer aldığını görmekteyiz. Bu programda sosyal ve fen branşlarını ağırlığı 1910 yılındaki programa kıyasla daha fazladır. Ancak dikkat çeken bir başka husus bu programda batılı bir lisanın yabancı dil olarak yer almamasıdır. Yüksek öğretime denk düşürülen Kısım-ı âli’nin ders programında ise medrese öğretiminin özünü teşkil eden dersler ağırlıklı olarak yer almaktadır.

⁴¹ M.C.B., “*Mescid*” (*Osmanlı Devri Medreseleri*), **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: M.E.B. Devlet Kitapları, 1979, c. VIII, s. 77; Sarıkaya, **Medreseler**, s. 104-105.

⁴² Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, 1939, c. I, s. 135 vd; İpşirli, “*Medrese*”, 332; Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.247-248-286.

önce yasaklanmış olan resme bu dönemde ağırlık verilmiş ve bir yayın patlaması yaşanmıştı. Bu ortamın doğal bir sonucu olarak da pek çok gazete ve dergi yayınlanmıştır.⁴³

1909 yılında düzenlenerek yenide yürürlüğe giren Kanun-ı Esasi'nin 12. maddesinde, basının kanunlar çerçevesinde serbest olduğuna ve sansür edilemeyeceğine dair hüküm ve 1909 tarihli Matbuat Kanunu ile basın özgürlüğü alanında önemli bir adım atılmıştır. 1913'te ise kanunda yapılan değişikliklerle gazete çıkarılmasına yeni şartlar getirilmiştir. Edep ve ahlâk kurallarına aykırı yazı ve resimlerin toplatılmasına ilişkin 16.02.1913 tarihli geçici kanun ve devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek biçimde yayın yapan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmasına ilişkin 09.11.1913 tarihli geçici kanun bunlar arasında sayılabilir. 1914 yılında askerî sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haberlerin yazılmamasına ilişkin 25.08.1914 tarihli geçici kanun ile de askerî konularda haber yayımı için sansür uygulanmıştır.⁴⁴

Bu dönemde daha önce İstanbul' da yoğunlaşan gazete ve dergilerin Anadolu' ya da yayıldığı görülür. Genellikle kısa ömürlü olan gazete ve dergiler daha çok küçük boyutlarda ve az sayfalı olarak yayımlanmıştır. Ancak basında görülen bu hareket tutarlı değildir. Sadece bir sayı yayımlandıktan sonra kapanan gazete ve dergilerin varlığı ve sonraki yıllara ait sayısal veriler bunun açık göstergesidir. 1910 yılında yaklaşık 130, 1911 de 124, 1912'de 45, 1913'de 92 gazete ve dergi yayımlanmıştır.⁴⁵

Dönemin dergilerini, İttihat ve Terakki Cemiyetini tutan siyasi yayımlar, mizah, edebi ve magazin tarzında olanlar, dini gazete ve mecmualar şeklinde gruplandırabiliriz.

⁴³ Gazetelerin baskı sayısı daha önceki yıllara nispetle büyük ölçüde artmış hatta Meşrutiyetin ikinci gününde İkdam 60.000, Sabah 40.000 nüsha basmıştır. Ayrıca 1908–1909 arasında geçen kısa zamanda yaklaşık 353 gazete ve dergi yayınlanmıştır. Tuğba Çavdar, **İslâm Mecmuasının Türk Dönemsel Yayınları İçindeki Yeri ve Önemi**, İstanbul: İ.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, (Basılmamış Y.L. tezi), 1988, s. 1-2; Hamit Er, **İstanbul Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları**, İstanbul: Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, 1993, s.2.

⁴⁴ Çavdar, **İslâm Mecmuası**, s.1-2

⁴⁵ Çavdar, **İslâm Mecmuası**, s.3.

Ayrıca basın özgürlüğü, fikir dergiciliğinin de gelişmesini teşvik etmiş, Osmanlı aydını artık devletin problemlerini çözüm için öneriler sunar hale gelmiştir.⁴⁶

II. Meşrutiyet ile birlikte basında görülen rahatlama, devletin geleceği konusunda ileri sürülen fikir ve düşüncelerde de kendisini göstermiş, hürriyet, adalet, medeniyet, kadın hakları, içtihat, din devlet ilişkileri konuları tartışılmaya başlanmıştır. Tanzimat ile başlayan yenileşme hareketleri ve batı ile olan ilişkiler “çağdaş toplum” olabilme konusunda yapılan çalışmalar üzerinde meşrutiyet ve onu izleyen dönemde titizlikle durulmuş ve çözüm yolları aranmıştır. Bu dönem basını incelendiğinde Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık fikir hareketlerinin basının yapısını oluşturmada önemli rol oynadığı görülmektedir. Bunun neticesinde bu gruplar kendi düşünceleri istikametinde muhtelif dergiler yayımlamışlardır. Ele aldıkları başlıca konular da; medeniyet, üretim, sanayi, teknik, din-devlet ilişkileri, kadın hakları ve Avrupa ile ilgilidir.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki Türk olmayan Müslim ve gayr-i Müslimlerin dış güçlerin etkisiyle bağımsızlık temayüllerinin ortaya çıkması, “Osmanlı milleti” meydana getirmek gayesiyle savunulan Osmanlıcılık fikrini doğurmuştur. Devletin içinde yaşayan çeşitli unsurların kopmasını önlemeyi amaçlayan bu fikir, pratikte kendini kabul ettirememiş, dolayısıyla kısa zamanda son bulmuştur. Bu fikir, tek tük yazarlar tarafından kaleme alınmakla birlikte yayın organı olarak sadece II. Meşrutiyet'teki *Mecmua-i Ebû'z-Ziya* görülmektedir.⁴⁸

II. Meşrutiyetten sonra yayımlanan *Sırat-ı Müstakim*, *Beyanü'l-Hak*, *Sada-i Hak* gibi belli başlı İslâmcı dergilerde İslâmcıların, II. Abdülhamid'e ve icraatlarına karşı çıkan düşünceleri yer almıştır. Daha sonraki tarihlerde çıkan *Kelime-i Tayyib*, *Cihan-ı İslâm*, *İslâm Dünyası*, *Ezan*, *Sada-i Din*, *Hançer*, *Habl-i Metin*, *Mahfil* gibi dergilerde İslâmcılık cereyanı içerisinde faaliyet göstermişlerdir. Bu dergilerde İslâm dünyasındaki geriliğin sebepleri ve bundan kurtuluş yolları, kadın hakları, içtihat, din-devlet ilişkileri ve İslâm'ın ilerlemeye engel olmadığı gibi konular ele alınmıştır.

⁴⁶ Er, *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi*, s. 3.

⁴⁷ Er, *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi*, s. 3.

⁴⁸ Er, *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi*, s. 3-4.

Muhafazakâr İslâmcılar menfi milliyetçiliğin İslâm kardeşliği düşüncesini zedeleyici bir unsur olarak görmekte İslâm hukuku hükümlerinin uygulanmasını istemekteydiler. Bu gurupta sayılabileceklerden Babanzade Ahmet Naim'in *Sebilürreşad* dergisinde yayımlanan "İslâm da dava-ı kavmiyet" adlı makalesi, İslâmcıların milliyetçilik akımına karşı tutumlarını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.⁴⁹

İslâmcı dergiler, modernist İslamcı ve muhafazakâr İslamcı olarak ikiye ayrılabilir. Bu dergilerden bazıları şunlardır:

1. İslâmcı Dergiler

a. Reformist ve Modernist İslâmcı Dergiler

Bu gurupta gösterilebilecek en önemli dergiler; Sırat-ı Müstakim, İslâm Dünyası ve Tearif-i Müslimin`dir.

i. Sırat-ı Müstakim

İstanbul`da 1908–1911 yılları arasında haftalık olarak 182 sayı çıkmıştır. "Siyasî, dini, edebi, ahlâki haftalık mecmua" alt başlığı ile yayımlanan derginin sahibi Eşref Edip, başyazarı Mehmet Akif`tir. Sırat-ı Müstakim 1912 yılında kadrosundan ayrılmalar olana kadar bu çizgiyi korumuş İslâmcı Türkçülerin ayrılmasından sonra, muhafazakâr İslâmcı görüşün sözcülüğünü yapar duruma gelmiş, adı da Sebilürreşad biçiminde değişmiştir. Bu mecmua ayrı bir başlık altında ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

ii. İslâm Dünyası

İstanbul`da 1913–1916 yıllarında haftalık olarak yayınlanmıştır. 26 sayı çıkmıştır. Müdürü Osman Cudi, başyazarı Abdurreşit İbrahim`dir. Konuları arasında Abdurreşit İbrahim`in daha önce çıkartmış olduğu Mir`at ve Ülfet gazetesinde ortaya

⁴⁹ Er, *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi*, s. 5; Çavdar, *İslâm Mecmuası*, s.3.

koyduğu İslâm'ın esaslarına bağlı kalarak Avrupa medeniyetinden ilerleme için faydalanmak ve bütün Türk dünyasına ilişkin görüşler bulunmaktadır.⁵⁰

iii. Tearif-i Müslimîn

İstanbul'da 1910 yılında haftalık olarak çıkmış ve 32 sayı devam etmiştir. "Dini, siyasi, tarihi, felsefi ve âlemi İslâm'dan bahis haftalık mecelle" alt başlığı ile yayımlanmıştır. Sahipleri Yakup Kemal ve Ahmet Taceddin, sorumlu müdürü Osman Cudi'dir. İslâmi konuların yanı sıra, tarihi olayların anlatıldığı, Osmanlı devleti sınırları dışındaki soydaşlarımızın durumunun ele alındığı bir dergidir. Ahmet Taceddin Rusya Türklerindedir.⁵¹

iv. İslâm Mecmuası

1914–1918 yılları arasında 15 günde bir yayımlanan dergi, toplam 63 sayı çıkmıştır. Halim Sabit yönetiminde çıkan derginin yazar kadrosu, Musa Kazım, Yusuf Akçuralı, Ebû Ulâ Mardin, Fuat Köprülü, Mehmet Şerefettin ve daha bir çok meşhur zevattan oluşmaktadır. Mecmuanın konuları, Kur'ân, hadis, kelim gibi dinî mevzuların yanında içtimaî, medenî konuları olup ağırlıklı konusu iktisattır.⁵²

b. Muhafazakâr İslâmcı Dergiler

Bu gurup içinde Ceride-i İlmiye, Ceride-i Sufiye, Sada-i Hak ve Beyanu'l Hak sayılabilir.

i. Ceride-i İlmiye

İstanbul'da 1910–1920 yılları arasında haftalık olarak yayımlanmıştır. 161 sayı çıktıktan sonra kapanan derginin sahibi Hasan Kazım'dır. Derginin başlıca yazarları: Ali Fuad, Gelenbevî Mustafa, Bursalı Mehmet Tahir, İbnül Emin Mahmut Kemal (İnal)'dır. Dergide din, tasavvuf, felsefe ve edebiyat gibi yazılar yer almaktadır.

⁵⁰ Çavdar, **İslâm Mecmuası**, s.4.

⁵¹ Çavdar, **İslâm Mecmuası**, s.3.

⁵² Er, **Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi**, s. 6.

Aynı yayın çizgisindeki “Meşihat-ı Celile-i İslâmiye'nin” çıkardığı aylık Cerid-i İlmiye de 1915–1922 yılları arasında aylık olarak yayınlanmıştır. Dergi, medreselerin ıslahı, Şeyhülislam makamı ile ilgili haberler ve Şerî Mahkemelerin fetvalarını konu almakta olup Şeyhülislamlık makamının resmî yayın organıdır. Yazar kadrosunda Ferit Kam, İzmirli İsmail Hakkı gibi İslâmcı yazarlar bulunmaktadır.⁵³

ii. Ceride-i Sufiye

İstanbul'da 1910–1919 yılları arasında yayımlanmıştır. Başlangıçta 15 günlük, 1914'ten sonra haftalık olarak 161 sayı çıkmıştır. Başyazarlığı Mustafa Fevzi tarafından yapılmıştır. Sahibi ve müdürü Hasan Kazım'dır. Dergide daha çok İslâm dinine ve tasavvufa ait konular işlenmiştir.⁵⁴

iii. Sada-i Hak

İstanbul'da 1908 yılında yayımlanmış olan derginin 13 sayısı çıkmıştır. Kurucuları Ahmet Sami, Hersekli İsmail'dir. “İlmi ve Siyasî Osmanlı Gazetesi” alt başlığı ile yayımlanan dergi gelenekçi İslâmcılığı savunması bakımından önemlidir.⁵⁵

iv. Beyanu'l Hak

1908–1912 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan dergi “Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin yayın organıdır. “Dini, edebi, siyasî ve fenni haftalık gazetedir.” alt başlığı altında 182 sayı çıkmıştır. Başyazarı Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'dir. Yazar kadrosu içinde Elmalılı Hamdi Yazır, Ermenekli Saffet, İskilipli Mehmet Atıf, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal gibi isimler bulunmaktadır. İslâmi konuların yanı sıra, dönemin toplumsal ve siyasî durumu hakkında yazılar dergide geniş yer tutar. İslâm'ın ilerlemesi için yapılması gerekenler ve ticaretin önemi gibi konular ele alınmıştır.⁵⁶

⁵³ Er, *Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi*, s. 5.

⁵⁴ Çavdar, *İslâm Mecmuası*, s.4.

⁵⁵ Çavdar, *İslâm Mecmuası*, s.4.

⁵⁶ Çavdar, *İslâm Mecmuası*, s.4.

2. Türkçü Dergiler

Türkçülük hareketinin etkinlik kazanması Osmanlı devleti içinde II. Meşrutiyet sonrasında olmakla beraber, Osmanlı devletinin sınırları dışında yaşayan Türkler arasında ortaya çıkmış olup gelişmesi daha öncelere dayanmaktadır. Türkçülük hareketi dünya Türklerinin bütününe bir tek bir kültür ve siyaset etrafında birleştirmek amacıyla ortaya çıkmıştı. Türkçülük akımının Osmanlı devletinde yaygınlık kazanması Kazan, Kırım, Azerbaycan ve Kafkasya' dan gelen Türklerin faaliyetleri sonucunda olmuştur. Bu üç düşünce akımının İslâmcılık, Türkçülük, Batıcılık olarak adlandırılmalarında da Rusya'dan gelen Türkçülük akımı etkili olmuştur.⁵⁷

Türkçülerin sözcülüğünü başta “Türk Derneği” ve “Türk Yurdu” dergileri yapmıştır. “Halka Doğru” dergisi de bu gurubun içinde sayılmalıdır.

a. Türk Derneği

1908 yılında Türk Derneği'nin fikirlerini kamuoyuna duyurmak amacıyla derneğin yayın organı olarak kurulmuştur. Kurucuları arasında Yusuf Akçura gibi Rusya Türkleri de bulunan dergi “Türlere dair tetebbuatı havidir” alt başlığı ile aylık olarak 7 sayı devam etmiştir... Türk dünyasının problemleri, durumu ve özellikle dil konusu dergide işlenen başlıca konulardır.⁵⁸

b. Türk Yurdu

Türk Derneği'nin 1912'de Türk Ocağı'na dönüşmesi ile birlikte yayını Türk Yurdu adını alır. İstanbul'da on beş günde bir yayınlanan derginin ilk kadrosunu Rusya'dan gelen Türkler oluşturmuştur. Yazar kadrosu arasında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, M. Fuad Köprülü gibi isimler yer almaktadır. Müdürlüğünü Yusuf Akçura yapmaktadır. İlk sayısından itibaren Türk birliği fikrini savunmuş olan dergi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden de destek görmüştür.

⁵⁷ Er, *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi*, s. 6; Çavdar, *İslâm Mecmuası*, s. 5.

⁵⁸ Er, *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi*, s. 6; Çavdar, *İslâm Mecmuası*, s. 6

Bu dergilere ilaveten ilk sayısı 1913'te çıkan "Halka Doğru", Nisan 1914'te çıkan "Türk Sözü", 1917-1918 yıllarında İstanbul Türk Ocağı tarafından yayınlanan "Yeni Mecmua" dergileri de Türkçü dergiler arasında yer almaktadır.⁵⁹

3. Batıcı Dergiler

Batıcılık, II. Meşrutiyet öncesinde ortaya çıkan ve tartışılan bir düşünce akımı olmamakla birlikte sistematik bir hale getirilmesi ve toplumun birinci sorunu haline getirilmesi 1908 den sonra olmuştur. Bu fikrin öncülüğünü hususiyle Abdullah Cevdet'in çıkardığı İçtihat dergisi yapmıştır. Cenevre'de kurulan İstanbul ve Kahire'de yayımı devam eden dergide özellikle batılılaşmanın gerekleri üzerinde durulmuş, batılılaşmayı gerçekleştirme konusunda en büyük mani olarak dini değerler ve geleneksel değerler gösterilmiştir.⁶⁰

Toplumsal sorunları çözümlmek için ortaya konan batıcılık, yoğun olarak İçtihat dergisinin sözcülüğü ile yaygınlık kazanmıştır.

İçtihat

1904 yılında Cenevre'de Abdullah Cevdet tarafından kurulmuş, yayın hayatına Kahire'de devam etmiştir. 1911 yılından sonra İstanbul'da çıkmış ve 1932 yılında da kapanmıştır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu sıkıntılı dönemden kurtulması için batılılaşmanın şart olduğunu savunan derginin yazarları başta Abdullah Cevdet olmak üzere, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı gibi batıcılardır. Dergide zaman zaman İslâmcı ve Türkçülerle tartışmalara girilmiş, eskiye yönelik her şeyden kurtulmak, her şeyi ile batıyı model kabul etmek tek kurtuluş olarak sunulmuştur..⁶¹

⁵⁹ Er, *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi*, s. 7; Çavdar, *İslâm Mecmuası*, s. 6.

⁶⁰ Çavdar, *İslâm Mecmuası*, s. 6-7.

⁶¹ Er, *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi*, s.7; Çavdar, *İslâm Mecmuası*, s. 11.

b) Sebilürreşad Dergisi

Sırat-ı Müstakim, Ebu Ūlâ Zeyn el-Âbidin ve Eşref Edip tarafından 14 Ağustos 1908’de yayın hayatına başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde Mehmet Âkif başyazarlığında çıkan bu mecmua Kurtuluş Savaşı süresince haftalık olarak yayınlanmıştır. Mecmuada dini, milli, edebi ve siyasî konular işlenmiş ve 182 sayı olarak yayınlanmıştır. 183. sayıdan itibaren “Sebilürreşad” adıyla hayatini sürdürmüştür. Sebilürreşad’ın ilk sayısı (183.sayı), 8 Mart 1912’de yayınlanmış ve Eşref Edip sorumluluğunda 5 Mart 1925 tarihine kadar aralıksız devam etmiştir.⁶²

Sebilürreşad, yayına zorunlu olarak ara vermeden önce birkaç defa yer değiştirmiştir. 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgal edilmesi üzerine Kastamonu’ya taşınmıştır. Burada 3 sayı çıktıktan sonra 13 Ocak 1921’de Ankara’ya nakledilmiş; kısa bir süre sonra da (Ekim 1921) Ankara’dan Kayseri’ye götürülmüştür. Sakarya Mütarekesin ardından tekrar Ankara’ya, Mayıs 1923’te de İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’da da iki yıl yayına devam edildikten sonra mecburi olarak 22 yıl ara verilmiştir.⁶³

Sebilürreşad, 1948–1965 yılları arasında genel istek ve arzu üzerine tekrar ve bu defa yeni harflerle yayınlanmak suretiyle neşriyatını tamamlamıştır. Mayıs 1948 tarihli ilk sayısının başında derginin yeniden yayınlanması şu şekilde anlatılmaktadır:

“Şimdi memleketin muhtelif yerlerinden, birbirinden uzak mahallelerinden aynı ses geliyor. Artık Sebilürreşad yayınlansın. O, Sebilürreşad ki, kırk sene evvel hürriyetle doğmuş, bütün ömrünce büyük dinimizin yüksek hakikatlerini neşretmiş, din düşmanları ile ilim huzurunda çarpışmış, İslâm’ın izzet ve şerefini korumaya çalışmış, Milli harekete iştirak ederek, başından sonuna kadar Kastamonu’da, Ankara’da, Kayseri’de fevkalade nüshalar, beyannameler neşrederek, vaaz vererek, milli davanın

⁶² Fahreddin Gün, **Eşref Edip Fergan CHP ve Din**, İstanbul: Beyan yay., 2005, s.7.

⁶³ “Sebilürreşad dergisi 641. sayıda iken yayına ara vermek zorunda kalmış ve bu sayıları da 25 cilt olarak ciltlenmiştir. 1948–1965 yılları arasındaki yayınlarla birlikte daha sonra ciltlenerek 48 cilt halinde toplanmıştır.” Abdullah Ceylan, **Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 1991, s. VIII; Abdullah Ceylan, “*Türk Yayın Hayatında Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmualarının Yeri*”, **Türk Kültürü Dergisi**, c. IXXX, sy. 335, 33-37, s.162.

iman ve fikir cephesini kuvvetlendirmek hususunda mücadelelerde bulunmuş, bütün karargâhlara, bütün cephelere tevzi edilerek ordunun maneviyatını takviyeye çalışmış... Aradan 22 yıl geçtiği halde millet yine onu arıyor... Sanki o, din hürriyetinin bir sembolüdür.”⁶⁴

Dergilerde yayınlanan konu başlıklarını da şöyle sıralayabiliriz: Tefsir, hadis, sosyal konular, felsefe, fıkıh veya fetva, edebiyat, tarih, talim ve terbiye, hutbe ve meva'iz, siyaset, İslâm kavimlerinin hayatları, mektuplar, matbuat, şûnat.

Mecmuadaki konular, alanların uzmanları tarafından kaleme alınmış olup başlıca yazarları; Manastırlı İsmail Hakkı, Bereketzade İsmail Hakkı, Ahmet Naim, Mehmet Akif, Eşref Edip, Bursa mebusu Tahir Bey, Kazanlı Halim Sabit, Tahir el-Mevlevi, Mithat Cemal, M. Şemseddin, Cevat Rıfat Atilhan, Kâmil Miras, H. Basri Çantay, Ömer Rıza, Raif Ogan, Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, Peyami Safa, Kadircan Kafılı ve daha birçok isimden oluşmaktadır. Bu isimlere ilaveten adlarını değil de mahlaslarını ya da kısa adlarını kullanan yazarlar vardır ki onlardan bazıları da şunlardır: Ali Ekrem (Namık Kemal), Âsım (Mustafa Âsım), Aynî (Mehmet Ali Aynî), Bâkî (Mehmet Bâkî), Behçet (Mehmet Behçet), Bedreddin (Mehmed Bedreddin), Cevdet (Ahmed Cevdet), Fatin (Mehmet Fatin), Hakkı (İspartalı Hakkı), Hamdi (Ahmet Hamdi), Hilmi (Ahmed Hilmi), Hüsnü (Hüseyin Hüsnü), Nazmi (Ahmed Nazmi), Nazif (Süleyman Nazif), Nusret Kâzım (Halide Nusret Kâzım).⁶⁵

Yazı kadrosunu zamanın seçkin yazarlarının oluşturduğu Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergileri Kurtuluş Savaşı'nda büyük hizmetlerde bulunmuş, ayrıca Türkiye ve İslâm ülkeleri arasında köprü vazifesi görmüştür. Yayın hayatı boyunca milli, dini, içtimai, edebi ve siyasî konulara ağırlık veren mecmua dış ülkelerdeki muhabirleri vasıtasıyla da okuyucularını dünyada olup bitenlerden haberdar etmiştir.

Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad ismiyle yayınlanmaya başladığı 183. sayısında, gayesinin ne olduğunu ve hangi konuları işlediğini “Sebilürreşad'ın Muhtevi Olduğu

⁶⁴ Ceylan, “*Türk Yayın Hayatında Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmualarının Yeri*”, s. 163.

⁶⁵ Ceylan, **Fihrist**, s. IX. Bu yazarlardan büyük bir kısmı modernist İslâm görüşleriyle sonradan dergiyi bırakarak Türkçüler ve Batıcılar arasına karışmışlardır. Konu ile ilgili yorumlar için bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken yay., 1998, s.201-208.

Mebâhis” başlığı altında şöyle açıklamaktadır: “Birinci kısım ilmi olup, ikinci kısım siyaset ve hayat-ı İslâmiyeden bahistir. Birinci kısmın muhtevi olduğu mebâhis: Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, Felsefe, İçtimaiyat, Fıkıh ve feteva, Edebiyat, Tarih, Terbiye ve Talim, Hutbe ve Mevâiz. İkinci kısmın muhtevi olduğu mebâhis: Makalat, Siyasiyat, Hayat-ı akvam-ı İslâmiye, Harekât-ı ilmiye ve fikriye’dir.”⁶⁶

Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad dergileri, zamanına göre yenilikçi ve İslâmcı⁶⁷ bir görünüm sergilemektedir. Dinin, özünden ve asli kaynaklardan öğrenilmesi, aynı zamanda bid’at ve hurafelerden temizlenmesi gerektiği görüşüne sahiptir. İslâm birliğinin temini için çalışmak da ana hedefidir.

Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad dergileri 1000 sayıya ulaşarak dönemin en uzun süreli yayınlarından olmuştur.

⁶⁶ Ceylan, “*Türk Yayın Hayatında Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmualarının Yeri*”, s.163. Ceylan, **Fihrist**, s. IX. (Abdullah Ceylan tarafından hazırlanmış olan bu fihrist örnek bir çalışma olup araştırmacıların mecmuadaki yazar ve makalelere kolaylıkla ulaşmasını sağlamaktadır. Fihrist, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Sırat-ı Müstakim’in 183. sayıya kadar olan kısmını içine alıp makaleler alfabetik olarak verilmiş, ayrı bir başlık altında da yazar adları indeksi yer almıştır. İkinci bölümde de Sebilürreşad aynı tertip üzere verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Sebilürreşad’ın yeni fihristi vardır.)

⁶⁷ İslâmcılık düşüncesi, bu dergiler ve yazarları tarafından İslâm dünyasındaki geri kalmışlıkla mücadele aracı olarak en etkin bir metod kabul edilmiştir. Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergileri, İslâm dünyasında bir tecdid ve ıslah hareketi olarak doğan ve ittihad-ı İslâm düşüncesi etrafında yoğunlaşan İslâmcılık hareketinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Yazarlarının da düşüncelerinden anlaşıldığı gibi gerek Osmanlı’nın son dönemlerinde gerekse Cumhuriyet’in ilk yıllarında bu düşüncenin, geri kalmışlığı yok edip İslâm medeniyet ve düşüncesinin yeniden ihya edilmesi noktasında başarı sağlayacağı ile ilgili olarak çalışmalarını sürdürdükleri bilinmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İsmail Kara, **Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi I, II, III**, İstanbul: Risale yay., 1994; İsmail Kara, **İslâmcıların Siyasî Görüşleri**, İstanbul: İz yay., 1994.

İKİNCİ BÖLÜM

A. SEBİLÜRREŞÂD MECMUASI'NDA YAYIMLANAN TALEBE MEKTUPLARI

a) 1. Mektup

Telebe-i Ulûm'da Hareket-i Fikriye:

İştirâk-i Efkâr

Geçen hafta muhterem Sebilurresâd'ın bu sütunlarında dersiam efendilerimizin takip ettikleri usûl-ü sâkim hakkında Uşşâkî İsmail Hakkı ve iki yüz imzâyı havî münevvirü'l-efkâr arkadaşlarımız tarafından serdedilen mütalâat oldu. Doğrusu meslektaşlarımızın şu hareket ikbâlcuyânelerinden mübâhi ve müftehir olmada meselenin en amik ve dakik noktasına kesb-i ittila etmiş ve mesleğimiz nâmına sa'y ve gayrette bulunmuş olduklarında kendilerini alkışlayarak biz Sultânahmed talebe-i ulûmu ve dersane-i müdâviminide bütün mevcudiyetimizle fikirlerine, azimlerine maaliftihar iştirâk ettiğimizi yegâne tercuman-ı hissiyâtımız olan Sebilurresâd mecmua-i İslamiyyesi vasıtasıyla ilân ederek bu hususta biz de mütalaamızı beyana tasaddi ile deriz ki :

Vaktiyle maarif-i İslâmiye'nin mehdu fuhûru olan medreselerde bugün marifet nâmına hiçbir şey görülmüyor... Yazık... Âlem-i İslam'ın bu meslek erbâbından daha doğrusu bizlerden şiddetle ümit ve intizar ettiği menfaatler, tatlı gayeler olmakla beraber biz gençlerin masum dimâğları, âteşin zekâları etrafımızı istilâ eden eser-i sekâmetin kıylu kal noktasına gidiyor. Toprak altında kalmış demir parçası gibi çürüyor. Sonra ne millete, ne devlete hatta kendi nefsimize de faydamız olmuyor.

Biz teşnekân-ı marifet medresenin sine-i feyzine atılırken pek tatlı ümitlerin husulü için ve netice itibariyle milletin nura irfana olan ihtiyacını izale maksat hayrını takiben menbai'l- irfan olan medreselere atıldık. Oh ne kadar tatlı emel... Ne gonca

hayal... Fakat, bu arzularımız vücut bulamadığından müteessir ve müteessifiz. Lâkin bu fikrimizde sâbit kademiz. Bu emel-i hayrın hizara-yı husulü için her taşa başvuracağız.

Binâenaleyh merci-i âidimiz ve üstâd-ı kiramımızdan bir parça insaf dileriz! Yazık değil midir ki on sene i'lâl ile, idğam ile illetler ile uğraşalım da esas maksat olan hadis, tefsir, usul-ü fıkıh, ilm-i kelâm gibi, ulûm-i aliyeye bigâne kalalım? Halen okurun vasatının bitmez tükenmez kıylu kalının ihtizarât-ı meş'umesiyle çalkalanalım.

İster sarahaten ve vâzıhan anlaşılıyor ki tedrisin sekâmeti yüzünden esas maksatı kaybederek semt-i meçhûle doğru olabildiğimize gitmişiz de bugünkü dereke-i tedenniye tenzil etmişiz. Artık bu nazariyâta fâtiha çekme zamanı çoktan hulûl ettiğinden terakki ve tealimiz için bir an evvel teşebbüsât-ı cedidede bulunmalarını mercî-i âidimizden dört gözle bekliyoruz...

Biz de bu vatanın evlâtlarıyız! Niçin mahrum-ı maarif bulunalım? Niçin ta'rid-i takbih iletinden inleyelim? Niye mezelletle, diyk-ı mâişetle rutûbet hânelerde çürüyelim? Bizler artık hamûle-i irfanımızla çare-i necâtımızı üç noktada görüyoruz:

Birincisi: Dersaadette mevcut olan medarisi başka bir hale ifrağ edip varidâtından havâdâr bir mevkiye büyük bir müessese vücuda getirmek suretiyle hayatımız, sıhhatimiz taht-ı temine alınmalıdır. Zirâ halihâzırdaki medrese kabil-i suknâ olmadığı belki kuvvayı tahrip, ezhanı teşviş, dimağı muhtel eylediği ve bunun netice-i tabiiyesi olmak üzere talebe-i ulûmdan birçok rutûbet kurbanı gittiği herkesin malumudur.

İkincisi: Asıl meselenin ruhunun teşkil eden cihettir ki oda tedris edilmekte olan fûnun-u Arabiye'nin her birine ait ayrı ayrı mutehassis tayin edilmelidir. Meselâ, ilm-i sarfa son derece vukûfu olan zevat-ı kiram kaç sene tedris ile mükellef ise o müddet-i muayyene zamanında yalnız ilm-i sarf tedrisiyle meşgul olmalıdır ve funûnu sâire mütehassıslarıda bu minval üzere tayin edilmelidir. Zira iki karpuz bir koltuğa sığamayacağından bu hususta edille serdine lüzûm görmüyoruz.

Üçüncüsü: Tedrisat-ı Arabiye'den maksat şüphesiz ulûmu âliyeye kesb-i vukûf etmektir. Bu ise kıylu kal ile, şuruh ve havaşıyla hasıl olmaz. Belki (ilim metinlerdedir)

kaziyesince her fenden birer fen intihap etmek ve bu metinlerin ibaresini teshîl ve tavzîh eylemekle kabil olur.

İşte terakki ve tealimizin esbâb-ı mucibesinden olduğuna kanaat-i tamme hâsıl ettiğimizin şerâit-i selâseyi merci-i âidimizin nazar-ı basiretine vaz ederiz.⁶⁸

Sultân Ahmet Medresesi Nâmına

Astanalı Niyazi – Akşehirli Haşim, Ankaralı Mehmet Seyit

⁶⁸ **Sebilürreşad**, Nisan 1912, c. X, 146-147.

b) 2. Mektup

Artık Sükût Etmeyeceğiz

Âfâk-ı İslamiye'yi istilâ eden kesif bulutları, zulmetleri dağıtmak, mahvetmek acaba mümkün değil midir? Zülümât içinde puyan olan zavallı millet-i İslamiye'nin perde-i cehâleti yırtması, kabûs-u cehaletten tahlis-i geribân etmesi muhal midir?

Evet bu suâllere şu cevaplar verilir, ne desâtir-i riyaziye derecesinde katidir, millet-i İslamiye'ye mürşit, mürşidi yetiştirecek daru'l-irfân lâzımdır. Mürşit kelimesiyle daru'l-irfân terkinin tazammun ettiği maâni-i hakikiyi biraz tetkik edecek olursak, ne elim bir marazaya ne müthiş bir uçuruma bir girdap felakete düşmüş olduğumuzu görürüz.

Tarih-i medeniyet eslaf-ı izamımızın nasıl çalıştıkları şerhâ-yı terakkide ne derecede mâhiru'l-makûl, hatve-i endaz olduklarını pek ra'na gösteriyor. Kurun-u vustada Avrupalılar "skolastik" batağı içinde yuvarlanıyorken İslamlar bir taraftan Âyât-ı Kuraniyye ve Ehâdis-i Şerifeden müstenbit kütübu diniye ve felsefiyeyi tedvin ediyorlar, diğer taraftan da ulum ve funun-u nefiayı ecnebiyeyi tercüme, millet-i İslamiye'nin ihtiyacât-ı maddiye ve maneviyesini tatmin edecek âsâr-ı muhalledede vücuda getiriyorlardı.

İslamiyet'teki terakkinin evvelen tevkife saniyen inhitata uğramasının sebebi nedir? Şüphesiz ki o terakkiyatı idâre ve teceddüt ettiren mâhir ellerin fikdâna yüz tutmasından ileri gelmiştir.

Ceziretü'l-Ârab'dan serzede-i zuhûr olarak çâr-ı aktâr-ı cihâmı, envâr-ı marifet ile tenvir eden İslamlar bugün ilim ve fensizlik yüzünden her yerde esarete mahkum oluyorlar. İhtiyacât-ı hazıra ile kabil-i telif olmayan medrese programlarının müfit bir şekle ifrağı talebenin muntazam bir hayata nail olmasıyla şu tedenniyat-ı müthiş-i maneviyeden kurtulmak mümkün olur. Medreselerin ıslahı yalnız kurun-u vustadan kalma programın ta'dili ile mümkün değildir. Ulûm ve fûnûnda terakkiyatı fevkaledeye

mazhar olmuş olan milletlerin Fransız ve Almanlar'ın felsefe ve mantıkları tercüme edilse, hadis ve tefsir okutmak için ulema-i fehul intihab olursa, dahi muallimler tarafından riyaziyat-ı adiyeye ve aliye tedris olursa acaba matlup olan faideyi, semereyi iktifat etmek nasip olur mu? Hayır ...Hayır....

Anadolu'nun ücrâ köşelerinden ihtiyar-ı gurbet eden teşnekân-ı maarif İstanbul medârisindeki usûlü sâkim ve i'tiyadatı mucize karşısında ne elim sukûtu hayale uğradıklarımı derhal görüyorlar. Anadolu'nun latif âb ve havasına alışan bir talebe İstanbul'a geldiğinde havadan, ziyâdan mahrûm bir medrese, vücudu yıpratana, dimâğı küflendiren rutûbetli bir oda görüyor. Zavallı talebe memleketinden ebeveyninin ağûşu şefkatinden ayrılırken perverde ettiği amal-i mesudeye muhribi hayat olan bir kubbe altında nail olamayacağını derk ediyor. Fakat tahammül fersah olan bu gibi ahvâlede katlanmak mecburiyetinde bulunuyor. Çünkü fakru zaruretten ihtiyar-ı maneviyesini başka türlü tatmin edemiyor.

Biçare milletin kesesini, devletin hazinesini idrâk etmeden muvâfık-ı hıfzı-sıhha müessasat-ı ilmiye vücuda getirmek pek kolay olduğu halde maatteessüf alakâdarâne düşünmüyor. Veyahut düşünmek istemiyor. Her türlü takyidat-ı sıhhiye ve âsâr-ı hayatiyeden mahrûm olan yüz yetmiş medreseyi muhafaza etmekte millet-i İslamiye için bir menfaat tasavvur etmek abestir. Acaba bu medreselerin bedeliyle İslamiye'tin şanı şerefiyle mütenasip üç dört tane mebâni-i cesime vücuda getirmek mümkün değil mi? Bugün inşa edilmekte olan muhteşem dâru'l - muallimin binâsının kıymeti zannedersem otuzbin liradan fazla değildir.

Dâima muhâfazakâr mevkifinde bulunan zimamdârâne eser-i faaliyet gösterip niem-i celile-i diniye ile millet-i İslamiye'yi nasıpdâr etmeyecek mi? Şu düçâr olduğumuz felâketten mütenebbih olup çare-i halas-ı necâtımızı temin edecek vesâite müracaat etmeyecek mi? Riyâset-i ilmiyeyi işgal eden zevat-ı kirâma şu beyt ile hitap etmekten men-i nefis edemiyorum.

Ey evliyayı umur, üstâd-ı muhteremin şu sözlerini tekrâr ederek diyorum ki: Ecdâdımızla beraber bütün âlemi İslam bize yalvarıyor, millet-i İslamiye'yi cehâletten, esâretten kurtarmayı cenâb-ı hak ve nebi-i zişân emrediyor. Tekrâr ediyorum şu hal-i

esef iştimâlden kurtulmak için mükemmel program, muntazam medreselere ihtiyaç var...

Bunlardan sonra düşünülecek bir mesele var ise oda muktedir muallimler intihap etmek, medreselerin idaresini birer pedagoji mütehasısına tevdi etmektir. İdâre vazifesini deruhte edenlerin yalnız ulum-ı Arabiye’de ihtisasları olması kafi değildir. Ta’lim ve terbiye mütehasısı olmaları da lazıme-i ıslahattandır.⁶⁹

Talebe-i Ulûm’dan Malatyalı Osman NURİ

⁶⁹ **Sebilürreşad**, Nisan 1912, c. X, 147-148.

c) 3. Mektup

Talebe-i Ulûm'un Feryâtları

Feryatları diyorum; çünkü neşib-i mezellete düşen bî-vayeler daima iştihatkerâne feryâd eder, dâima halaskâr bir elin uzatılmasını, ona sarılıp kurtulmasını şiddetle gözler; bağırır, çağırır...

İşte öksüz, tabiri sarihiyle metrûk medreseler acı feryatlarını, zehirli dertlerini dökmek; bir hâmi, bir halaskâr aramak devre-i felâketine düştüğünü pek çok zaman evvel idrâk ettikleri halde, her şeyden mahrumiyeti gibi bu dertlerini anlatmak içinde bir vasıta bulamamış ve bütün elemeleriyle, bütün ihtiyaçlarıyla için için yanan bir volkan gibi kükrerken küçük bir hareket, küçük bir sarsıntı bugün o volkanı açarak eseri hayat vermiştir.

Biz bugün bütün feverânlarımızla, bütün feryatlarımızla dertlerimizi dökmek ve anlatmak hakk-ı meşruumuzu icrada hür ve serbest bulunuyoruz.

Millet-i muazzama-yı İslamiyye'nin medârı iftihârı olan fudelâ ve hukemâyı yetiştiren medreseler bugün hepimizin gördüğü gibi inhitata düşmüştür, can çekişiyor, fakat bu bir emr-i tabiidir. Çünkü o asrı, dide-i duvarların arasında muhtelif edvârı yaşayan "zamana tatbiki hareket etmek" kanûn tabiatını idrak etmeyen kafalar tepesinin üstünde dönen ecrâmın hareketinden kendisi için bir hisse-yi hareket çıkarmak bilmeyen, aynı zamanda atıl yaşamakla hayatına kasteden adamların elinde elbette bu müesseseler inhitata düşecek idi. Bu adamlardan iş beklemek, bu meslekî mukaddesi ıslah etmek ümidini beslemek serâptan su ummak kabilinden olduğu âşikârdır. Çünkü bu müessesatı hayriyenin inan idaresini eline alan ve rütbe-i enbiyâ! temsil ettikleri dinin aleyhine yıldırımlar sukût eder, gülleler savruluyor da hâlâ onlar uyur, hâlâ zıllı tevekkül ile yaşarlar...

Biliyor musunuz, ey evliya-yı umur memleketin en genç uzûvları en parlak zekâları vasıtaya mahsûs olan usûlü sâkim ile mahvoluyor, çürüyor, kaybedip gidiyor...

Bu müthiş cinayetin mesuliyeti hanginiz olacak? Bunu iyice bilmeliyiz ki, bugünkü neslin sahayı tahammülü, olası kurunu vustada yaşayan lakaydi kafalar değildir.

Görüyoruz ki düşman; dine, ümmete ok, mızrak, kılınc, kalkan ile yürümüyor. Ateş saçan toplar ile, zehir döken mitralyüz mavzerler ile yürüyor. Daha doğrusu fenle, fikirle, azimle, sebâtle yürüyor....

Bunu bilmeliyiz ki, bu koca milletin hayatı bize mevduudur. Onun böyle derki sefaletle düşmesinden ancak biz, yani sarıklılar, mesuldur. Mazimize bakıpta iftihâr ettiğimiz o devre-i şevket bilmeliyiz ki, Âlaeddinler, Karahaliller, Zembillilerin yed-i iktidârı ile elde etmiştir. Bugün o adamlar kalkıp gelselerde şu hali perişâmı görseler evvelce bizim yüzümüze tükürcekler... O muazzam neslin böyle bu durumlarda keten parçası gibi çürüdüğünü, o harika nümün zekaların ufûl ettiğini görünce şüphe yok, bizi telahhüflerle karşılayacaklardır.

İnsâf edelim hepsi aynı toprak mahsûlü, aynı vatan evlâdıyken nasıl olur da birisi bu durumlarda çürüsün, diğeri her ihtiyacı temin edilmiş müessesette tenvîr-i fikr etsin! Yine nasıl olur da, birisi zamanın, muhitin silahlarıyla mücehhez iken diğeri kurun-u vustanın tâkat şiken oklarıyla, mızraklarıyla, kalkanlarıyla techiz edilsin! Sonra, üçyüz bu kadar milyon İslâmın mukaderâtı, böyle çürük fikirli sakat seciyeli; ölgün, durgun neslin eline verilsin!

Sorarım: hangi müşfik baba vicdânı, iki evladından birisini çamurlara deper, diğeri evci alaya çıkarır?

İşte insanı hayretlere ilgâ eden budur. Siz, bize tenvîr-i fikr etmek için gelen zavallı evlâd-ı vatana hâmilik, babalık vazifesini ifâ edemiyorsunuz. Kendini idâre edemeyen bir kimseye bir heyete medreselerin mukaderâtı nasıl tevdi edilir? O mukaddes muesseseyi bugün mel'abe haline, ihtirasların yegâne vasıtası haline koydunuz. Yazıklar olsun görmüyorsunuz, görmeye vaktiniz olmuyor: Bir maksâd-ı ulvi için tahsis edilen medrese binâları birer tenbelhâne olmaktan başka ahlâksızların melce-i makâmı olmuştur. Nâmûslu bir zavallı gelir bir yobaza senelerce hizmet eder. Sebep nedir?

Bunlar birer hakikât sarfeder. Buna karşı lakayt kalan gözler, görmez olsun...

Bugün bizim dertlerimiz hadden aşırıdır. Bu dertleri teşrih etmek lâzımdır. Bu devir, devri intibâhtır. Kabahâtlarını söylemeyen, dertlerini açmayan kimseler canidir. Koca milletin hayatına kasetmiş demektir. Biz bugün de uyanmaz, ihtiyaçlarımızı teşrih etmez, yine bu meslek-i sakimimizi takip eder, istikbâl-i millimizi, dinimizi, namusumuzu kurtarmak istemezsek artık, şimdiden kabrimizi kazıp kefenimizi hazırlıyalım. Fakat, hatırdan çıkarmayalım ki, kendimizle beraber milyonlarca nesl-i âtiyide mezâra doğru sürüklüyoruz.

Bugün semâlarını da asarı terakki ile fersh etmek isteyen muterakki milletlere bakınız; Sâikâ nümün toplarından, tarraka faşan mitralyozlarından, mavzerlerinden, volkan saçan bombalarından daha metin daha sarsılmaz istinâtgahları; dinleri, fikir arzularıdır.

Bunu nazarı intibâhtan dur tutmamak lâzımdır. Bugün felâketle müteallim olduğumuz son hadisât, hunharlıkla başımıza bir silsile-i vahşet gelen canavarlıklar, unutmayalım ki, otuz senedir kiliselerde ihzâr edildi ve sonra önlerine, boynuna salip(haç) takan rahiplerle bir seyl-i hurûşân gibi yürüyerek o bizim İsrailiyat'la kafasını şişirdiğimiz emelsiz, idealsiz orduyu ziruzeber ettiler.

İtiraf edelim, yapmaya da hakları vardı. Çünkü onlar uğraştı, biz yattık. Onlar mütevaliyen mekteplerinde, kiliselerinde İslâmiyet aleyhine kinler, hiss-i intikâmlarla milletini techiz etti, biz medreselerimizde, camilerimizde İsrailiyat'la, hurâfelerle mest ve gâfil uyuduk, uyuttuk...

Eğer Hz. Fahri kâinât kıtalarfeth ettiyse; cihâr-ı çâri güzin dünyâyı istilâ edercesine bâd-ı serser gibi yürüdülse; eğer Fâtihler, Yavuzlar, Kanânîler sancaklarını bir taraftan Asya'nın ortalarına diğer taraftan Viyana surlarına rakzetmişlerse.... Bunu iyi bilelim ki, bizim gibi milletini sarf-ı ezvâkı maneviye ile uyuşturmamak, bütün emellerini bütün fikirlerini oraya sarf etmekle değil, kırılmaz ümitler, yıkılmaz emellerle dünyâyı fethetmek, cihangir olmak fikriyle milleti techiz etmişler ve muvâffak olmuşlardır. Bugün fethettikleri toprakları vere vere tüketemiyoruz. Biz o adamlara binlerce teşekkür edelim...

Bugün talebeyi taşraya gönderiyorsunuz. Acaba vekâyi-i hâzıraya dâir ne gibi fikirler vererek gönderdiniz ki milleti ikâz etsinler. Acaba ellerine ne gibi vesikâlar, ne gibi yeni fikirli kitaplar verdiniz ki, milletin âtisini ihzar eylesinler. Şüphe yok ki buna verilecek cevap hiç. Eğer talebe gözünü açıp muhitten alabildiği fikirleri hisleri, lisan-ı hal ile anlatırsa belki...Fakat böyle talebe de bilmem yüzde kaçtır?... Görüyoruz ki biz hala hiçbir emel beslemiyoruz, hiçbir ümit saklamıyoruz. Ben şu acı hakikatları yazıyorsam şunun kalbimde bıraktığı derin teessürâtın neticesi olarak yazıyorum ve yazacağım...

Ey talebe-i ulum arkadaşlar bizi tesmim ederek yatırdıkları uykudan hâlâ uyanmayacak mıyız? Görmüyor muyuz harici, dahili tarizleri? Hâlâ kanı kurumuş, hissi tükenmiş, biz heyulayı beşer gibi samit ve sakit duracak mıyız? Kafalarımıza vurulan intibâh darbeleri yetmiyor mu? Üzerimize yürüyen şeytanlar hâlâ gözümüzü açmıyor mu? Âsâbımızı kaplayan kabus hâlâ kalkmayacak mı? Uyanın. Uyanalım. Bugün bütün kainat uyanıktır.

Vakıa susmaya hakkımız var. Çünkü bizi esaretin tam manasıyla idâre eden eller ağızlarımıza da kilit vurmasını bilirler. Fakat artık o kilitleri kıralım. Dertlerimizi söyleyelim. Âtide koca bir milleti kurtaracağımızı hatırdan çıkarmayalım. Bugün intibah devresidir. Binâenaleyh her ferd, meşrû mûdâfâtını beyân ve tahrîr edebilir. Kimse buna mani olamaz. İstikbâl-i din, vatan bizim yani gençlerin omuzlarına tahmîl edilmiştir. Bugün çektiğimiz felâketler hep eski adamlara racidir. Biz de onlar gibi miskin, atıl yatar, susarsak; eğer biz de onlar gibi uyuşursak; eğer biz de kanı donmuş, asabı kurumuş mahluklar gibi bihis ve şuur kalırsak emin olalım ki, bugün acılarını çektiğimiz son vak'ayı faciadan daha müthiş daha muz'îç faciaların şahidi olacağız. Gözümüzü açalım. Mevcudiyetimizin uçurumları hazırlanıyor, koca İslam hükümeti, hilafeti mahvoluyor, devriliyor, yok mu kurtaracak? Diyor, feryat ediyor, bu feryat gençleredir. Eskiler canından bezmişler, onlardan hizmet beklenmez. Atinin mes'ulü biziz...

Biz nesli eskilere muğber oluyorsak gelecekler bize de lanet okuyacaklar. Bu lekeler bu defâ bize raci kalacak... Birleşelim, kaleme sarılalım, dertlerimizi ihtiyaçlarımızı anlatalım. Dinlerlerse, bizi, cehlden, zilletten, kurtarmak için

alışıyorsa ellerini öpelim. Fakat bu kadar feryatlara karşı yine lâkayd kalırlarsa, yine o sakim usûllerini terk etmezler, bizi rutûbethanelerden kurtarmazlarsa hep birlikte medreseleri terk edelim.

Muhterem talebe kardeşlerim, emin olunuz ki, Biz gidersek millet onların da altlarından koltukları, önlerinden rahleleri alır.⁷⁰

Talebi Ulûm'dan

Edhem Rûhî

⁷⁰ **Sebilürreşad**, Mayıs 1912, c. X, 201-202.

d) 4. Mektup

Elinden İş Gelir Adamlar İsteriz!

İslâh-ı medâris maddesi öteden beri gazete sûtunlarında yer bulduğu gibi dimâğı mütefekkirini de isgalden hali kalmıyor ve lüzûm görüldükçe vesâit-i neşriyye ile alâkadârlarının nazarı dikkati celbediyordu.

Bir vakit komisyonların netice-i mukarrerâtını müş'ir beyannâmeler, layihâlar neşredildi. Talebe-i ulûm arasında medârisin ıslâhı lüzûmuna kâil bir zümre-i kesire hasıl oldu. Asker anladı, fesli anladı. Hûlasâ ıslahâtın lüzum-ı icrâsına tâlip olmayan âdetâ bir fert kalmadı.

Hükümette bu muhimmeyi takdir ederek makâm-ı meşihet ile evkâf nezâreti aralarında müştereken bir kanun tanzim ederek ıslahâta derhâl mubâşeret edeceğini ilân etti. Bilâhere işin cihet-i fiiliyesine geçilerek dersaneler kuşad edildi. Muallimler, müdürler, tayin edildi. Hatta bunları tayin ederek hayat mesâilerini tanzim edecek programlar vücuda getirecek. Hûlasâ medarisi ifrâğ edecek bir komisyon tertip edildi. (!) Makâm-ı âidi ıslahâtın ihmâl edildiğine kanaat ederek adat-ı kadimesinden bulunan halli ve fasliyle meşgul oldu... İşte, dört senedir kisve-i günâgün ile nümâyân olan medreseler bahsinin hulesası!...

Şu tarihçeden anlaşıldığına göre medariste ıslahat nâmına yapılan birşey varsa o da hiçten ibâret kalıyor.

Harb-i âhirdeki esbâb-ı sukût ve inhilâlimiz kemal-i insâf ve itidâl ile tetkik ve muhakeme edilecek olursa, ahlâka olan derece-i ihtiyacımız bütün fecaatiyle tezâhur eder. Aksâm-ı bakiye-i memleketi muhafaza ilmen ahlaken seviyemizin tealisine mütevekkif olduğuna ve bunu da telkin edecek; ancak sınıf-ı ulemânın memur bulunduğuna nazaran medârisi İslamiyye'ye bir ehemmiyet-i mahsusa ile ıslahât-ı esâsiye icrası umûr-u lâzımedendir.

Bize ne vakit medreselerde meselen (küre-i arz müteharrik midir, değil midir?) tarzında hükemâyı İslamiyye ile garb hükemâsının ittifak ettikleri ve binâenaleyh katiyyen münâkaşaya değeri kalmayan mesâil yerine ihtiyacât-ı hâzıra ile münâsip bir

surette dimâğlarımızı lemeât-ı hikmetle tenvir ederlerse îmânım kadar kavi bir kanaatle temin ederim ki, memleket o gün kurtularak bir devre-i refah ve mesudiyyete girecektir.

Yok zâyi ettiğimiz memleketlerin ilmen, ahlâken, ziraaten, ticareten telafisine bütün mevcudatımızla çalışmayacak olursak, meçhul bir istikbâle gideceğimizden emin olmalıyız.

Binâenaleyh râziler, gâziler gibi ilim ve irfânın medreseden yetiştiğini söyleyerek medreselerin hal-i hâzırında bir hayatı ilmi olduğunu ispat etmek isteyenlere mazi ile iftihâr edecek zamanımız olmadığını, ancak İslamın hazain-i nefaisi ıtlafına bihakkı şayan-ı asar-ı ilmiye ve hükmiyelerini anlamak ve anlatmak için onlar gibi çalışmak lazım geldiğini min gayri haddin ihtara kendimi addediyorum ve hükümetimize de tevcih-i kalem ederek avam ve havasın ıslahâtın lüzûm-u icrâsında müttefik olduğunu böyle bir sırada vakti zamanı fırsat ve fırsatı da ganimet bilerek derhal ıslahâta mubâşeret etmesini bütün talebe arkadaşlarım ve selâmet-i hayr-ı memleket nâmına temenni ederim.⁷¹

Talebe-i Ulûm'dan İstanbul'lu

A.L.

⁷¹ **Sebilürreşad**, Haziran 1912, c. X, 279.

e) 5. Mektup

Mükâlemât Ve Temrinât-ı Arabiye Dersi

Medrselerin ıslahı ve ihtiyacâtı asırla mütenasibân inkişâf ve terakkisi için şimdiye kadar yazılan makalelere, ortaya sürülen fikirlere dikkatle nighban olur ve bir vakitler âlem-i İslam'a neşr-i envâr-ı maarif iden o müessese-i feyzâ, feyzin yükselmesini, evc-i terakkiye suudin-i müntesibininden bulunduğum cihetle değil, salah-ı ümmeti onda gördüğüm haysiyetle ve bütün mevcudatımla ifratkârâne bir surette arzu ederdim. Fakat devr-i ikbalinde beytü'l- hikmeleriyle, revakü'l-hikmeleriyle, daru'l-fünûnlarıyla âlem-i irfânına meydân okuyan medreselerin son zamanlarda eski ruh-u ilmiyi zâyî etmesi, ihtiyacat-ı zamaneden bigane kalması sebebiyle girdiği inhitattan hufre-i tedenniden kurtulabilmesi için yazılan bu makaleler acaba neye yaradı?!.. Gerek bizde, gerek evliya-yı umurda ne gibi tesirler bıraktı?!.. Erbâb-ı ihtisasımızdan mürekkep bir hey'et-i ilmiye teşekkülü ve bu hey'et-i fadileden ihtiyacât-ı asra muvâfık tatbikinden semerât-ı nafia iktitaf edilebilecek bir program tertibi temenni edilmişti, bu temennilerin hizara-yı husul olması için daha ne kadar geleceğiz?!.. Cevabı hakikatten bir abide-i hacalat teşkil edecek olan şu hayret aver istifhâmlara karşı insan ne diyeceğini bilemiyor.

Zannıma kalırsa bu ana kadar yazılan makaleler, serdedilen fikirler bir ekseriyet-i munassıfaya lüzûm-u ıslahatı takdir ettirebilmekten başka birşeye yaramadı. Lâkin yalnız ıslahatın lüzumuna kail olmakla iş biter mi idi? Heyhât! Hatta senelerce bu fikir üzerinde ısrar etsek- nitekim bidâyet-i meşrutiyeden beri yaptığımız gibi tasavvuratımızın âyine-i fiilde intibâmı temin edemedikten sonra sıfre'l-yed çıkarız. Herkesin ağzında(medreseler muhtac-ı ıslahtır) nakarâtı devarân edip duruyor, yetişir artık, bu dava mertebe-i subute vardı. Meydân-ı alaniyete bütün uryânlığıyla çıktı. Bu hakikât-ı bedihiyeyi tekrar edip durmakta bir faide mutasavvir değildir. Bundan sonra ıslahâtın saha-yı fiiliyetinde cevâlân etmeli. Vaktin kıymetini takdir edip bir muvâffakiyet göstermeksizin hay huy ile geçirdiğimiz dört seneye acımalıyız. Çünkü beklemeye tahammülümüz yoktur. İhtimalki ıslahât-ı matlûba oluncaya kadar yine aylar seneler geçer. Fakat bu defâ şimdiki programa bazı durûs-u nafia ilave ederek zararlarımızı mümkün mertebe telafi etmeye çalışmalıyız.

Ezcümle; Dershanelerde Lisân-ı Arabî'nin ameli surette tahsilini temin etmek üzere mukâlemât ve temrinât-ı Arabiye dersi ilâve etmek bizim için ne derece vâcib, ve ne kadar faidelidir? Biz nereye varsak, “senelerce Arapça okuduğumuz halde Arapça konuşmaktan, bu lisânda tahrîren ifâde-i merâmdan acizsiniz.” diye inhamâttan bulunuyorlar. Fakat haklıdırlar. Çünkü bir lisânı öğrenmek demek evvelen, o lisân ile tekkelüme kâdir bulunmak, saniyen o lisânda yazılmış kitapları okuyup anlayabilmek, salisen o lisânda ifâde-i tahririyede bulunmak melekesini istihsâl edebilmekten ibârettir. İşte bu düstûra göre Lisân-ı Arabî'ye intisâb edebilmek için her hâlde dershanelere mukaleme-i Arabiye dersi koymaya mecburuz. Böyle olmadığı surette Arabî müntesibi olduğumuzu kimseye kabul ettiremeyiz.

Hem de bundan edeceğimiz istifâde pek azim olacaktır. Evvelen bu usul ile Lisân-ı Arap tahsîli olduktan sonra pek çok lügat hafızaya alınmış olacağından ilmî, fennî, ahlakî, felsefî, tarihî ne kadar asar-ı Arabiye var ise kolayca anlayabiliriz. Çünkü bu gibi âsâr dilimizdeki kavâid kitaplarında olduğu gibi dâima aynı kelimelerin tekrârı ile hâsıl olan örfî bir lisân ile yazılmayıp halis Arapça ile yazılmıştır.

Mesalâ, tarihte ibn-i Kuteybe'nin 'Kitâbu'l-imâme ves-Siyâse'sinden birşey veya ibnü'l-Esir'in Tarih-u Kamili'nden bir sahifeyi yahutta (Mukaddemet'u ibn-i Haldun'dan) bir faslı açalım; dediğim lisan-ı örfiden eser görebilir miyiz? Ne gezer! Bilâkis zengin kelimelerle donatılmış revnakdar cümleler tabiliğini, sadeliğini, fesâhatini muhafaza etmiş mânidâr ibâreler gözümüze çarpar ki, asıl Arapça budur. Halbuki usûl-ü temrin ve mukaleme üzere müddeti medide mumâresât-ı lisâniyede bulunmadıkça bu gibi âsâr-ı nâfia kolaylıkla anlaşılabilir.

Sânien: Mısır, Bağdat, Şâm gibi şehirlerde milîl-i İslamiye'nin tehsib-i ahlâkına, terfiye haline, ilmiyenin terakkisine hadim Lisân-ı Arabî ile yazılmış birçok mücellerler, mecmualar neşrolunuyor. Bu mecmualarda tefsire, hadise, tevâhid, tarihe fikh ve fetâvaya, lügat ve edebiyata, terâcim-i ahvâla, şun-u ilmiyeye dâir nadide makaleler, tefrikalar yazılıyor. Şeyh Muhammed Abduhlar, Ferid Vecdiler gibi müstesnâ simâlar zuhâr ediyor da çoğumuzun bu hareket-i ilmiyeden haberi bile olmuyor. İşte bunun başlıca sebebi de yine bizim lisândaki noksanı tahsilimiz oluyor. Mesleğimiz nâmına bu hâl-i esef-i iştimal ne kadar ağlansa azdır. Lâkin Lisân-ı Arabî

böyle pratik surette mükemmelen tahsil ettirildikten sonra bu hallere bu bigâneliklere nihâyet verilir. Her talib-i ilm diğer merakiz-i ilmiyenin ahvalinden, terakkisinden, hareket-i fikriyesinden âsâr-ı münteşiresinden haberdâr olur ve bu sayede bütün medâris kanûn-u tekamüle tevfiiken Ka'be-i terakkiye vasıl olur. Hem de bilimum medreseliler kalb-i vâhid gibi olup aralarında meslek-i hissi, meslektaş sevgisi uyanır.

Memleketimizin hayatı nokta-yı nazarından pek mühim olan bu mesele hakkında katiyen ihmalkar davranmamalıdır. Çünkü tahsil-i lisân için en emin yol usûl-i temrin olduğu aşîkardır. Bunu ilk keşfeden Emil Utu'dur. Bilahare bu usûl bilimum Avrupa lisânlarına tatbik olunup bundan pek çok semereler iktitâf edildiğini, hatta en çetin lisanlardan ma'dûd olan Alman ve İngiliz lisânları bile usûl-ü mezkûre sayesinde 6-7 ayda tahsil olunduğunu Beşir Fuad Bey usulu ta'liminde makâm-ı istihsanda söylüyor. Bütün milel-i müterakkiye böyle kolay ve mustahsen bir usul sayesinde bir mecburiyet-i siyasiye ile yekdiğerinin lisânını anlamaya çalıştıkları sırada tahsilinde mecburiyet-i diniye bulunan Arapça'yı usul-u mezkûreye tevfiik etmeye, tahsilini sadeleştirmeye niçin çalışmayalım?

Emin olalım ki, iğlagât ve munâzaat-ı lafziye ile, ta'mikât-ı beyhûde ile memlu olan halihazır kavaid kitaplarından meleke-i lisâniye husulünü gelmek çok beyhûdedir. Biz kavâid-i Arabiye'nin gayesi olan lisân-ı Arabiyye'yi tekellümde hatadan ihtirazi ve kelâm-ı Arabiyi dürüst okumayı layıkıyla hâsıl etmek için bile sâde ve muhtasar, bisûd kiylukalden ari olan; fakat müçtehidler yetiştiren müdevvenât-ı mütekaddimine mürâcaat etmek ızdırârında bulunuyoruz.

Demek isterim ki; kavâidden maksûd olan gayeyi bile temin edemiyen elimizde mütedâvil kavâid-i Arabiye kitapları tahsil-i lisân için katiyen kafi değildir. Zaten kavaid tahsil olunmuş bir lisanı tamir ve ıslah içindir. Şu halde insana lisânı öğretecek ya ehl-i lisânla ihtilat veya usûl-u temrin ve mukaleme takip etmekten başka bir şey değildir. Binâenaleyh yine tekrâr ediyorum; bu husûstaki noksanımızı telafi için bu seneden itibâren der-hsanelere “ mukâlemât ve temrinât-ı Arabiye” dersini ilave derece-i vücûptadır.⁷²

Dersaadet Talebe-i Ulum'undan
M. Salih Vecdi

⁷² Sebilürreşad, Ağustos 1912, c. XI, 4-6.

f) 6. Mektup

Ulemâ-i Kirâm Ve Talebe-i Ulûm'a Açık Mektup

Geçenki makalenizle çoktan beri düşündüğüm halde izhâr edemediğim sarık meselesini bendenize tekrar tahattur ettirdiniz. Filhakika ilmiyenin, ashâb-ı ilmin bir âlâmet-i mahsûsası olan sarığı herkesin -hatta sizin dediğiniz gibi bir hamalın bile-başında görünce insan sâikâ-yı âsabiyyetle hemen onu yakalayıp başındaki sarığı yırtmak istiyor. Zavallı sarık kimlere mahsûstu kimlerin elinde geziyor?!

Bazı kimseler yine başına sardığı sarıkla şurada burada safsatalar neşrediyor. Maksâdı birkaç kuruş koparmaktan ibaret olup da o alamet fazileti esbab-ı teseül ve teekkül addeden bu nevi hezle yakalanıp tecziye edilmeli. Vaaz etmek, sarık sarmak selahiyyeti haiz olanlara bab-ı meşihet bilimtihan hüviyet varakaları vermeli. Bu varakayı hamil olmayanlar ashâb-ı fazilete mahsûs kürsilerden atılmalıdır. Ah... Bir kere cer zamanı taşraya gitseniz de baksanız. Başına sardığı sarıkla zavallı köylüleri soyan ve neticede onların saf zihinlerine de birkaç esâtir yerleştiren kaç tane “ takıme-i hace'ye” rast geleceksiniz. Taşrayada hacet yok. Bir kere Ayasofya'ya geliniz de bakınız: İslamiyet'in en büyük camiinde bile- Cuma namazından sonra yüksek kürsüde vaaz eden hoca efendi gibi bazı erbâbı hakikâten mustesnâ- laf söylemekten âciz, hakâik-i diniyeden bihaber, birtakım hurafâtçılar vaazetmeye cesaret ederlerse artık taşralardaki su-i istimâli düşününüz. Bu 'esâtir mahzileri'dinleyipde istihzakâr bir vaziyetle gülen ecnebileri görmek İslâmlar için ne büyük zillet; bu halleri görünce emin olunuz ki, patlıyorum. Bütün âsabiyyet-i milliye ve diniyem, tepemden yukarı fıskırıyor. Fakat ne çare...?

Billahi- Kasemle söylüyorum- usûl-u âtika mu'terizlerini, efkâr-ı cedide sahiplerini küfür ile ithâm eden vaizleri yine Ayasofya'da gözümle gördüm. Bir defâ herkesin, her mesleğin enzârı istikbâle, istikbâlin parlak keşfiyâtı ve tecdidâtına matuf olduğu halde bunlar bilakis gözlerini geri çevirerek eslâfperestliklerinde devam ediyor.

Eh zaten bizi - yani talebe-i ulumu – bütün tetkikât-ı haliye ve istikbâliyyeye bigâne bırakan hep eslâfprestlik değil midir? Artık bu hakikâti bütün acılığı ile tasdik edelim. Böyle hocalara ve vâizlere “verese-i enbiyâ” değil, 11”abede-i fulüs” demeli.

Acaba Fahr-i kâninât(s.a.v) efendimizin “ümmetimin ulemâsı ben-i İsrail’in enbiyâsı gibidir” diye medih ve iftihâr ettiği kimseler böyle mi olmalıydı. Meslek-i ilmiye içerisinde müzmin bir mikrop halinde tufeylilikle yaşayan bu gibi ehliyetsizleri artık içimizden taretmeliyiz. Gerçi aralarında Erbâb-ı kemalat yok değil; fakat, onlar tarafından parlatılan birkaç lem’a-yı fazilet buvası (Geniş) zulmet, cehalet ve taassubu tenvire kafi gelmiyor. Bilâkis o fezâ-yı zulmet içinde intifâya mahkûm oluyor.

Hülâsa, meşihet-i İslâmiye’nin sem-i ittiâlına vâsil olmak için umûm talebe arkadaşlar birlikte bağıyoruz: Biz ıslahât isteriz. Tecdidât isteriz. Bu âlâmeti fazilet olan sarığı nâehiller, hurafâtçılar başında görmek istemeyiz.⁷³

Talebe-i Ulum’dan:

Sadullah

⁷³ Sebilürreşad, Ekim 1912, c.XI, 121.

g) 7. Mektup

Talebe-i Ulûm'da Hareket-i Fikriye

Medreselerin Âvâmil-i İnhitâtında Rağbetsizlik

Dünyada sa'y-ı beşerle olacak hadisât var ise hepsi bir sâikâ arz-ı ihtiyaç eder. O hadisâtın devâmı ise dâimi bir teşvike vabestedir. Teşvik ve terğibe makrun olmayan şeyler hiçbir zaman payidâr olamaz. Hele ulûm ve fûnûnun, sanayinin terakkisi için rağbet son derece lazımdır. Bunun aksi olan rağbetsizlikte ilmin, fennin, sanatın esbâb-ı tedennisinden birini teşkil eder. Mesela, Avrupa emtiâsına karşı ülkemizin bir meşher-sergi- hâline gelmesine sebep bizim rağbetimiz olduğu gibi. Zaten ileri derecede olmayan mamulât-ı dahiliyemizi bütün bütün karin endiras olmasına sebepte yine bizim rağbetsizliğimizdir.

Bu mukaddemecikten maksâdım medârisin âvâmil-i inhitâtından birisi de rağbetsizlik olduğunu ispat etmektir. Bir kere medreselerin devr-i ikbâlîne atf-ı nazar edecek olursak dinimizin, ilme, hikmete verdiği teşvikâta ilâveten “bir de heman rağbetin medreselerin tak-ı feyzinişârında aramsaz olduğunu ve o zamanın ulemâsı, talibini bu humayı rağbetin Şehbâl-ı şefiki altında yürür şiyab-ı kemal olduğunu görürüz. Rağbetin tesiriyle değil midir ki, o zamanın tâlibin-i ilmi garibân ve kavâfili ticariye refekatında kat'ı merâhil ederek nerede müellifâtiyle şöhret-i fevkâladesiyle mümtâz, mütebahhir, mütehassıs bir simâ varsa ondan ahz-ı feyze, istifâdeye şitâbân olurlar. Ulûmu şarktan garba, garptan şarka neşrediyorlar. Bu sebeple Âlem-i İslâm baştan başa bir kitle-i irfân kesiliyordu... Yine rağbetin tesiriyle değil midir ki, Bir müellif eserini ikmal etmeden –matbaalar olmadığı halde- hemen form forma istinsah olunarak bütün Daru't-Tahsil olan şehirlerde süratle intişar ediyor... Mülük ve Eazımı devlet namına birçok eserler tanzim olunup ithaf olunuyor. Bütün memâlik-i İslâmiye kütüphanelerle, medreselerle doluyor.... Medreselere, ilmiyeye olan rağbetin derecesini şuradan anlamalıdır ki, Me'mun, Harun Reşit gibi kalpleri hubb-u ilimle dârbân iden (vuran) hükümdârlar, Fatih gibi, Yavuz gibi nâm-ı cihân girâneleri afakı tutan hakanlar daima boş vakitlerini sohbet-i ilimle, mübâhasât-ı ilmiye ile geçirirlerdi. Hatta Endülüs'ün maarifpürur hükümdarlarından ikinci Hakem Kurtuba'daki sarayında kuşad

ettiği bir kütüphâneye altıyüz bin cilt kitap koydurmuştu, fakat, bu hâl çok devâm edemedi. Bir taraftan beyne'l-İslâm serzede olan nifak ve şikâkın sevkiyle Gavâil-i dahiliye bir taraftan İslâmlar'da görülen şu buhran-ı tefrikadan cesaretyâb olan a'da-yı İslâm'ın çıkardıkları Gavâil-i hariciye sebebiyle memâlik-i İslâmiyede epeyce zamandan beri pert-u efşân olan aftâb-ı maarif sönmeye yüz tuttu. Bittab'i erbâb-ı ilimde devr-i mes'udundaki rağbeti görmediğinden medreseler tedenniye doğru olan ruşne sur'at verdi. Bu sırada –devr-i inhitâtımızda- nerede nâehil, cebbâr kimseler varsa idâre-i devlette büyük büyük mansıpları işgal ediyorlar ve mevkilerini tahkim maksâdıyla etrafını yine ehliyetsiz kimselerle dolduruyorlardı.

Beri taraftan medreseleri evvelki kürsi-i terakkisine is'âd etmesi kendilerinden me'mûl olan efâdil-i ulemâ ise nüfuzlarını ehliyetsizlere kaptırdıklarından kuşe-i mezellekte inliyorlar ve medreselerin terakkisi hakkında birşey düşünmüyorlardı. Her zaman eczâ-yı vatandan bir parça ayrıldıkça, binâ-yı devlet sarsıldıkça ulemâya, medreselere karşı rağbetsizlik artıyordu.

İşte bu haller devam ede ede mesleğimiz bir hâle geldi ki, bugün birçok mütefekkirimizce bir meslek olduğu bile kabul olunmuyor. Hatta mektuplarda okunan malûmât-ı medeniye kitaplarında mülükümüzün kuvâ-yı ilmiyesinden bahsolunurken, “ibtidâiyeler, rüşdiyeler, idâdiyeler ve mekâtib-i âliyeden ibârettir.” denilip biçâre medreselerin bu memleketin kuva-yı ilmiyesinden olduğu âdetâ inkar ediliyor. Evet medreseler safvet-i evveliyesini kayıp edip mütedenni bir halde olmasıyla yine kuvâ-yı ilmiye, bir müessese-i irfân olmasını inkâr etmek lâzım gelmez ya!... Evet biz şu kadarını itirâf ederiz ki, medreseler bugün maaliyât-ı ve Fedâil-i İslâmiye'yi kalbgâh-ı ümmete isal ve millete bir nefha-yı hayat bahşedemediklerinden şayan-ı muahezedir. Lâkin mekteplerde senelerce uğraştıkları nazariyatın cihet-i tatbikiye ve kıymet-i ilmiyesini gösteremediklerinden muaheze olunamaz mı?!... Ne ise...Buralar bizim sadedimizden hariç olup biz kendi dertlerimizi teşrih etmek emelinde idik.

Ey Muhterem Meslektaşlarım!

Görüyorsunuz ya! İlmiyenin bir meslekî ilmi olduğu bile teslim olunamayan bir devrede yaşıyoruz. Böyle bir zamanda terettüp edecek vazifeler pek ağırdır.

İçimizden bu ağır vazifelerin bâr-ı sâkilini iktihâm edecek fedâkâr zatlar zuhûr etmedikçe şahsiyet-i maneviyesini çoktan kaybeden mesleğimize inkirâz darbeleri vurulacaktır. (Allah o günleri göstermesin) Durulacak zaman değildir. Şimdi en birinci vazifemiz hiç vakit kaybetmeyerek mesleğimizi esaslı bir programın sâye-i feyizbârına sokmak, ulûmu selefe tevârüsle beraber fûnûn-u asriyeye âşinâ olmayı temin etmektir. Sonra yapacağımız umumî imtihanlarda bütün mesalik-i muhtelifte erbâbını davet ederek müktesebât-ı ilmiyemizi tasdik ettirip onlar arasında ihrâz-ı râğbet eylemeliyiz.

Saniyen; sırf ilmiyenin terakkisine hadim kulüpler açmalı; arada muayyen zamanlarda ulûm ve fûnûnun fedâiline, mesleğimizin parlak devirlerine dâir hitâbeler irad etmelidir. Bu suretle taleb-i ulum arasında hiss-i mesleki uyandırıp gayeyi göstermelidir.

Salisen, beyne'l-hak irşâdât-ı ilmiyede bulunarak Âlem-i İslâmi vücudumuzdan müstefit kıldığımız gibi bilcümle sınıf ve mesâlikin bekâ ve terakkisinin medâr-ı yegânesi olan râğbet-i umumiyeyi kazanmalıdır. Çünkü biz râğbet ve iltifât-ı umumiye olmaksızın ne kadar çalışsak beyhûdedir, yine payidâr olamayız.

Nerde olsa âsâr-ı râğbet âyân - olur ol seviye marifet puyân

Mârifet iltifâta tâbidir- müşterisiz metâ zâyidir.⁷⁴

Talebe-i Ulûm'dan:

M.Salih Vecdi

⁷⁴ Sebilürreşad, Şubat 1913, c. XII, 12-13

h) 8. Mektup

Talebe-i Ulûm'da Hareket-i Fikriye

Bazı talebe-i ulûm tarafından vukû bulan mürâcaat üzerine bu haftadan itibâren talebe-i ulûma mahsus bir kısım açıyoruz. Bu kısma gerek medreselerin şekl-i idâresi, gerek tedrisâtın tarz-ı icrâsı hakkında talebe-i ulûm tarafından gönderilecek mektuplar, makaleler, şikâyetler dercedilecektir. Vaktiyle de biz böyle talebe-i uluma bir kısım tahsis eylemiş, bu suretle talebe-i ulûmun amâli ve efkârını evliyâ-yı umûrun nazarı dikkatlerine arza vesatât etmedik. O zaman bundan birçok fayda husule gelmiştir. Bir taraftan talebe-i ulûm arasında ne faal, ne cevval zekâlar olduğu görüldü. Diğer taraftan da durûs-u vekâlet-i âliyesi talebenin bazı marûzâtı ve metâlibâtını nazar-ı dikkâte almak lütfunda bulundu. Bu suretle mümkün mertebe medrese hayatında bir salah ve intizâm husûle gelmeğe başladı. Fakat bilâhare harb-i umûminin zuhuriyle her müessese gibi medreselerde nizâm ve intizâmını kaybetmiş. Maatteessüf bugün pek acınacak derecelere gelmiştir. Bunlara cân vermek, bu irfân müesseselerini yeni baştan tanzim ile faaliyet ve harekete getirmek için ümit ederiz ki, bu kabil neşriyatın çok faidesi olur. Medreselerin yüksek sınıfları bu bâbda kendilerine teveccüh eden vazifeyi takdir ederek medreselerin ihtiyacatını, noksanlarını teşrih hususunda talebe-i ulûmun tercümân-ı efkarı olacaklarını addediyoruz. Bu kısımda medreselere ait şun-u ilmiye ve idâriyeyi de dercetmeye çalışacağız. Hasılı medreselere müteallık her nevi mesâil ve mutâlaat bu kısımda mevzuu bahsedilecektir.

Medrese Tahsilinde Gaye:

Zamanımızda ilmin en karanlık cihetlerini tenvire medâr olacak nazariyeler vaz-ı dâire-i imkâna girmiştir. Herhangi bir sahâ-yı ilimde takip edilecek tariki tayin etmek pek güç değildir. Çünkü bu hususta pek vâsi ve şümüllü tetkikâta bulunmuş olan eslâf feyyâz-ı irfânlarıyla en muktedir dimâğlara bile rehberlik etmiş, bu husûsta kütüphâne-i mârifeti tezyin eden âsâr-ı muhâlledeyi erbâb-ı ilmin tettebbuuna vaz'eylemiştir. Bu eserler kıymet-i eslâfi takdir ettirirken dimâğ-ı beşeri celâllendiriyor. İşte bu suretle Şehrâh-ı temeddün ve teâlîde kat'ı merâhil eden beşeriyet-i mütekamilenin ihtiyacât-ı ruhiyelerini tatmin edecek himamât-ı irfâna tetkikât-ı

hâkimâneleriyle erbâb-ı feyz ve kemâlâtın kalplerinde ibkâ-yı nâm etmişlerdi. Yek nazarda görülür ki bütün şuebât-ı ilim erbâbı bugün mensi ve metrûk kalan medâris-i diniyede purûrşiyâb-ı kemâl olmuşlardır. Bu nokta-yı nazardan din-i İslâm'ın ilme verdiği paye; ulemâyâ bahşettiği meziyet bu hususta tespit ettiği gaye, zamanın bu gaye üzerindeki te'sirâtı müdhişesi halihazırda medrese tahsilinin gayesi mevzûmuzı teşkil edecektir.

Din-i İslâm, ilme kudsî bir mahiyet verdiği içindir ki, diyânet ve medeniyet, istikmâl-i beşeriyet nokta-yı nazarından ilmi, tevsî ve tenvir eden birçok keşfiyyât-ı cedide ile neticelenmiş bu mesâi-yi ilmiye neticesinde birçok mevzûları tayin ederek birçok ilimler kesb-i istiklal etmiştir. Bakınız din-i İslâm bir taraftan “Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz” ve “İlim Çin’de bile olsa alınız.” ve “İlim tüm Müslümân kadın ve erkeğe farzdır.” ve “Her şeyin bir yolu vardır, cennetin yolu da ilimdir” gibi terğibât ve teşvikâtı nebevîyelerle vicdân-ı İslâm'ın nuru, ilim ve irfânı ile tenvirini emrediyor, müntesibini tahsil-i ilme memûr ediyor.

Bir taraftan da “Allah'tan hakkıyla âlimler korkar” , “Âlimler nebilerin varisleridir” , “Nübüvvet derecesine en yakın insanlar ehli ilimdir.” ve “Ümmetin alimleri ben-i İsrail'in nebileri gibidir.” ve “İlminden faydalanılan âlim bin âbitten hayırlıdır” ...gibi desâtir-i ezeliye ve kavânin-i nebeviye, diyânet nazarında ulemânın derece-i şerefi ve menzilesini, kıymet ve ehemmiyetini, mertebe ve meziyetini beyân ediyor. “Mârifet iltifâta tâbidir - müşterisiz mal zâyidir.”

Kelâm-ı Hikmet nümûnu muktezâsınca diğer taraftan da “Âlimlere uyun çünkü onlar dünyânın sirâcı âhiretin misbâhıdır.” ve “Âlimlere saygılı olun çünkü siz onlara hem dünyâda hem de âhirette muhtaç olursunuz” ve “Size âlimlerin meclisinde bulunmak ve hükemânın sözlerini dinlemek gerekir” ve “Ümmetimin âlimlerine saygılı olunuz. Çünkü onlar yeryüzünün yıldızlarıdır.” gibi ehâdis-i nebeviye ile ehl-i ilme karşı ihtiramât-ı lâyika, ta'zimat-ı fâikânın lüzûmu cihetini tenmiye ve takviye ediyor...

İşte Âlem-i İslâm'ı değil; hatta sahâ-yı beşeriyeti tenvir ve i'la gayesine matûf olan bu cereyân-ı kulup ümmette yer tutunca atâlet ve rehâvete vedâ edip ilmin ağûşu

nûşinine atılmıştır. 1. asr-ı hicriyenin açmış olduğu vâdi-i ilim, mümtâz simâlar, müstesnâ dimâğlar, tarafından pek ziyâde tevsi' edilmiştir.

Âyât-ı ilâhiye, ehâdis-i nebeviye ulemâ-yı her şeyi tetkik ve tetebûya memûr ediyor. "Hikmet mü'minin yitiğidir, onu bulduğu yerde alır." kelâmı karşısında ulemâ-yı İslâm ve edyân-ı sâire, mezâhib-i mevcudeye âit kitapları Arapça'ya tercüme ile din-i İslâm aleyhine yağdırılan tufân, itiraz, barân-ı ihtirasa karşı beşeriyet-i iknâ edebilecek berâhin-i maknûe, delâil-i katiye, ihzâr ve takviyesine daha ziyâde veriyordu.

Görülüyor ki, bu yoldaki mesâiyi tehammülsüz "izale-i cehl ve zulmet" hakikâta nâiliyet, tenvir-i beşeriyet, hârim-i hakka dehâlet, neylûlet, fevzu saadet, gayeyi mübeccelesine matûf idi. Bu mefkûre o derece emin ve metin, muhkem ve râsin idi ki karşısında bütün mevânii arıyor ve eziliyordu. Tarih-i ilimde yükselen nadire-i fitrat vücudlar, müstesnâ simâlar, erişilmez mefkûreler, hakikâtı araken güzergâhındaki aldatici menfaatler, ihtirâslar... bütün mevânî ile mücâdele ve mücâhededinde devâm ediyor. Mesâibi dehrin tevâlisi onu bu azminden ayıramıyor.

İçimizdeki cebbârların taksimine râzı olduk, İlim bizim için, mâl düşmanlarımız için,

Muhakak ki mâl yakında fena olacaktır.İlim sonsuza kadar bâki kalacaktır.

Düstûru mübeccelinden bir dakika ayrılmazdı ve bütün kalpler hep bu uğurda hep birden çarpardı. Âlem-i medeniyette din-i mubeyyininiz için derin ve hakiki bir hürmet, bir muhâbbet tevlidine mazhar olmuşlardı: Ehl-i ilmin muhibb-i hakikat olduğu kadar bütün ifrât-ı millet hatta muhit bile ilme âşık idi, Âlem-i İslâm'ın, hatta beşeriyetin iftihâr eylediği ricâl-i ilmiye fart-ı iştigâl ve gayret-i mübtehrâneleriyle "ilmin zekâtı başkalarına onu ta'lim ve tedris etmektir."masâdakınca neşr-i füyûzattan hiçbir dakika geri kalmıyorlardı. İlim zamanın, lâyuad velâ yuhâ âtiyyeleri selâtin ve hükümdârının himâyeleri, dindârların gayret ve muâvenetleri, efrâdın iltifât-ı nevâzişkarâneleri karşısında saha-i fazl ve kemalâtta kat-ı merâhile muvâffak oluyordu. Şehrâh-ı temeddün ve terakkide bütün sınıf-ı beşeriye i'tilaya sevk ediyordu. Bu zamanda ilmî bir maksâdı takip eden âlimler her türlü serbestiye mazhar olabiliyordu.

Görülüyor ki din-i İslâm'ın takdir ve tebcil edildiği gayat! Nâmütenâhi istikbâl kadar ebedîdir. Bu gayeye vuslat içinde bir ömür ancak kâfidir. İşte böyle pek büyük bir zamanda tahammülsüz mücadeleler neticesinde elde edilebilecek bu gaye uğrunda ihtiyâr edilen fedâkârlıkların beslenen arzu ve emellerin nasibedâr oldukları derece-i i'tilayı takdir pek kolay değildir.

Malumdur ki bütün evâmîr-i ilâhiye ve tekâlif-i şeriyye aklın kemâline mevuttur. Kemâl-ı akıl ise umûr-ı maneviyeden olduğundan bir âlâmet-i zâhire vaz'ına arz-ı iftikâr eder. Buna binâen şer-i şerif "bülûğ" kemâlî aklın âlâmeti farikâsı olarak tanımış ve tanıtmıştır. İlmin bu gibi âlâim-i zâhiresi bulunamadığındandır ki, felâketi hâzıra-i ilmimizle neticelenmiştir. Bir zamanlar iktidâr ve irfân âsâr-ı müellifâtı ile ispat edilmiş ve bu mûhalledât üzerinde ne hâkimâne esâslar, ne metinâne lisânlar, ne zarifâne mukaddemeler bast ve temhit edilmiş; koca bir ilim beş sahifeye bir sahaya sığacak derecede küçültülmüş, aynı mevzûyu ciltleri dolduracak derecede büyütülmüş... Her asır ricâlinin kendine mahsus bir tavrı ve hali, neşve-i irfân ve kemâli vardır. Bir zaman geldi ki ibrâz-ı fazl ve kemâl, ihraz-ı tefevvuk âdâtı hükmüne girdi.

Son zamanlarda müteaddit teşkilâta marûz kalan vel'an tesbit edilemeyen medrese tahsilinin muhtelif teşkilattaki gayesine atf-ı nazar edelim.

Teşkilatı kadime (1) de yukarıdan beri zikrettiğimiz gayeden eser görülüyordu. Bunun içindir ki Rusya, Hindistan, Avusturya, Bulgaristan, Mısır, Afganistan, Kırım, Kazan'dan bir kitle-i beşer ilmin harim-i feyzâ feyzine akıyordu. Şüphe yok ki, bu çuşu-huruş bu galeyân zamanın bu mesleğe indirdiği darbeyi idrâk ediyordu. On-on beş senelik mesâi-yi mütemadiye, dersiâmlık, kursi şeyhliği, imâmlık, hâtiplik, müftülük ile neticelendirdiği, idame-i hayat, te'mini maişet noktayı nazarından da, -tâbiri marufi vechile- ölmeyecek kadar bir menfaat-ı dünyeviye elde edildiğini, çünkü medârisin füyûzâtı en yüksek derecede (ikiyüz) kuruş maaş ile karşılandığını görüyordu...

Fıtrî kabiliyet, halk-ı istidât sınıf-ı beşeriyenin kaffesinde musâvidir. Yalnız bunun lâıyk-ı vechile ihzâr ve tenmiye ve terbiye edilmesi lâzımdır. Bu nokta-yı nazardan ufak bir zaman içinde mahdût bir tahsil neticesinde pek büyük menâfi-i

maddiye, refah ve saadet-i dünyeviye elde etmek mümkün iken yalnız paytahtın “on beş – yirmi bin” mevcutlu bir kabile-yi ilmiyeye malik olması hep bu gayenin, hakikat ve diyanet ümniyesinin, mushir ve cazibedâr tesirâtı neticesidir. İlimde bu fedâkârlıkları hep bu gayeye matuf idi. Medâris-i diniye muhitinde dinin iş’ebâr olan nuru kadar kalplerde, vicdânlarda arzular besleniyordu. Kütüb-u âliye-i diniyemiz bihakkın tetkik ediliyor, en müşkül en muzlim cihetleri bile hallolunuyordu. Bu müddeâmızı ispata ilmiyenin halihâzır bakıyyetü’s-süyûf müderrisinini göstermek kifâyet eder. Bunlar ahkâm-ı şer’iye, kavâid ve esâsât-ı diniyemizin istihraç ve istinbâtı uğrunda öyle fedâkârâne sa’y-ı ikdâm ederlerdi ki medreseden çıkıncaya kadar yazı yazamazlar, hesap bilmezler... bilmezlerdi... fakat takip ettiği şube-i ilimde bihakkın mütehasıs idiler. Esâsen medeniyet ve terakkiyât-ı hâzırada intisâp edilen şube-yi ilimde mütehasıs olmakla erbâb-ı ilim ve mârifeti takdir ve tebcil eylemektedir.

Medreselerin la yetezelzel imanı, sarsılmaz itikadı, kırılmak bilmez azmi, tesirât-ı hariciyeden masûn olduğu zamanlarda idi. Bu mefkure zamanın tahammülfersâ te’sirâtına karşı bakınız ne suretle takviye ediliyordu.⁷⁵

Medrese-i Süleymaniye talebesinden

Cevad

⁷⁵ **Sebilürreşad**, Şubat 1918, c. XVIII, 202.

i) 9. Mektup

Talebe-i Ulûm'da Hareket-i Fikriye

Medrese Tahsilinden Gaye:

326 senesinde halka-i tedris ve tefyizine müdâvemet ve mülâzemetle ahz-ı füyûzat, telakki-i kemâlâta ibtidar ettiğim üstâd-ı kirâmım gönenli Hâfız Mehmed Efendi. “Küçük gönenli” Nesâyih ve irşâdâtı üstâdâneleri arasında evlâtlarım gayeniz izâle-i cehl ve zülmet, iktisâb-ı ilim ve edep olmalıdır. Vicdânınız, kalbiniz “Hak” için çarpmalıdır. Menâsib ve merâtip, şerefu şân hârim-i fikir gözden uzaklaştırılmalıdır. Çünkü bunlar ilmi, ilim ile mücehhez bulunanları arar, bulur. İlmin haddi yoktur; fakat rütbe ve menâsib ilmi tahdit eder. Ancak o makâmın ilmi elde edilir. Halbuki, dünyanın rütbeleri de dünya gibi fenâ pizir olur. O makâmattan ayrılanlar nedâmet içinde püyân olur. Bulduğunuz zaman ve mekânın, mahal ve mevkiin kıymetini bilin. Bu mukaddes medreseler pek büyük zevâtın, pek yüksek dehânın mahreci ve masdârı olmuştur. Pek çok efâdil ve eâzim hep medâris-i diniye mahsulüdür...gibi ifadeyi belâğeleriyle aynı gayeyi tespit, aynı tasavvurları ilgâ, aynı emelleri tenmiye ve takviyeye çalışıyordu.

Evet; “teşkilât-ı kadime” de medrese tahsilinin gayesi bu yolda olduğu halde [muallimi muhterem Akif Bey Efendi'nin “ hakikât bizzat aleyhimizde bile olsa söylemekten çekinmeyiniz. İnsanın muhibbi hakikat olduğu ancak bu suretle nümâyân olur.” düstûru hukukuyâneleri iktizâsınca söyleyeceğim.

Arz ettiğim bu arzuyu hakikât, hubbu marifet, azim ve sebât müntesibin-i ilmiyenin her ferdinde tecelli edemiyor ve bu sebepten bu kitle-i ilmiye tevhid-i mesâiye muvâffak olamıyordu.

Bir kısmı üçüncü, dördüncü sal tahsilinde hayat-ı ilmiyesine hatme çeker, köyünde îmâm olurdu. (Çünkü medâriste ekseriyeti teşkil edenler köylerimizin pek genç, pek sâf, iptidâi tahsil gören evlâdı idi. Oradan alacağı din-i fikirleri, âkideleri bir parça elde edince köyünde hatip, îmâm olup kalıyordu.) Bir kısmı da altı, yedi sene okuyup esâsât-ı Arabiye, kavâid-i diniye ve edebiyeyi tahsil edince mekâtibe dahil olur,

oradan terakki ederdi. Diğer bir kısmı da tekmil-i nüsûh edinceye kadar sebât eder. Fakat; ruus imtihanında muvâffak olamayınca şehir ve kasabât müftü müderrisi olurdu. Nihâyet bir kısmı da ruus imtihanında muvaffak olup tedris ve ta'lime vakf-ı vücud eder. Üç dört defâ icâzet verenlere tesadüf olunurdu...

Teşkilât-ı kadimenin son zamanlarında zihn-i beşerin geçirdiği istihâleler neticesinde ilmiyenin mefkûresi tamamıyla değişmiş, o da kendisine kanunu tehaluk tesiratını hissetmiş idi. Teşkilat-ı cedide 1) de ilmiye gayesini tetkikten geçirdiğimiz zaman burada başka hakikatlar, başka cilveler nazar-ı tesirimize çarpar. Acı da olsa ne için söylemeyelim. Çünkü hakikâttir meşrûtiyet bizi dest-i istibdâd, zulüm ve i'tisâfdan kurtarıırken bize pek yakın bir istikbalde refah ve saadet va'ad ediyordu!...

Bu teşkilâtta efrâd-ı ilmiye, mülkiye, askeriye, ilmiyeden mürekkep heyeti ta'limiye ile temasta bulunuyordu ve bu anda tehâvul-i fikirleri teceddüt cereyânları aşılanıyordu.

Medârisin tarz-ı inşâsı kavâid-i hıfzıs-sıhhaya mugâyir olduğu, takip olunan usûlü tedrisin medeniyet-i hazıra ile te'lifi kabul etmediği, hocalığa her şeyden evvel yazı, hesap, hendese hey'et, kimyanın lüzûmu, talim ve ta'lim-i müddeti tahsilin mümkün mertebe tahdidini, mütealliminin iâşesi, elbas cihetlerinin temini, medârise bir gaye, bir füyûzat gösterilmesi lüzûmu gibi fikirler ilgâ ve takviye ediliyordu...

Teşkilât-ı Hayriye 2) dikkâtle tetkik edilince zamanın nezâketi neticenin vehâmeti karşısında pek büyük farklılıklar icâp ettiği, onlarda bulunduğunu tesmim etmemek insâfsızlık olur. Şöyle ki, ilmiyeye eski şeklini vermek, yahut olduğu halde muhafâza etmek imkân haricinde idi. Yeni bir şekilde ifrâğ etmek içinde evvela bir gaye göstermek lâzım gelirdi. Malûm üzere “330” senesinde teşkilât-ı Hayriye tatbik edilmeğe başladı. (331-332) sene-i tahsiliyesi nihâyetinde imtihan-ı umûmîler icrâ olundu. Ali kısmının son sınıfından “on efendi” ruus imtihanında muvâffak oldu. 15-20 efendide mütehassisin medresesine kabul edildi. Ruusu kazanan efendilere dört yüz kuruş mülâzemet maaşı verildi.

Bunlar muhtelif sınıf ve medreselerde yevmiye birer saat muhtelif dersleri müzâkereye mecbûr tutuldu. Bu da mumâ İleyhim mülazım efendilerin tetebbuu, diğer sınıf efendilerinin tenviri gayesine matûf idi.

Taşlıkât-ı kâzımıye 3) de medârisinin gayesi 19 teşrin-i evvel 333 tarihli kanûn (nizamname) ile daha vazih, daha vasi bir surette te'yit ve takviye edildi. Bu teşkilâtta medârisin eksam-ı erbaasının füyûzâtı kanûn tahtında efrâda bahşediliyordu.

Şöyle ki, İbtida-i hariçten mezûn efendiler herhangi bir sebeple tahsili terk ettikleri surette karye imâmet ve hitâbetine, ibtidâ-yı dahil mezûnları şehir ve kasabât ibtidâ-yı muallimlerine, sahn medresesi mezûnları Süleymaniye duhul imtihânında muvâffak olamadıkları takdirde taşra medreselerine, Süleymaniye mezûnları imtihân-ı umûmîden sonra mezûn oldukları şu'bede tedris edilen fen hakkında bir risâle tahrir ettikten sonra İstanbul dersiâmlığına tayin edilecek ve tayin edileceği zamana kadar da dört yüz kuruş mülâzemet maaşı verilecek idi... Fi'lvâki 333-334 senesinde Süleymaniye Medresesi'nden mezûn olan efendilere dört yüz kuruş mülâzemet maaşı verildi. Birkaçı münhâl olan dersiâmlık ve şu'be müdürlüklerine tayin edildi.

Teşkilât-ı Hâzıra'ya gelince bu da Teşkilâtı Kâzımıye'nin aynıdır. Programlar da muallimler de cüz'i ta'dilât icrâ edilmiştir. Yalnız esâslı bir fark varsa o da bu medresenin füyûzâtına taalluk eden, gaye olarak gösterilen Süleymaniye mezûnlarına i'tası kanûn ile te'yit edilen 400 kuruş mülâzemet maaşının verilmesidir.

334-335 senesi imtihânı umûmiyesinde imtihânı umûmiyesinde ispat-ı ehliyet ve liyâkât edip risâlelerini tahrir eden me'zûn efendiler kanûnun bahşettiği bu haklarını elde etmeğe, 15 senelik tahsillerinin semeresini iktitafa muvâffak olamamışlardır.

Pek zayıf bir halde vücud-u ilmiyenin hâtime-i hayatıyla neticelenecek olan bu cihete makam-ı aidiyenin nazar-ı dikkati ne kadar celbedilse sezâdır.⁷⁶

Medrese-i Süleymaniye Telebesinden

Cevat

⁷⁶ Sebülürreşad, Mart 1918, c. XVIII, 220-222.

j) 10. Mektup

Talebe-i Ulûm'da Hareket-i Fikriye

Medârisin Hayatı Ve Memâtı Ârefesinde:

Medreseler talebe için mi, yoksa medreseler için midir? Bâb-ı meşihette medârisin islâh ve tealisi esbâbını istikmâl için müsteşârlığın taht-ı riyâsetinde bir komisyon teşkil etmiş ve mezkûr komisyon tarafından medârisin bilumûm heyet-i tedrisiye ve talimiyesine bu hususta layih olan fikirlerini bildirmelerini muş'ir birer tezkere gönderilmiştir. Komisyonun irsâl ettiği tezkerelere programın birer aynı rabt edildiğinden istihdâf edilen gayenin tamamıyla değilse de büyük bir kısmı kaybolmuştur. Çünkü medresenin ekserisi medârisde neler okunduğunu bilmiyor.

Medâris hakkındaki efkâr:

Bugün esâslı iki cereyân mevcuttur: 1-Halihâzır ıslâh 2-Altı sene evvelki hale irca. Kısaca tabirle ya felah ya iflas. Maalesef ikinci fikrin taraftarları da var. Hem de az değil. Görülüyor ki şu günlerde medârisin hayat ve memâtı mevzubahis olmaktadır.

Biz bu eski usûlün sekâmeti hakkında icâle-i kalem etmeyi zâid addederdik. Fakat müteşekkil komisyonun ekseriyeti bu fikirde olması ve hatta bunun karârı i'dâdiye iktirânı bizi kuşkulandırdı.

Medârisin teşkilâtta evvelki hali "huve'l bâki" si eksik mezar taşı idi. Şimdi o hale ifrâğı bir "huve'l- bâki" ilâve etmektir.

Müsteşriklerden birinin vaktiyle cerâid-i yevmiyeden birinde intişâr eden "Türklerin Arapça Okuması" ünvanlı makalesinde: "Türkler 15 sene Arapça okurlar. İcâzet aldıktan sonra, eline İbn-i Rüşd'ün kitabını verirsek ben bunu okumadım derler. Arapça da konuşamazlar. Ben dört senede Arapça'yı öğrendim ve İbn-i Rüşd'ü anlıyorum." diyor. Bu sözlerin karşısında hangimiz bir şey diyebiliyoruz?

Maksat âlim yetiştirmekse üç dört senede Arapça'yı öğrenenlerin nasıl öğrendiklerini anlayıp aynı usulü burada tatbik etmeli. Bunun içinde teşkilâtı bozmaya

hâcet yok. Çünkü eski teşkilat mahsullerinin Arapça'yı ne kadar bildiklerini yakından her gün görüyoruz.

Usûl-ü âtikacılar halihâzırdaki büyük ulemânın camii usûlü yâdigârı olduklarından mezkûr usulün doğruluğuna; ibtidâî hariç ve dahil talebesinin hiç Arapça anlamadıklarından da teşkilâtın eğriliğine kâil olurlar.

Eskiden 25-30 bin talebe mevcuttu. Bu mevcuttan bize yâdigâr olarak birinci sınıftan kalan ulemayı tadad edecek olursak ancak 12 veya 15 tir. Alel hesab 1/2000 bu ise eski usûlün doğruluğuna değil, sekâmetine delildir. Çünkü birinci sınıftan lâakal 3000 ulemâ çıkmalı idi. Halbuki meydanda kim var?!...

Hariç ve dahil talebesinin Arapça'yı anlamamalarının sebebi ise, teşkilâtta değil, takip edilen usûlde yani idâresizlikte, yani kisve altında eski zihniyetin hâlâ hükümrân olmasında aramalıdır.

Zikredilen skolastik usûlü tekrâr açıktan açığa tatbik etmek de mümkün değildir. İhyası için uğraşmak ise tamamıyla soğumuş bir ölüye sun'î tenefüs yapmak demektir. Çünkü hakikati artık müdrük olan talebe arasında usûlü mezkûrede ders okuyacak hemen kimse yok gibidir. Çıksa çıksa her sınıftan nadir ve belki birkaç nevâdir çıkar. Farzedelim ki – maaş veya yemek dolayısıyla- okuyacak talebe bulunsun. Fakat ekseriyet-i izâması zâhiren talebe olacak, hakikâten değil. Bu mahiyetteki talebeden ne beklenilir?

Fikr-i irticâm galebesi takdirinde mühim bir mesele daha kalıyor ki ve o da bir iki müderris istisna edildikten sonra diğer dersiamların okutacak talebeyi ücretle tedârik etmek mecburiyetinde kalacaklardır. Çünkü bu gibilerin dersine istekle devâm edecek müdrük bir talebe bulunamaz. Bunun ise ne kadar mahzûrları dâî olacağı âzâde-i beyândır. İlmiye inhitâtının muhtelif şe'niyetleri araştırılacak olursa en göze çarpan sebep bu mesleğin ruhaniyet şeklinde teressüp ettirilmek istenmesidir. Halbuki İslâmiyet'te ruhaniyet ve cismâniyet yoktur.

Eski usûlü selbettikten sonra içinde bulunduğumuz teşkilâtın ıslahı kalıyor. Bunun için de Avrupa'nın birinci sınıf feylosoflarından "Tolstoy" dehanın hâtırına

gelmeyen ahadın mefkûresini işgâl edebilir. Kavlince rüşeym halinde bulunan teşkilatın ana hatlarını çizmek isterim.

1-Talebe ibtidâ-i hariçten çıkıncaya kadar Arapça'yı mükemmel bir surette tekellüm edebilmeli. Bunun için de takip edilecek usul pratik olmalı. Müderrisler yeni usule vakıf ehl-i lisândan intihâp edilmeli.

2-Herhangi bir ders olursa olsun ders vekâleti tarafından tayin ve tahdid edilmeli.

3-Ulûm-u riyâziye arasında boğulup kalan ibtidâ-i dahil talebesini mezkûr ulûm-u taklil ve felsefe gibi ağıâr dersleri sahn kısmına nakil suretiyle bulunduğu vaziyetten kurtararak Arapça'da meleke hâsıl olacak bir derecede yetiştirmeli.

4) Her kısımda heyet-i tedrisiye erbâb-ı ihtisâstan olmalı, ister dersiam olsun ister olmasın. Şu kadar ki ihtisas bulunduğu takdirde dersiâm tercih edilmeli.

5) Medârisin âtisini temin etmeli.

6)Ehliyetli müfettişler vasıtasıyla sık bir teftişe tabi tutulmalı.

7)Bütün nazarlar ibtida-i hariç birinci sınıfına tevciye edilerek, birinciden terfi-i sınıf eden talebenin ne gibi nekaisi varsa ertesi sene berteraf etmeye çalışmalı.

8)Teferruât hakkında "talebe-i ulûm" cemiyetinin bilumûm talebenin arasına mürâcaatla husûle getirdiği teşkilat nazar-ı dikkatten dûr tutulmamalı.

Şu zikredilen esâsât tatbik edildiği takdirde beş, altı sene zarfında mükemmel bir program elde edilmiş olur. Eğer hilâf-ı me'mul câmi usulünü ihyâya teşebbüs edilirse Fâtih zamanından beri devâm eden bu ilim âleminin dünyâsını değiştirdikten dolayı "inne lillâhi ve inne ileyhi râciun" deyip birer Fâtihâ okuruz.⁷⁷

Sahn talebesinden

Şükri.

⁷⁷ **Sebilürreşad**, Nisan 1918, c. XVIII, 237-239.

k) 11. Mektup

Talebe-i Ulûm'un Haddi Midir?!..

İki Üç Kath Muntazâm Binâlarda Oturabilmek!

Şer'iye vekili Mustafa Fevzi Efendi Hazretleri'nin gazetelere vukû' bulan beyânâtından anlaşıldığına göre, Şehazâdebaşında evkâf matbaası ittisalindeki büyük bina Daru'l-Fünûn talebesine tahsis olunuyormuş, Maarif Vekaleti nevâkısını ikmâl ederek binâyı işgâl edecekmiş.

İnsan hatır-ı hayâle gelmeyen böyle şeyleri işittikçe inanamayacağı geliyor. Talebe-i ulûmda bu memleketin evlâdi değil midir? Onların da bu memlekette sıhhi ve muntazâm bir binâyı sahip olmak hakkı yok mudur? Bunların yegâne nasibi rutûbetli, taş hücreler midir? Bugün talebe-i ulumun ikâmet etmekte oldukları medreseler şeklinde hiçbir mektep yoktur. Bütün mektepler bunlara göre birer kâşâne gibidir. Bittâbi mekteplerin bu halde olması bizim için bâdi-i memnuniyettir. Fakat medreseleri de bu perişân vaziyette bırakmamalıdır. Mektepli olsun, medreseli olsun, hepsi memleketin ilim ve irfânına hizmet edeceklerdir. Binâenaleyh mektepler ne kadar düşünülürse medreselerde o nisbette mazhar-ı himâye ve sahabet olmalıdır. Talebe-i ulum kendilerini biles, himayeden mahrum telakki etmemelidir. Mekteplilerin her hususâtı bu kadar düşünülmekte olduğu bir sırada az çok medreselilerinde tatyibi hatırına çalışmak muktezâyı maslahattır.

Geçenlerde az kalsın, cebren, oturdukları medreseden dışarı çıkarılacaklardı, bereket versin, Şer'iye Vekili talebenin istirhâmâtını kabul etti de, zavallılar sokakta kalmadı.

Ondan daha evvel maarif bâb-ı meşihete de vaziyet etmeğe uğraştı yine Şer'iyye Vekilinin himmetiyle bu vaziyet berterâf edildi.

Lâkin maarifin bu son teşebbüsüne karşı Şer'iyye Vekili Hazretleri galiben mukâvemet edemeyecektir. Anlaşılan evkâfın talebe-i ulum için yaptırmakta olduğu bu binâyı talebe için ayak basmak nasip olamayacak zavallı talebe-i ulûm, nice senelerden

beri bu binanın ikmalini bekliyor. Buradan gelip geçtikçe müteselli oluyor. Ümit ile rütutbeli, sıkıntılı, taş odalarda oturmaya katlanıyor.

Maatteessüf bugün o ümitleri de kırılıyor. Evkâfın parasıyla yapılan bu binâdan da alakâları kesiliyor. Bugün Daru'l-fünûn'un olduğu yer bir saraydır. Muazzâm harbiye dâireside Daru'l-fünûn'a tahsis olunmuştur. Bunlar memleketin ilim ve irfânı nâmına mucib-i memnuniyettir. Fakat İstanbul'daki muessesât taksim olunurken bir taneciği olsun talebeye bahşolunması icâp etmez miydi? Doğrusu, bu husûsta Şer'iyye Vekâletinin ihmâl ve lâkaydi göstermiş olduğunu zannediyoruz.

Her ne ise talebe-i ulûma muntazâm bir binâ tahsis olunmadı bârî kendilerine ait mebâni işgale kalkışılmasa, maarif bütçesi her şeye müsâittir. Bu binadan daha mükemmel binâlar yapabilir. Lâkin medâris için öyle midir? Bugün medreselerdeki yemekler yenecek şey değildir. İnsan ancak açlıktan ölmek için bunları yiyebilir. Beytutet ettikleri odalar oturacak yerler değildir. İnsan ancak sokakta yatmamak için bu odalarda imrârı hayat edebilir.

İşte talebe-i ulûmun hayatı böyle iken onlara âit bir binâyı da onlara çok görerek Daru'l-fünûn mudâvimlerine yurt olarak bahşetmek asla muvâfık nisfet ve âdâlet değildir. Bugünkü talebe-i ulûm münevver, çalışkan, asrî malûmât ile mucehhezdir.

Bir binâyı onlara çok görmemelidir.⁷⁸

⁷⁸ **Sebilürreşad**, Ocak 1921, c. XXIII, 63-64.

1) 12. Mektup

Talebin İstirhâmâtı

Umûru Şer'iyeye Ve Evkâf Vekâleti Celilesine

İhmâl ve lâkaydi yüzünden son zamanlarda en acınacak bir hale gelen medreselerin yeni baştan ıslah ve ihyâsına himmet eden Büyük Millet Meclisi medreselerin idâresi, tarzı tedrisi hakkında bir kanûn neşir ve tamim etti. Şu kadar ki o vaktin icâbâtı olarak medreselere lâzım geldiği kadar tahsisat tayin edemedi. Evet, o vakitler hükümet-i milliyemizin hali harpte olması dolayısıyla bütçenin harpten başka şeylere musâit olamayacağı tabidir. Lakin şimdi hamd olsun muzaffer ordumuz harbi kazandı. Düşmanlarımızı mukaddes vatanımızdan çıkardı, şanı milliyemize lâyük sulh yaptık. Artık umur-u dahiliyemizin ıslahına çalışmaktayız. Maarifimizinde lâyük olduğu iltifata mazhar olduğunu çeşm-i iftihârla görmekteyiz. Ezcümle bütün mekteplerimize müstevfi maaşlı muallimler ve müdürler tâyin ve nevâkısı ikmâl olunmaktadır. Medreselerin terakki ve tealisi içinde lâzım gelen himmet-i hükümetimizin deriğ etmeyeceğini kaviyyen ümit ve o emellerimizin saha-ı tatbike çıkarılmasını kemâl-i tehâlûkle intizâr etmekteyiz. Her irfân ocağı az çok feyz-i milliyeden hisse-i intifamı aldığı bir zamanda elbette biz talebe-i ulûmda mahrûm kalacak değiliz. Medreselerimiz, hakiki ve ciddi bir muâvenete çok muhtaçtır. Biz zavallılar hâlâ rutubetli mukassi, toprak yığınınından başka birşey olmayan harâp, gayrı sıhhi birtakım eski medreselerin ücrâ köşelerinde yuvarlanmaktayız. Biz de bu vatanın evlâdıyız. Maarif idaresi köylere varıncaya kadar birtakım sıhhi mektep binaları yaptırdığı ve müstevfi maaşlar ile muallimler tayin eylediğini kemali memnuniyetle görüyoruz. İnşallah medreselerde bu himayeye mazhar olacaktır.

Din-i İslâmi yaşatacak medreselere bunca ashâb-ı hayır tarafından terk ve teberrû edilen evkaftan olsun hisseyâb olmaya hakkımız yok mudur? Yeni medreseler nizannamesi mucibince mekteplerde okunan derslerin hemen hepsi tedris ve tederrus olunması ve imtihanlar esnasında memleketin en büyük askerî ve mülkî memûrlarının bulunması gibi birtakım şeraiti havi emirleriniz mutevâliyen vürûd etmektedir. Biraz da bunlar nerede ve ne gibi hücrelerde imrâr-ı hayat ediyorlar ve ne gibi müderris ve muallimlerden okuyorlar, kendilerinin, müderris ve muallimlerinin mâişeti nasıldır?

diye suâl lütfunda da bulunmanızı ricâ ederiz. Vakiâ, şimdiye kadar bu âli meslek hudâyin âbit olarak meydana gelmiş ve İslâm hükümetlerinin medâr-ı iftihârı olan bu nice ulemâ yetiştirmiş ise de o vakitlerin şimdiki asra kıyas edilemeyeceği malûm faziletleridir. Çünkü mektep talebelerinin kaşenelerde refah ve saadetle tahsil ettikleri ve kendileri için muhtelif surette gayeler irae edildiğini nazar-ı memnûniyetle görüyoruz. Lâkin bizler de bu vatanın evladıyız. Bizlerin de hayatı ilmiye ve diniye nokta-yı nazarından bir kıymet ve ehemmiyetimiz olsa gerektir. Bizleri de bu perişân ve acıklı vaziyetten kurtarmak bizler için de bir gaye tesbit etmek makâm-ı muallanın vezâifindedir sanırız. Yoksa bu gidiş ile medreseler şüphesiz idâme-i hayat ve mevcûdiyete mazhar olamaz. Biz zavallı talebelerin o en şebâbetleri böyle heder olup gitmesinin mesuliyeti acaba kimlere aittir?

Bir de; bütün mekteplerde tahsil eden talebe, ikmâl-ı tahsile kadar tecil ediliyor da medrese talebesi esnâ-yı tahsilde hizmet-i fiiliyelerini ifa için sevk ediliyor. Evet askerlik bilhassa şu asırda üzerimize terettüp eden en mukaddes vazifelerdendir. İcâbı zamanında cümlemizin bu emr-i cihâda icâbet edeceği şüpheden varestedir. Nitekim ben ve benim gibi birçok arkadaşlarımız da harbi umumide Çanakkale, Filistin ve daha nice, nice mevki harplerde ispat-ı vücut ederek vazifemizi ifâ eyledik. Daha pek yakında bile memleketimizin düşmanın o mülevves işgalinden tathir ve tahlisi için Toros Dağlar'ında kış günlerinin şedâid-i muzahimine katlanarak maddî teçhizatımızın fîkdânına rağmen cansiperâne mukâvemet ve müdafâ ederek birçok şehitler feda ettik ve avn-ı hakla da muvaffak olduk. Binaenaleyh, şimdi sulh zamanında biz talebe-i ulûmunda diğer mektep talebesi gibi ikmâli tahsile kadar teciline müsâde buyurulsa medreselerin indirasına karşı hakiki bir set çekilmiş olur. Yoksa ihmâl edilecek olursa medreselerin hal-i hâzırı bile devâm edemeyip mahv ve munkâriz olacağı mustâğni-i izahtır.

Şu hâl-i esef-i iştîmâlimizi inzâr-ı hamiyetinize arz ediyoruz ve bu marûzâtımızı lütfen sem-i itibâra alacağınıza ve ihtiyacatımızın tatminine her suretle himmet buyuracağınıza ümitvâriz. Bâki muhterem ve mübârek ellerinizden öperiz efendim.⁷⁹

Adana medrese-i ilmiyesi talebesi nâmına
Mehmed Hilmi

⁷⁹ **Sebilürreşad**, Aralık 1921, c. XXIII, 124-125.

m) 13. Mektup

Harput Talebe-i Ulûm'un İstirhâmâtı

(Harput Sahn talebesi tarafından idârehânemize gönderilmiştir).

18 Nisan 330 tarihinde biz Harput Sahn talebesi Maarif Vekâleti celilesine şu telgrafı çekmiştik :

Hâkimiyet-i milliyemizin timsâli bî misâli olan Büyük Millet Meclisi karârıyla bundan iki sene mukaddem burada sahn medresesi açılmıştı. Lisân-ı ecnebi ile beraber ulûm ve fûnûnu âdideyi ihtiva eden programının terakkiyat-ı asriye'ye muvâfık olduğu dide-i ibtihaca aksetmekle ihtiyacât-ı ilmiye-i milliyemizi te'mine kâfi gelen bu meyve-i maariften zevkiyâb ilim ve edeb olmağı kendimize bir vecibe-i diniye olarak telakki eylediğimizden dokuz sınıflı mulğa Darü'l- hilafeyi müteâkib bu medreseye can atmıştık. Mühim ve münevver gaye gözeterek on bir senelik hayat-ı şebâbımızı fedâ ettiğimiz halde, şimdi imtihân-ı umumiye garib bir zamanda lağv edilmesi gençliğimizi sarstığından harb-i umûmî ve mücâhede-i milliyenin şedaidinden munbais fakru zarûret vs.gibi mânialar nazar-ı itibâra alınarak mukaderât-ı ilmiyemizin emin ve parlak bir sahada tecellisine delâlet ve inayet-i irfân pürürlarının bi-dirîğ buyrulmasıyla temâdi kalışımıza meydan verilmesi marûzdur.

Tevhid-i Tedrisât Kanûnu'na istinâden Maarif Vekili Bey'in kemâl-i hâhişle mudâvimi bulunduğumuz sahn medresesini sene-i tedrisiye içinde lağv etmesini müteâkip saha-i tenvirden hufre-i zulmete düşen biz bîcârelerin kalplerimizin en derin ve hâzin köşelerinden yükselen feryatlarımızı sadâ-i istimdatlarımızı bir türlü müşarun ileyh samia-i adlin insâfına isâle muvâffak olamadık. On senelik kıymettâr devre-i şebâbımızı fedâ ettiğimiz mezkûr müesses-i mukaddesenin seddiyle müntesibin-i ilmiyeden olmaktan başka günâhımız olmadığı hâlde bir sürü şebbân-ı memleketin hayat-ı tahsiliyesine hâtme çekilmek gibi bir haksızlığa kurbân edildik. İkmâl-i tahsil için tevâli eden mürâcâtlarımıza velev reddetilsen de bir cevap alamadık. Ahvâl-i mezkûre vekil beyin nazar-ı âlilerince bila sebep defter-i milletten silindiğimize celi bir delil ise de dininin, milletin, vatanının hizmetinden başka bir vazife tanımayan bu gençler hiçbir zaman haklarında revâ görülen haksızlığa sabredemezler. Elbette

uğradığımız haksızlığın izâlesi için münâsîp vasıtalarla bağırmaktan geri durmayacağız. Temâdi-i ızdırâbâtımıza meydan verilmemesi vekil beyefendiden mutazarıâne niyâz edilmişken istikbâl-i ilmimizin temin edilmemekle şikâyetimizin uzamasına müsâde buyrulmuş, demektir. İşte baladaki telgraf eyleyerek vekil beyefendiye gerekse muhterem meb'uslara arz-ı keyfiyet olundu. Millet hakimiyetini ihrâz ettiği böyle bir zamanda hakkımızı aramaktan vazgeçmeyeceğiz. Tabii olduğundan âciz kalmamızla derdimize derman buluncaya kadar matbûât sütunlarında tazallumu hal etmekten vazgeçmemeye mevcudatımızla azmettik. Ümit ederiz ki evliyâ-i umûr efendilerimiz hâl-i mazlûmânemize merhamet buyurarak hadim-i din olmak isteyen biz zavallı talebe-i ulûmun devâm-ı tahsilimizi te'mine himmet buyuracaklardır.⁸⁰

Harput Sahn Talebesi

⁸⁰ **Sebilürreşad**, Haziran 1922, c. XXIV, 179-180.

n) 14. Mektup

Talebe-i Ulûm'un Mukadderaâtı

İlâhiyât Fakültesi Müdâvimlerinin İçtimaları:

İlâhiyât Fakültesi talebesinin son zamanlarda iâşe, nakil, fuyûzat meseleleri hakkında muhtelif makamât nezdinde vukû' bulan muteaddit teşebbüslerinden bir kısmının reddedilmesi , bir kısmına cevâp bile verilmemesi talebe-i ulûmu pek me'yûs ve müteessir etmiş. Bu vaziyet-i elîme talebenin hatt-ı hareketlerini tesbit etmek üzere fevkâlade bir ictimâ akdetmelerine sâik olmuştur. Salı günü Fatih'te (taçhane) medresesinde iki yüz kadar talebe-i ulumun iştiraki ile akdolunan bu fevkâlade içtimâ pek hararetili ve heyecanlı olmuş. Talebe-i ulûmu alakâdâr eden bütün meseleler münâkaşa edilmiş, bilhassa iâşe meselesinin şimdiye kadar haledilmemiş olması ve bununla beraber menfî veya müspet bir cevâpta verilmemesi şiddetli müzâkere ve münâkaşaları mucip olmuştur.

İçtimâ neticesinde talebe ittihâz etmiş oldukları mukarrerâtı bir misâknâme ile teyit ederek , fakülte riyâsetine Daru'l-fünûn emânetine arz etmişlerdir.

Talebe-i ulûmun metâlîbi essasiyesi şunlardır:

1-Milletvekilleri tarafında mecliste kabûl edilen evkâf bütçesindeki talebe-i ulûmun iâşesine âit tahsisâtın i'tası

2-İlâhiyât Fakültesi talebesinin sâir Daru'l-fünûn müdâvimleri gibi diğer fakültelere geçebilmeleri.

3-İlâhiyât müdâvimlerinin istikbâllerinin te'mini. Talebe-i ulûmun bu istirhâmları kabûl edilmediği takdirde fakülte derslerine devâm edemeyeceklerini de tahtı karâra almışlardır.

Talebe-i ulûmun Daru'l-Fünûn Emânetine ve İlâhiyât Fakültesi riyâsetine takdim ettikleri istidânın elimize geçen bir suretini aynen derc ediyoruz.

<<Maruzâtımızdır>>

Fakültemiz mudâvimlerinin iâşesi hakkında gerek fakültemiz riyâsetine ve gerek muhtelif makâmâta altı defâ vukû' bulan mürâcâtımıza müspet ve menfî hiçbir cevâp verilmedi. Fakültemiz mudâvimlerine diğerk fakültelele nakil hakkının verilmesi hakkında Emânet ve Riyâset-i Celile'ye verdiğimiz istidaalar reddedildi. Diğerk fakülte mudâvimlerinin âtisi temin edildiği hâlde fakültemiz mezûnini hakkında hiçbir şey düşünülmedi ve tesbit edilmedi. Ekserimiz milletin fakir zümresine mensûbuz Genç kıymettâr hayatımızın on beş senelik mahsûlü mesaisi, kanûni bir hakkı sarihimiz olan ve bugün kat' edilen bir ekmek kııntısına fedâ ediliyor tahsilini isti'datlarına muvafık olarak ikmâl için serbest irfân ocağının diğerk şubasına geçmek isteyenlerimiz kuyûdâtı nâlâyıkanın kurbânı oluyor. Hiçbir genç hayatı kıymettarının uzun senelerini bir fakültenin devâmı nâmına heder etmemiş ve bir endişenin esiri olmak için memleketimizin uzak yerlerinden buraya kadar koşup gelmemiştir. Milletvekillerinin kabûlüne iktiran eden bütçede mahsûs iâşemiz verilmiyor. Edabiyât Fakültesiyle her hususta musâvi olan fakültemiz mudâvimlerine Dâru'l-fünûn'un şubât-ı sâiresi ve Dâru'l-muâllimin-i Âliye gibi yüksek mekteplerin kapıları mesdût kalıyor;

Nakil gibi bir hakkı sarihimiz nez' ediliyor. Binâenaleyh yüzlerce evlâd-ı vatanın mukadderât-ı istikbâliyesi mulâhazât-ı gayr-ı irâdenin kurbânı olurken bu elim vaziyet karşısında sukût edemiyeceğiz. İâşemizin te'minini istiyoruz, cevâp yok. Diğerk fakültelele geçmek isteyenlere hakkı nakil yok... Mudâvimlerin atisi hakkında bir ümit yok. İşte bu bir sürü yokluk neticesi bir varlık çıkıyor ki oda fakir ve mağdûr talebeyi terk-i tahsile davettir.

İlgâ-yi medârisin imhâ-yı talebe için olmadığını zannediyoruz. Mukadderatımıza hakim olanlar sarih hukukumuzu teslim etmezlerse duyacakları azap yalnız vicdânî olmayacak, fakülteyi de doğmadan mezâr-ı ademe sürükleyeceklerdir.

Hülasâ 16 Eylül 340 tarihli 504 günü bade'z-zevâl saat ikide vukû' bulan fevkalâde ictimâmımızda takarrur, eden esâsât şunlardır:

- 1) İâşemizin temini,
- 2) Fakültemizle münâsebettâr diğerk fakültelele nakil hakkının verilmesi,

3) Mudâvimlerinin âtisinin te'mini, husûsât-1 mezkûrenin kabûl ve hâlline kadar,

Fakültemizin hiyn-ı kuşadında derslere devâm edemeyeceğimizi talebe misâkında müttefikân tespit ve kabûl ettik. Marûzât-1 vakıamızın kabûlunu memleketin irfânı nâmına istidaa ve istirhâm eyleriz efendim.⁸¹

⁸¹ **Sebilürreşad**, Eylül 1922, c. XXIV, 125.

B. TALEBE MEKTUPLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Medrese, İslâm medeniyetinin ilk döneminden başlayıp Abbasilerle devam eden ve daha sonra Selçuklulardan Osmanlı Devleti'ne miras olarak intikal eden ilim ve irfanın sergilendiği önemli bir eğitim kurumudur. Osmanlı döneminde program ve yapı olarak tarih boyunca pek çok siyasî ve idarî değişikliklerin yaşanmasına rağmen medreseler pek fazla bir değişikliğe uğramadan asırlar boyunca devam edegelmişlerdir.

Medreseler, İslâm ilimlerinin özellikle de İslâm hukukunun okutulduğu bir eğitim kurumu olmuştur. Osmanlı Devletini ayakta tutan en önemli örgün eğitim kurumu olan medrese, önemli şahsiyetlerin yetişmesini sağlamıştır. Özellikle mahkemelerde hukukun uygulanmasını sağlayan kadılar sadece medreselerde yetişiyordu. Aynı şekilde sadece din görevlileri değil, bunların yanısıra edebiyatçısından tabibine, hattatından müzisyenine, matematikçisinden coğrafyacısına ve hatta devlet adamlarına kadar çoğu ilim ve fikir adamı ile yönetici de medreselerin eseri idi.

Tanzimatla birlikte başlayan sosyal ve siyasî değişim devletin sekülerleştirilmeye doğru kayması sonucu laik düşünceye sahip bürokrat ve asker bir ekibin yetiştirilmesini sağladı. Avrupa tarzı okulları örnek alan yeni okullar açılmaya başlandı. Bu dönemden itibaren devlet tercihinin daha çok bu okullardan yana koydu. Buna karşın medreselerde ise büyük bir ihmal görülmeye başlandı. Ancak bir çınar misali eski ve köklü kurumlar bütün ihmal ve ilgisizliklere rağmen II. Meşrutiyet'e kadar eski yapısı ve değişmeyen programları ile varlığını sürdürdü.

II. Meşrutiyet ile gelen özgürlük ortamı ve değişik düşüncelerin gazete ve dergilerde rahatça ifade edilebilmesi neticesinde, medrese talebeleri de içinde buldukları kötü durumu basın aracılığıyla kamuoyuna duyurma imkanı bulmuşlardır. Bu vesile ile öğrencilerin, mektuplarını Sebilürreşad Dergisi sütunlarında yayınlamaya başlamaları; hallerini resmi makamlara ve halka arzetmeleri nasıl bir sıkıntı içinde yaşadıklarını gözler önüne sermektedir. Bu mektuplar, medrese öğrencilerinin içinde buldukları ruh halinin anlaşılması bakımından da oldukça önemlidir. Öğrencilerin mektuplarındaki konular, genel olarak ele alındığında fizikî açıdan zor şartlar altında ve kötü binalarda tahsil yaptıkları görülmektedir. Aynı zamanda yanlış uygulama ve

sakatlık içerisinde eğitim-öğretim yaptıkları, yeni dönemde çıkarılan kanun ve uygulamalardan nasıl etkilendikleri ve özellikle de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile nasıl mağdur edildikleri dikkat çekmektedir.

a) Fizikî Yapı

Mektuplarda medreselerin genel olarak eski yapı binalar olduğu, insan sağlığını bozacak nitelikte rutubetli oldukları, insan aklı, zihni ve bedeni üzerinde tahripkâr bir durum arzettikleri dile getirilmektedir. Özellikle yeni kurulan Batı tarzı okullar için yeni binalar tahsis edildiğini, kendilerinin ise bu yeni binalardan mahrum edildiklerini ve medreselerde artık eğitim ve öğretimin göz göre göre ikinci plana itildiğini feryat ederek dile getiriyor ve bu görüşlerini açık açık ilgililere anlatıyor ve dergi sütunlarında yazıyorlardı.

Yeni binaların kendilerine tahsis edilmediği bir tarafa hatta kendileri için yapılan binaların yeni kurulan Batı tarzı mekteplere tahsis edildiği ve kendilerine üvey evlat muamelesi yapıldığı ifade edilmektedir. Öğrenciler mekteplere yeni bina verilmesine hiç bir zaman karşı çıkmamışlar, fakat kendilerine de aynı binalarda tahsil imkanı verilmesini arzu etmişlerdir. Bu noktada bir babanın iki evladına farklı davranamayacağı hususunu sıkça dile getirerek bu taleplerini dergiler aracılığıyla yazıp anlatmış ve hep bundan yakınmışlardır. Bazı medrese talebeleri memlekette yüzlerce sağlıksız medrese binası bulunmaktansa üç dört tane yeni büyük daha sağlıklı, verimli binanın yapılarak medrese olarak faaliyet göstermesinin üzerinde durmuşlardır. Bu ve benzeri talepleri yazdıkları mektuplarından bazı örnekler göstererek sunmak istiyoruz:

“Dersaadette mevcut olan medarisi başka bir hale ifrağ edip varidâtundan hâvâdar bir mevkiye büyük bir müessese vücuda getirmek suretiyle hayatımız, sıhhatimiz taht-ı temine alınmalıdır. Zirâ halihâzırdaki medrese kabil-i suknâ olmadığı belki kuvvayı tahrip, ezhanı teşviş, dimağı muhtel eylediği ve bunun netice-i tabiiyesi olmak üzere talebe-i ulumdan birçok rutûbet kurbanı gittiği herkesin malumudur.”⁸²

Aynı şekilde ikamet ettikleri binaların fizikî şartlarının çok kötü olduğunu da şöyle anlatıyorlar:

⁸² **Sebilürreşad**, Nisan 1912, c. X, 146. (1. Mektup)

“Beytutet ettikleri odalar oturacak yerler değildir. İnsan ancak sokakta yatmamak için bu odalarda imrârî hayat edebilir.”⁸³

Anadoludan İstanbul’a gelen öğrencilerin karanlık ve rutubetli mekânlarda ders görmekten dolayı nasıl hastalandıkları mektupta şöyle dile getirilmektedir:

“Anadolûnun ücrâ köşelerinden ihtiyar-ı gurbet eden teşnekân-ı maarif İstanbul medârisindeki usûlü sâkim ve i’tiyadatı mucize karşısında ne elim sukûtu hayale uğradıklarımı derhal görüyorlar. Anadolu’nun latif âb ve havasına alışan bir talebe İstanbul’a geldiğinde havadan, ziyâdan mahrûm bir medrese, vücudu yıpratın, dimâğı küflendiren rutûbetli bir oda görüyor. Zavallı talebe memleketinden ebeveyninin ağuşu şefkatinden ayrılırken perverde ettiği amal-i mesudeye muhribi hayat olan bir kubbe altında nail olamayacağını derk ediyor. Fakat tahammül fersah olan bu gibi ahvâlede katlanmak mecburiyetinde bulunuyor. Çünkü fakru zaruretten ihtiyac-ı maneviyesini başka türlü tatmin edemiyor.”⁸⁴

Bir başka örnek mektupta şunlar kaydedilmektedir:

“Biçare milletin kesesini, devletin hazinesini idrâk etmeden muvâfık-ı hıfzıs-sihha müessasat-ı ilmiye vücuda getirmek pek kolay olduğu halde maatteessüf alakadârâne düşünmüyor. Veyahut düşünmek istemiyor. Her türlü takyidat-ı sıhhiye ve âsâr-ı hayatiyeden mahrûm olan yüz yetmiş medreseyi muhafaza etmekte millet-i İslâmiye için bir menfaat tasavvur etmek abestir. Acaba bu medreselerin bedeliyle İslâmiyet’in şanı şerefiyle mütenasip üç dört tane mebâni-i cesime vücuda getirmek mümkün değil mi? Bugün inşa edilmekte olan muhteşem daru’l - muallimin binasının kıymeti zannedersen otuz bin liradan fazla değildir.”⁸⁵

Talebeler, kendilerinin hakkı olduğunu bildikleri bir binanın başka bir kurum için tahsisini de hazmedemeyip Maarif Nazırına şikayette buldukları şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“Şeri’ye vekili Mustafa Fevzi Efendi Hazretleri’nin gazetelere vukû’ bulan beyânâtından anlaşıldığına göre, Şehzâdebaşında evkâf matbaası ittisalindeki büyük bina Daru’l-fünûn talebesine tahsis olunuyormuş, Maarif Vekâleti nevâkısını ikmâl ederek binâyı işgâl edecekmiş. İnsan hatır-ı hayâle gelmeyen böyle şeyleri işittikçe inanamayacağı geliyor.

⁸³ **Sebilürreşad**, Ocak 1921, c. XXIII, 64. (11. Mektup)

⁸⁴ **Sebilürreşad**, Nisan 1912, c. X, 147. (2. Mektup)

⁸⁵ **Sebilürreşad**, Nisan 1912, c. X, 147. (2. Mektup)

Talebe-i ulûm da bu memleketin evlâdı değil midir? Onların da bu memlekette sıhhi ve muntazâm bir binâyâ sahip olmak hakkı yok mudur? Bunların yegane nasibi rutûbetli, taş hücreler midir? Bugün talebe-i ulûmun ikâmet etmekte oldukları medreseler şeklinde hiçbir mektep yoktur. Bütün mektepler bunlara göre birer kâşâne gibidir. Bittâbi mekteplerin bu halde olması bizim için bâdi-i memnûniyettir. Fakat medreseleri de bu perişân vaziyette bırakmamalıdır. Mektepli olsun, medreseli olsun, hepsi memleketin ilim ve irfânına hizmet edeceklerdir. Binâenaleyh mektepler ne kadar düşünülürse medreselerde o nisbette mazhar-ı himâyeye ve sahâbet olmalıdır. Talebe-i ulûm kendilerini bîkes, himâyeden mahrum telakki etmemelidir. Mekteplilerin her hususâtı bu kadar düşünülmekte olduğu bir sırada az çok medreselilerin de tatyib-i hatırına çalışmak muktezâyı maslahattır.”⁸⁶

Mektuplarda bazen üvey evlat muamelesi gördükleri, öğrenim mekanlarının ellerinden alınıp sokakta bırakıldıkları, kötü muameleler gördüklerine vurgu yapılmaktadır:

“Geçenlerde az kalsın, cebren, oturdukları medreseden dışarı çıkarılacaklardı, bereket versin, Şer’iye Vekili talebenin istirhâmâtını kabul etti de, zavallılar sokakta kalmadı. Her ne ise talebe-i ulûma muntazâm bir binâ tahsis olunmadı bâri kendilerine ait mebâni işgale kalkışılmasa, maarif bütçesi her şeye müsâittir. Bu binâdan daha mükemmel binâlar yapabilir. Lâkin medâris için öyle midir?”⁸⁷

Sadece binaların yetersizliği değil aynı zamanda yiyeceklerin de sağlıklı olmadığından yakınılan mektuplarda bu konuda şu ifadelere yer verilmektedir:

“Bugün medreselerdeki yemekler yenecek şey değildir. İnsan ancak açlıktan ölmek için bunları yiyebilir.”⁸⁸

İşte bu kadar kötü fizikî şartlarda yaşayan ve öğrenimlerini ne olursa olsun sürdürmeye çalışan öğrencilerin yaşadıkları olayları bu şekilde dergi sütunlarında dile getirmeleri de şartlarını pek fazla iyileştirmeye yararlı olamamıştır.

b) Eğitim Ve Öğretimin Durumu

Mektuplarda ders programları öğrenciler tarafından özellikle üzerinde durulan bir husus olmuştur. Arapça gramer eğitimi ile yıllarca vakitlerini boşa harcadıkları

⁸⁶ **Sebilürreşad**, Ocak 1921, c. XXIII, 63. (11. Mektup)

⁸⁷ **Sebilürreşad**, Ocak 1921, c. XXIII, 64. (11. Mektup)

⁸⁸ **Sebilürreşad**, Ocak 1921, c. XXIII, 64. (11. Mektup)

üzerinde durmuşlardır. Medrese eğitiminde esas gaye tefsir, hadis, fıkıh, kelam okuyup anlamak olduğu halde, yıllarca i‘lal ve idğamla hayatlarını geçirmiş esas gayeye bir türlü ulaşamamışlardır. Arapça bilmek bir medrese talebesi için tefsir, hadis, fıkıh ve kelamı okuyup anlamak için bir araç konumunda olması gerekirken adeta bir amaç haline getirilmiş ve talebeler bu araçlarla uğraşarak ömür tüketmişlerdir. Medreseyi bitiren bir talebenin eline İbn-i Rüşd’ün bir eseri verildiği zaman ben bunu okudum demektedir. Bu eseri okuyup anlamaktan aciz kalmışlardır. Hatta bunu bir oryantalistin ifade ettiğini belirterek içinde buldukları acı durumu şöyle dile getirmişlerdir:

“Müsteşriklerden birinin vaktiyle cerâid-i yevmiyeden birinde intişâr eden “Türklerin Arapça Okuması” ünvanlı makalesinde: “Türkler 15 sene Arapça okurlar. İcâzet aldıktan sonra, eline İbni Rüşd’ün kitabını verirsek ben bunu okudum derler. Arapça da konuşamazlar. Ben dört senede Arapça’yı öğrendim ve İbn-i Rüşd’ü anlıyorum.” diyor. Bu sözlerin karşısında hangimiz bir şey diyebiliyoruz?”⁸⁹

Bu konuda yapılması gerekeni medrese öğrencilerinin bizzat kendileri şöyle tespit edebiliyorlardı:

“Maksat âlim yetiştirmekse üç dört senede Arapça’yı öğrenenlerin nasıl öğrendiklerini anlayıp aynı usulü burada tatbik etmeli. Bunun içinde teşkilâtı bozmaya hâcet yok. Çünkü eski teşkilat mahsullerinin Arapça’yı ne kadar bildiklerini yakından her gün görüyoruz.”⁹⁰

Aynı konuda sarf ve nahiv için uzun bir zaman ayırdıklarını dile getiren bir başka öğrencinin yazdıklarını burada kaydetmekte fayda vardır:

“Memleketimizin hayatı nokta-yı nazarından pek mühim olan bu mesele hakkında katiyen ihmalkar davranmamalıdır. Çünkü tahsil-i lisân için en emin yol usûl-i temrin olduğu aşikardır.... Bilahare bu usûl bilumum Avrupa lisânlarına tatbik olunup bundan pek çok semereler iktitâf edildiğini, hatta en çetin lisânlardan ma’dûd olan Alman ve İngiliz lisânları bile usûl-ü mezkûre sayesinde 6-7 ayda tahsil olunduğunu Beşir Fuad Bey usulu ta’liminde makam-ı istihsanda söylüyor. Bütün milel-i müterakkiye böyle kolay ve mustahsen bir usul sayesinde bir mecburiyet-i siyasiye ile yekdiğerinin lisânını anlamaya çalıştıkları sırada tahsilinde mecburiyet-i diniye bulunan Arapça’yı usul-u mezkûreye tevfiik etmeye, tahsilini sadeleştirmeye niçin çalışmayalım? Demek isterim ki; kavâidden maksûd olan gayeyi bile temin edemiyen elimizde mütedâvil kâvaid-i Arabi’ye kitapları tahsil-i lisân için katiyen kâfi

⁸⁹ **Sebilürreşad**, Nisan 1918, c. XVIII, 237. (10. Mektup)

⁹⁰ **Sebilürreşad**, Nisan 1918, c. XVIII, 237. (10. Mektup)

değildir. Zaten kavâid tahsîl olunmuş bir lisânı tamir ve ıslah içindir. Şu hâlde insâna lisânı öğretecek ya ehl-i lisânla ihtilat veya usûl-u temrin ve mukaleme takip etmekten başka bir şey değildir. Binâenaleyh yine tekrâr ediyorum; bu husûstaki noksanımızı telafi için bu seneden itibâren ders-hanelere “ mukâlemât ve temrinât-ı Arabiye” dersini ilave derece-i vücûptadır.”⁹¹

Hatta İslâm tarihinde Müslümanların elde ettikleri ilmi düzeyleri ve üstün ilmi çalışmalarından haberdar olarak bu medeniyetin yeniden ihyasının zor ve hayal olmadığını bu konuda yeniden ilmi hamlelerin yapılmasıyla aynı medeniyet seviyesine çıkılabileceğini dile getirmektedirler:

“Âfâk-ı İslâmiye’yi istilâ eden kesif bulutları, zulmetleri dağıtmak, mahvetmek acaba mümkün değil midir? Zülümât içinde puyan olan zavallı millet-i İslâmiye’nin perde-çehâleti yırtması, kabûs-u cehaletten tahlis-i geribân etmesi muhal midir?”

“Tarih-i medeniyet eslâf-ı izamımızın nasıl çalıştıkları şerhâ-yı terakkide ne derecede mâhiru’l-makûl, hatve-i endaz olduklarını pek ra’na gösteriyor. Kurun-u vustada Avrupalılar “skolastik” batağı içinde yuvarlanıyorken İslâmlar bir taraftan Âyât-ı Kuraniyye ve Ehâdis-i Şerifeden müstenbit kütübu diniye ve felsefiyeyi tedvin ediyorlar, diğer taraftan da ulum ve fûnûn-u nefiayî ecnebiyeyi tercüme, millet-i İslâmiye’nin ihtiyacât-ı maddiye ve maneviyesini tatmin edecek âsâr-ı muhâlde vücuda getiriyorlardı. İslâmiyetteki terakkinin evvelen tevkife saniyen inhitata uğramasının sebebi nedir? Şüphesiz ki o terakkiyâtı idâre ve teceddüt ettiren mâhir ellerin fikdâna yüz tutmasından ileri gelmiştir.”

“Fakat devr-i ikbalinde beytü’l- hikmeleriyle, revakü’l-hikmeleriyle, daru’l-fünûnlarıyla alem-i irfanına meydan okuyan medreselerin son zamanlarda eski ruh-u ilmiyi zayi etmesi, ihtiyacat-ı zamaneden bigane kalması sebebiyle girdiği inhitattan hufre-i tedenniden kurtulabilmesi için yazılan bu makaleler acaba neye yaradı ?!..”⁹²

Medreselerdeki yanlış öğretimden kaynaklanan yanlış bilgilerle İslâm’a aykırı olan bid’at ve hurafelerle medreselerin ve öğrencilerin meşgul edilmemesi gerektiğini dile getirmişlerdi:

“...biz medreselerimizde, camilerimizde israiliyatla, hurâfelerle mest ve gâfil uyuduk, uyuttuk...”⁹³

⁹¹ **Sebilürreşad**, Ağustos 1912, c. XI, 4. (5. Mektup)

⁹² **Sebilürreşad**, Nisan 1912, c. X, 147. (2. Mektup)

⁹³ **Sebilürreşad**, Mayıs 1912, c. X, 201 (3. Mektup)

Aslında medreseler, önceleri önemli ilim adamları yetiştirmiş, ilmi alanda önemli telif eserler meydana getirmiş kimselerin, önemli bürokrat ve yöneticilerin yetişmesini sağlamışken bugün bu hallere düşmelerinin nedenlerini de araştırıp sorguluyorlardı:

“Bizim halimiz ne durumda idi bir bakmak lazım:

Bir kısmı da altı yedi sene okuyup esâsât-ı Ârabiye, kavâid-i diniye ve edebiyeyi tahsil edince mekâtibe dahil olur, oradan terakki ederdi. Diğer bir kısmı da tekmil-i nüsûh edinceye kadar sebât eder. Fakat; ruus imtihanında muvâffak olamayınca şehir ve kasabât müftü müderrisi olurdu. Nihâyet bir kısmı da ruus imtihânında muvaffak olup tedris ve ta’lîme vakf-ı vücud eder. Üç dört defâ icâzet verenlere tesadüf olunurdu...”⁹⁴

Bir başka öğrenci de bir yazısında şöyle der:

“334-335 senesi imtihânı umûmiyesinde isbat-ı ehliyet ve liyâkât edip risâlelerini tahrir eden me’zûn efendiler kanûnun bahşettiği bu haklarını elde etmeğe, 15 senelik tahsillerinin semeresini iktitafa muvâffak olamamışlardır.”⁹⁵

Medreselerde ilk dönemlerde olduğu gibi bir üretimin gerçekleşmediğini büyük ilim adamlarının yetişmediğini, yazılan eserlerin tekrardan ibaret olup şerh ve haşiyelerle vakit geçirildiğini anlatan öğrenciler hem mevcut durumu eleştiriyor hem de çözüm öneriyorlardı:

“Biliyor musunuz, ey evliya-yı umur memleketin en genç uzûvları en parlak zekâları vasıtaya mahsûs olan usûlü sâkim ile mahvoluyor, çürüyor, kaybedip gidiyor...”

“Tedrisat-ı arabiyeden maksat şüphesiz ulum-u aliyeye kesb-i vukuf etmektir. Bu ise kıylu kal ile, şuruh ve havaşiyeye hasıl olmaz. Belki (ilim metinlerdedir) kaziyesince her fenden birer fen intihap etmek ve bu metinlerin ibaresini teshil ve tavzih eylemekle kabil olur.”⁹⁶

Medrese öğrencilerinin bir öz eleştiri ve uyarı mahiyetinde öğrenimlerinin kötü durumunu anlatıp daha önceleri ilim adamı yetiştirme imkanına sahip olan medreselerden şimdi ancak bir köy imamı olabildiklerini dile getiriyor ve acı gerçeklere

⁹⁴ **Sebilürreşad**, Mart 1918, c. XVIII, 220 (9. Mektup)

⁹⁵ **Sebilürreşad**, Mart 1918, c. XVIII, 221 (9. Mektup)

⁹⁶ **Sebilürreşad**, Mayıs 1912, c. X, 201 (3. Mektup)

parmak basıyorlardı. Yine Süleymaniye Medresesi öğrencilerinden Cevad bu konuda şunları söylüyor:

“Bir kısmı üçüncü, dördüncü sal tahsilinde hayat-ı ilmiyesine hatme çeker, köyünde îmâm olurdu. (Çünkü medâriste ekseriyeti teşkil edenler köylerimizin pek genç, pek sâf, iptidâî tahsil gören evlâdı idi. Oradan alacağı dinî fikirleri, âkideleri bir parça elde edince köyünde hatip, îmâm olup kalıyordu).”⁹⁷

Ahlakî çöküşün de sebeplerini dile getirirken bu çöküşün ıslah edilecek medreselerde ve ilim yuvalarında gerçekleşebileceğini anlatıyorlar:

“Harb-i âhirdeki esbâb-ı sukût ve inhilalimiz kemal-i insâf ve itidâl ile tetkik ve muhakeme edilecek olursa, ahlâka olan derece-i ihtiyacımız bütün fecaatiyle tezâhur eder. Aksâm-ı bakiye-i memleketi muhafaza ilmen ahlaken seviyemizin tealisine mütevekkif olduğuna ve bunu da telkin edecek; ancak sınıf-ı ulemânın memur bulunduğu nazaran medârisi İslâmiyye’ye bir ehemmiyet-i mahsusa ile ıslahât-ı esâsiye icrası umûr-u lâzımedendir.”⁹⁸

Sonunda bu medreselerin sonunun geldiğini ve artık iflah ve ıslah olmaz halde bunlara bir fatiha okuyup mezar taşlarına yazılan “Huve’l-Bâki” ibaresini bu medreselerin kapılarına yazmak gerektiğini ve artık bu medreselerin hiç bir fonksiyon icra etmeyip tamamen tükendiklerini bunları tarihe gömmek gerektiğini yalnız öğrencilerden değil, resmi ağızlardan da işitmek mümkün oluyordu:

“Bugün esâslı iki cereyân mevcuttur: 1-Halihâzır ıslâh, 2-Altı sene evvelki hale irca. Kısaca tabirle ya felah ya iflas. Maalesef ikinci fikrin taraftarları da var. Hem de az değil. Görülüyor ki şu günlerde medârisin hayat ve memâtı mevzubahis olmaktadır. Biz bu eski usûlün sekâmeti hakkında icâle-i kalem etmeyi zâid addederdik. Fakat müteşekkil komisyonun ekseriyeti bu fikirde olması ve hatta bunun karârı i’dâdiye iktirânı bizi kuşkulandırdı.

Medârisin teşkilâtın evvelki hali “huve’l bâki” si eksik mezâr taşı idi. Şimdi o hale ifrâğı bir “huve’l- bâki” ilâve etmektir.”⁹⁹

⁹⁷ **Sebilürreşad**, Mart 1918, c. XVIII, 221 (9. Mektup)

⁹⁸ **Sebilürreşad**, Haziran 1912, c. X, 279. (4. Mektup)

⁹⁹ **Sebilürreşad**, Nisan 1918, c. XVIII, 237 (10. Mektup)

Bütün bunların yanında medrese öğrencilerinin cihada katılıp islam diyarını işgalci kuvvetlere karşı nasıl savundukları fakat hiç takdir edilmedikleri mektuplarda ifade edilmiştir:

“Bir de; bütün mekteplerde tahsil eden talebe, ikmâl-ı tahsile kadar tecil ediliyor da medrese talebesi esnâ-yı tahsilde hizmet-i fiiliyelerini ifa için sevk ediliyor. Evet askerlik bilhassa şu asırda üzerimize terettüp eden en mukaddes vazifelerdendir. İcâbı zamanında cümlemizin bu emr-i cihâda icâbet edeceği şüpheden varestedir. Nitekim ben ve benim gibi birçok arkadaşlarımız da harbi umumide Çanakkale, Filistin ve daha nice, nice mevki harplerde ispat-ı vücut ederek vazifemizi ifâ eyledik. Daha pek yakında bile memleketimizin düşmanın o mülevves işgalinden tathir ve tahlisi için Toros Dağları’nda kış günlerini şedâid-i muzâhimine katlanarak maddi teçhizatımızın fikdanına rağmen cansiperane mukavemet ve müdâfa ederek birçok şehitler feda ettik ve avn-ı hakla da muvaffak olduk. Binaenaleyh, şimdi sulh zamanında biz talebe-i ulûmunda diğer mektep talebesi gibi ikmâli tahsile kadar teciline müsâde buyurulsa medreselerin indirasına karşı hakiki bir set çekilmiş olur. Yoksa ihmâl edilecek olursa medreselerin hal-i hâzırını bile devâm edemeyip mahv ve munkâriz olacağı mustâğni-i izahtır.”¹⁰⁰

Programın ağır olması ve esas ulaşılmaması gereken noktaya ulaştırmaması, medrese talebesinin zamanın şartlarına göre yetişememesine sebep olmuştur. Düşmanın o dönemdeki mücadelesinin ilim, fen, teknikle olduğu fakat bu milleti temsil edecek, savunacak medrese talebesinin aldığı eğitim ile bu mücadeleyi vermesinin mümkün olmadığı üzerinde durmuşlardır.

c) Hocalar Ve İdareciler

Son dönemdeki hocalar arasında tam yetişmemiş kişilerin bulunması ve değişik tevessüllerle yer kapmış hocalar eğitimde önemli bir zafiyetin sebebi olmuşlardır. Bir diğer hususta ihtisaslaşma mevzusudur. Bir hoca mesela sarf ilmi okutuyorsa devamlı bunu okutmasının ihtisas açısından önemi açıktır. Kendi alanı dışındaki derslerde hocaların tam muvaffak olması düşünülemez.

¹⁰⁰ Sebilürreşad, Aralık 1921, c. XXIII, 124 (12. Mektup)

İdarecilerin ilme rağbeti, alakası önemli ilim adamlarının tespit edilip, taltif edilmesi ilmin önem kazanmasına ve medreselerin canlanmasına vesile olmuştur. İlme rağbet eden büyük hükümdarlar döneminde – Harun Reşit, Me'mun, Fatih, Yavuz gibi - medreselerin ve ilmin altın devrini yaşadığı görülmektedir.

Eskiden İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren yükselen İslâmî ilimlerin hangi düzeyde olduğunu az çok bilen medreseliler ister istemez mevcut durumlarını eleştiriyor ve İslâmın şaşaalı dönemlerinde İslâm medeniyetinin geldiği mükemmel maziye özeniyor ve o noktalara bir daha yeniden ulaşmanın hayal olmayıp mümkün olduğunu dile getirebiliyorlardı şöyle ki :

“Ceziretü'l-Arab'dan serzede-i zuhûr olarak çâr-ı aktâr-ı cihânı, envâr-ı marifet ile tenvir eden İslâmlar bugün ilim ve fensizlik yüzünden her yerde esarete mahkum oluyorlar. İhtiyacat-ı hazıra ile kabil-i telif olmayan medrese programlarının müfit bir şekle ifrağı talebenin muntazam bir hayata nail olmasıyla şu tedenniyat-ı müthişe-i maneviyeden kurtulmak mümkün olur. Medreselerin ıslahı yalnız kurun-u vustadan kalma programın ta'dili ile mümkün değildir.”¹⁰¹

Medrese yönetimin olumsuzluklarını dile getiren öğrenciler çekinmeden iktidar ve bakanlık yetkililerini eleştirip ne yapmaları gerektiği hususunda uyarıyorlar:

“İşte insanı hayretlere ilkâ eden budur. Siz, bize tenvîr-i fikr etmek için gelen zavallı evlâd-ı vatana hâmilik, babalık vazifesini ifâ edemiyorsunuz. Kendini idâre edemeyen bir kimseye bir heyete medreselerin mukaderâtı nasıl tevdi edilir? O mukaddes muesseseyi bugün mel'abe haline, ihtirasların yegâne vasıtası haline koydunuz. Yazıklar olsun görmüyorsunuz, görmeye vaktiniz olmuyor: Bir maksâd-ı ulvî için tahsis edilen medrese binâları birer tenbelhane olmaktan başka ahlâksızların melce-i makâmı olmuştur. Nâmûslu bir zavallı gelir bir yobaza senelerce hizmet eder. Sebep nedir?”¹⁰²

Öğrenciler Medreselerin ıslahının gereklerini anlatıyor ve bu hususta neşriyatın bu çalışmalara katkısının önemine değiniyorlar:

“Talebe-i ulûm arasında medarisin ıslahı lüzumuna kail bir zümre-i kesire hasıl oldu. Asker anladı, fesli anladı. Hulasa ıslahatın lüzum-ı icrasına talip olmayan adeta bir fert kalmadı. Fakat bilahare harb-i umuminin zuhuriyle her müessese gibi medreselerde nizam ve intizamını

¹⁰¹ **Sebilürreşad**, Nisan 1912, c. X, 147. (2. Mektup)

¹⁰² **Sebilürreşad**, Mayıs 1912, c. X, 201 (3. Mektup)

kaybetmiş. Maatteessüf bugün pek acınacak derecelere gelmiştir. Bunlara can vermek, bu irfan müesseselerini yeni baştan tanzim ile faaliyet ve harekete getirmek için ümit ederiz ki bu kabil neşriyatın çok faidesi olur. Medreselerin yüksek sınıfları bu babda kendilerine teveccüh eden vazifeyi takdir ederek medreselerin ihtiyacatını, noksanlarını teşrih hususunda talebe-i ulumun tercuman-ı efkarı olacaklarını addediyoruz. Bu kısımda medreselere ait şun-u ilmiye ve idariyeyi de derc etmeye çalışacağız. Hasılı medreselere müteallık her nevi mesail ve mutalaat bu kısımda mevzuu bahsedilecektir.”¹⁰³

İslâm dininin ilme verdiği önemi anlatan öğrenciler bu konuda bilimsel sayılabilecek değerlendirmelerle yetkililerin dikkatini çekiyorlardı:

“Din-i İslâm, ilme kudsî bir mahiyet verdiği içindir ki, diyânet ve medeniyet, istikmâl-i beşeriyet nokta-yı nazarından ilmi, tevsî ve tenvir eden birçok keşfiyyât-ı cedide ile neticelenmiş bu mesâi-yi ilmiye neticesinde birçok mevzûları tayin ederek birçok ilimler kesb-i istiklâl etmiştir. Bakınız din-i İslâm bir taraftan “Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz” ve “İlim Çin’de bile olsa alın.” ve “İlim tüm Müslümân kadın ve erkeğe farzdır.” ve “Her şeyin bir yolu vardır, cennetin yolu da ilimdir” gibi terğibât ve teşvikâtı nebeviyelerle vicdân-ı İslâm’ın nuru, ilim ve irfânı ile tenvirini emrediyor, müntesibini tahsil-i ilme memûr ediyor.”

“Bir taraftan da “Allah’tan hakkıyla âlimler korkar” , “Âlimler nebilerin varisleridir” , “Nübüvvet derecesine en yakın insanlar ehli ilimdir.” ve “Ümmetin alimleri ben-i İsrail’in nebileri gibidir.” ve “İlminden faydalanılan âlim bin âbitten hayırlıdır” ...gibi desâtir-i ezeliye ve kavânin-i nebeviye, diyânet nazarında ulemânın derece-i şerefi ve menzilesini, kıymet ve ehemmiyetini, mertebe ve meziyetini beyân ediyor. “Mârifet iltifâta tâbidir - müşterisiz mal zâyidir.”¹⁰⁴

Bazen medreseliler, bir otokontrol ve öz eleştiri yaparak birbirlerine görevlerini hatırlatıyor ve mesleklerinin gereğini nasıl ifa etmeleri gerektiğini de birbirlerine hatırlatıyorlardı. Bakınız M. Salih Vecdi arkadaş ve meslekdaşlarına nasıl hitap ediyor:

“Muhterem Meslektaşlarım!

Görüyorsunuz ya! İlmienin bir meslekî ilmi olduğu bile teslim olunamayan bir devrede yaşıyoruz. Böyle bir zamanda terettüp edecek vazifeler pek ağırdır. İçimizden bu ağır vazifelerin bâr-ı sâkilini iktihâm edecek fedâkâr zatlar zuhûr etmedikçe şahsiyet-i maneviyesini çoktan kaybeden mesleğimize inkirâz darbeleri vurulacaktır. (Allah o günleri

¹⁰³ **Sebilürreşad**, Şubat 1918, c. XVIII, 202 (8. Mektup)

¹⁰⁴ **Sebilürreşad**, Şubat 1918, c. XVIII, 202 (8. Mektup)

göstermesin) Durulacak zaman değildir. Şimdi en birinci vazifemiz hiç vakit kaybetmeyerek mesleğimizi esaslı bir programın sâye-i feyizbârına sokmak, ulûmu selefe tevârüsle beraber fûnûn-u asriyeye âşinâ olmayı temin etmektir. Sonra yapacağımız umumî imtihanlarda bütün mesalik-i muhtelifte erbâbını davet ederek müktesebât-ı ilmiyemizi tasdik ettirip onlar arasında ihrâz-ı rağbet eylemeliyiz.

Saniyen; sırf ilmiyenin terakkisine hadim kulüpler açmalı; arada muayyen zamanlarda ulûm ve fûnûnun fedâiline, mesleğimizin parlak devirlerine dâir hitâbeler irad etmelidir. Bu suretle taleb-i ulum arasında hiss-i mesleki uyandırıp gayeyi göstermelidir.

Salisen; beyne'l-halk irşâdât-ı ilmiyede bulunarak Âlem-i İslâm'ı vücudumuzdan müstefit kıldığımız gibi bilcümle sınıf ve mesâlikin bekâ ve terakkisinin medâr-ı yegânesi olan rağbet-i umumiye kazanmalıdır. Çünkü biz rağbet ve iltifât-ı umumiye olmaksızın ne kadar çalışsak beyhûdedir, yine payidâr olamayız.

Nerde olsa âsâr-ı rağbet âyân - olur ol seviye marifet puyân

Marifet iltifâta tâbidir- müşterisiz metâ zâyidir.¹⁰⁵

Medrese öğrencileri ilmi hayatın zayıfladığını ve ülkede cehaletin kol gezdiğini ve cahillerin vaizlik yapıp kürsüleri işgal ettiklerini sık sık dile getiriyorlardı. Bir medrese öğrencisi olarak bu durumdan muzdarip olan Sa'dullah dergide şunları yazıyor:

“Filkahika ilmiyenin, ashâb-ı ilmin bir âlâmet-i mahsusası olan sarığı herkesin -hatta sizin dediğiniz gibi bir hamalın bile- başında görünce insan sâikâ-yı âsabiyyetle hemen onu yakalayıp başındaki sarığı yırtmak istiyor. Zavallı sarık kimplere mahsûstu kimlerin elinde geziyor?!”

Bazı kimseler yine başına sardığı sarıkla şurada burada safsatalar neşrediyor. Maksâdı birkaç kuruş koparmaktan ibaret olup da o alamet fazileti esbab-ı teseül ve teekkül addeden bu nevi hezle yakalanıp tecziye edilmeli. Vaaz etmek, sarık sarmak selahiyyeti haiz olanlara bab-ı meşihet bilimtihan hüviyet varakaları vermeli. Bu varakayı hamil olmayanlar ashâb-ı fazilete mahsûs kürsilerden atılmalıdır. Ah... Bir kere cer zamanı taşraya gitseniz de baksanız. Başına sardığı sarıkla zavallı köylüleri soyan ve neticede onların saf zihinlerine de birkaç esâtir yerleştiren kaç tane “ takime-i hace'ye” rast geleceksiniz. Taşrayada hacet yok. Bir kere Ayasofya'ya geliniz de bakınız: İslâmiyet'in en büyük camiinde bile- Cuma namazından sonra yüksek kürsüde vaaz eden hoca efendi gibi bazı erbâbı hakikâten mustesnâ- lâf söylemekten âciz, hakâik-i diniyeden bihaber, birtakım hurafâtçılar vaazetmeye cesaret ederlerse artık

¹⁰⁵ Sebilürreşad, Şubat 1912, c. XII, 12. (7. Mektup)

taşralardaki su-i istimâli düşününüz. Bu ‘esâtir mahzileri’ dinleyip de istihzakâr bir vaziyetle gülen ecnebileri görmek İslâmlar için ne büyük zillet; bu halleri görünce emin olunuz ki, patlıyorum. Bütün âsabiyyet-i milliye ve diniyem, tepemden yukarı fıskırıyor. Fakat ne çare...?

Billahi- Kasemle söylüyorum- usûl-u âtika mu’terizlerini, efkâr-ı cedide sahiplerini küfür ile ithâm eden vaizleri yine Ayasofya’da gözümle gördüm. Bir defâ herkesin, her mesleğin enzârı istikbâle, istikbâlin parlak keşfiyâtı ve tecdidâtına matuf olduğu halde bunlar bilakis gözlerini geri çevirerek eslâfperestliklerinde devam ediyor.”¹⁰⁶

Ülkede son dönemlerde meydana gelen çöküşün nedenlerinden bir kısmının ilme az önem verilmesinden kaynaklandığını ve İslâm tarihinde Abbasilerden Harun er-Reşid ve oğlu Me’mun dönemlerinde büyük ilmî inkişafın meydana geldiğini Endülüs’te Emevi Hükümdarı III. Abdurrahman’ın zirveye ulaştırdığı ilmî seviyenin Hakem döneminde ise en üstün dönemini yaşadığını, büyük buluş ve keşiflerin yapıldığını ve ülkenin her tarafında medrese ve kütüphanelerin bulunduğunu ve bütün bu yükselişin nedeninin ilme verilen önem olduğunu anlatarak tekrar bu ilmî düzeyin yakalanabilmesinin ancak medreselerin ıslahı ile mümkün olduğunu anlatmaktadırlar. Bu konu ile ilgili olarak dile getirdikleri hususlar şöyledir:

“Bütün memâlik-i İslâmiye kütüphanelerle, medreselerle doluyor.... Medreselere, ilmiyeye olan rağbetin derecesini şuradan anlamalıdır ki; Me’mun, Harun Reşit gibi kalpleri hubb-u ilimle dârbân iden hükümdârlar, Fatih gibi, Yavuz gibi nâm-ı cihân girâneleri afakı tutan hakanlar daima boş vakitlerini sohbet-i ilimle, mübâhasât-ı ilmiye ile geçirirlerdi. Hatta Endülüs’ün maarifpürur hükümdarlarından ikinci Hakem Kurtuba’daki sarayında kuşad ettiği bir kütüphâneye altı yüz bin cilt kitap koydurmuştu; fakat, bu hâl çok devâm edemedi. Bir taraftan beyne’l-İslâm serzede olan nifak ve şikâkın sevkiyle Gavâil-i dahiliye bir taraftan İslâmlar’da görülen şu buhran-ı tefrikadan cesaretyâb olan a’da-yı İslâm’ın çıkardıkları Gavâil-i hariciye sebebiyle memâlik-i İslâmiye’de epeyce zamandan beri pert-u efşân olan afitâb-ı maarif sönmeye yüz tuttu. Bittab’ erbâb-ı ilimde devr-i mes’udundaki rağbeti görmediğinden medreseler tedenniye doğru olan ruşne sur’at verdi. Bu sırada –devr-i inhitâtımızda- nerede nâehil, cebbâr kimseler varsa idâre-i devlette büyük büyük mansıpları işgal ediyorlar ve mevkilerini tahkim maksâdıyla etrafını yine ehliyetsiz kimselerle dolduruyorlardı.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ **Sebilürreşad**, Ekim 1912, c.XI, 121. (6. Mektup)

¹⁰⁷ **Sebilürreşad**, Şubat 1912, c. XII, 12 (7. Mektup)

Medreseye devam eden öğrencilerin en önemli sorunu, geleceklerini düşünmeleri ve bu medreselerden mezun olanların tayin edilememeleri hususu olmuştur. Kendilerinin öksüz bırakıldıkları zehabına kapılan öğrenciler hem dertli hem de her şeyden şikayet eden ve mesleklerinin artık geçersiz olduğundan yakınan kimseler olmuşlardı:

“İşte öksüz, tabiri sarihiyle metrûk medreseler acı feryatlarını, zehirli dertlerini dökmek; bir hâmi, bir halaskâr aramak devre-i felâketine düştüğünü pek çok zaman evvel idrâk ettikleri halde, her şeyden mahrûmiyeti gibi bu dertlerini anlatmak içinde bir vasıta bulamamış ve bütün elemleriyle, bütün ihtiyaçlarıyla için için yanan bir volkan gibi kükrerken küçük bir hareket, küçük bir sarsıntı bugün o volkanı açarak eseri hayat vermiştir.” Bugün bizim dertlerimiz hadden aşırıdır. Bu dertleri teşrih etmek lâzımdır. Bu devir, devri intibahtır. Kabahâtlarını söylemeyen, dertlerini açmayan kimseler canidir. Koca milletin hayatına kasetmiş demektir. Biz bugün de uyanmaz, ihtiyaçlarımızı teşrih etmez, yine bu meslek-i sakimimizi takip eder, istikbâl-i millimizi, dinimizi, namusumuzu kurtarmak istemezsek artık, şimdiden kabrimizi kazıp kefenimizi hazırlıyalım. Fakat, hatırdan çıkarmayalım ki, kendimizle beraber milyonlarca nesl-i âtiyide mezâra doğru sürüklüyoruz.”¹⁰⁸

“İşte öksüz, tabiri sarihiyle metrûk medreseler acı feryatlarını, zehirli dertlerini dökmek; bir hâmi, bir halaskâr aramak devre-i felâketine düştüğünü pek çok zaman evvel idrâk ettikleri halde, her şeyden mahrûmiyeti gibi bu dertlerini anlatmak içinde bir vasıta bulamamış ve bütün elemleriyle, bütün ihtiyaçlarıyla için için yanan bir volkan gibi kükrerken küçük bir hareket, küçük bir sarsıntı bugün o volkanı açarak eseri hayat vermiştir.” Bugün bizim dertlerimiz hadden aşırıdır. Bu dertleri teşrih etmek lâzımdır. Bu devir devri intibahtır. Kabâhatlarını söylemeyen, dertlerini açmayan kimseler canidir. Koca milletin hayatına kasetmiş demektir. Biz bugünde uyanmaz ihtiyaçlarımızı teşrih etmez yine bu meslek-i sakimimizi takip eder, istikbal-i millimizi, dinimizi, namusumuzu kurtarmak istemezsek artık şimdiden kabrimizi kazıp kefenimizi hazırlıyalım. Fakat; hatırdan çıkarmayalım ki kendimizle beraber milyonlarca nesl-i âtiyide mezâra doğru sürüklüyoruz.”¹⁰⁹

Medrese öğrencileri gençliklerinin önemli bir kısmını bu kurumlarda geçirdikleri için yıllarının boşa geçtiğini çıkarılan tevhid-i tedrisat kanunu ile medreselerinin kapatılmasının, onları nasıl mağdur ettiğini dile getirmekte; bundan dolayı da hiçbir kamu alanında istidam edilmediklerini, binlerce memleket evladının

¹⁰⁸ **Sebilürreşad**, Mayıs 1912, c. X, 201 (3. Mektup)

¹⁰⁹ **Sebilürreşad**, Mayıs 1912, c. X, 201 (3. Mektup)

işsiz duruma düşürüldüğünü ve bununla gençliklerinin heder edildiğini, milletin defterinden silindiklerini ve Maarif Nazırının onlarla ilgilenmediğini adeta sokakta metruk hale düştüklerini sıkıntılı ve muzdarib bir uslubla ifade etmektedirler. Bu huusuları da Anadolu'dan ta Harput'tan bir öğrenci yazıyor ve şöyle diyor:

“Tevhid-i Tedrisât Kanûnu'na istinâden Maarif Vekili Bey'in kemâl-i hâhisle mudâvimi bulunduğumuz sahn medresesini sene-i tedrisiye içinde lağv etmesini müteâkip saha-i tenviden hufre-i zulmete düşen biz bîçârelerin kalplerimizin en derin ve hâzin köşelerinden yükselen feryatlarımızı sadâ-i istimdatlarımızı bir türlü müşarûn ileyh samia-i adlin insâfına isâle muvâffak olamadık. On senelik kıymettâr devre-i şebâbımızı fedâ ettiğimiz mezkûr müesses-i mukaddesenin seddiyle müntesibin-i ilmiyeden olmaktan başka günâhımız olmadığı hâlde bir sürü şebbân-ı memleketin hayat-ı tahsilîyesine hâtime çekilmek gibi bir haksızlığa kurbân edildik. İkmâl-i tahsil için tevâlî eden mürâcâtlarımıza velev reddedilsen de bir cevap alamadık. Ahvâl-i mezkûre vekil beyin nazar-ı âlilerince bila sebep defter-i milletten silindiğimize celi bir delil ise de dininin, milletin, vatanının hizmetinden başka bir vazife tanımayan bu gençler hiçbir zaman haklarında revâ görülen haksızlığa sabredemezler. Elbette uğradığımız haksızlığın izâlesi için münâsîp vasıtalarla bağırmaktan geri durmayacağız. Temâdi-i ızdırâbâtımıza meydan verilmemesi vekil beyefendiden mutazarîâne niyâz edilmişken istikbâl-i ilmimizin temin edilmemekle şikâyetimizin uzamasına müsâde buyrulmuş, demektir. İşte baladaki telgraf eyleyerek vekil beyefendiye gerekse muhterem meb'uslara arz-ı keyfiyet olundu. Millet hakimiyetini ihrâz ettiği böyle bir zamanda hakkımızı aramaktan vazgeçmeyeceğiz. Tabii olduğundan âciz kalmamızla derdimize derman buluncaya kadar matbûât sütunlarında tazallumu hal etmekten vazgeçmemeye mevcudatımızla azmettik. Ümit ederiz ki evliyâ-i umûr efendilerimiz hâl-i mazlûmânemize merhamet buyurarak hadim-i din olmak isteyen biz zavallı talebe-i ulûmun devâm-ı tahsilimizi te'mine himmet buyuracaklardır.¹¹⁰

Bir başka mektupta İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin son dönemlerde içine düştükleri sıkıntıları anlatmaktadır:

“İlahiyat Fakültesi talebesinin son zamanlarda îâşe, nakil, fuyûzat meseleleri hakkında muhtelif makamat nezdinde vukû' bulan muteaddit teşebbüslerinden bir kısmının reddedilmesi , bir kısmına cevâp bile verilmemesi talebe-i ulûmu pek me'yûs ve müteessir etmiş. Bu vaziyet-i elîme talebenin hatt-ı hareketlerini tesbit etmek üzere fevkâlâde bir ictimâ akdetmelerine sâik olmuştur. Salı günü Fatih'te (taçhane) medresesinde iki yüz kadar telebe-i ulumun iştiraki ile akdolunan bu fevkalade ictimâ pek hararetili ve heyecânlı olmuş. Telebe-i ulûmu alakâdâr eden

¹¹⁰ Sebilürreşad, Haziran 1922, c. XXIV, 179 (13. Mektup)

bütün meseleler münâkaşa edilmiş, bilhassa îâşe meselesinin şimdiye kadar haledilmemiş olması ve bununla beraber menfi veya müspet bir cevâpta verilmemesi şiddetli müzâkere ve münâkaşaları mucip olmuştur.”¹¹¹

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin bir başka sıkıntısı da mezun oldukları fakültenin devletin bir kurumu olmasına rağmen diğer kurumlarla arasında uygulama farkı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple çifte standart uygulanması sonucu mağdur olduklarını ilgililere arzetmişlerdir. Medreselerin kapatılmasının öğrencileri mahvetmek anlamına gelmemesi gerektiğini düşündüklerini, mukadderatlarına hakim olanlara yöneticilerin ve devlet adamlarının insanlık haklarının da vicdanlarında hissetmeleri gerektiğini hatırlatıyorlardı:

“Milletvekillerinin kabûlüne iktiran eden bütçede mahsûs îâşemiz verilmiyor. Edabiyât Fakültesiyle her hususta musâvi olan fakültemiz müdâvimlerine Dâru'l-fünûn'un şubât-ı sâiresi ve Dâru'l-muâllimin-i Âliye gibi yüksek mekteplerin kapıları mesdût kalıyor;

Nakil gibi bir hakkı sarihimiz nez' ediliyor. Binâenaleyh yüzlerce evlâd-ı vatanın mukadderât-ı istikbâliyesi mulâhazât-ı gayr-ı irâdenin kurbânı olurken bu elim vaziyet karşısında sukût edemeyeceğiz. İâşemizin te'minini istiyoruz, cevâp yok. Diğer fakültelelere geçmek isteyenlere hakkı nakil yok... Mudâvimlerin atisi hakkında bir ümit yok. İşte bu bir sürü yokluk neticesi bir varlık çıkıyor ki oda fakir ve mağdâr talebeyi terk-i tahsile davettir.

İlgâ-yi medârisin imhâ-yı talebe için olmadığını zannediyoruz. Mukadderatımıza hakim olanlar sarih hukukumuzu teslim etmezlerse duyacakları azap yalnız vicdânî olmayacak, fakülteyi de doğmadan mezâr-ı ademe sürükleyeceklerdir.”

Hülasâ 16 Eylül 340 tarihli 504 günü bade'z-zevâl saat ikide vukû' bulan fevkalâde ictimâmızda takarrur, eden esâsât şunlardır:

- 1) İâşemizin temini,
- 2) Fakültemizle münâsebettâr diğer fakültelelere nakil hakkının verilmesi,
- 3) Mudâvimlerinin âtisinin te'mini, husûsât-ı mezkûrenin kabûl ve hâlline kadar,

Fakültemizin hiyn-ı kuşadında derslere devâm edemeyeceğimizi talebe misâkında müttefikan tespit ve kabûl ettik. Marûzât-ı vaktiamızın kabûlunu memleketin irfânı nâmına istidaa ve istirhâm eyleriz efendim.”¹¹²

¹¹¹ **Sebilürreşad**, Eylül 1922, c. XXIV, 125 (14. Mektup)

d) Medrese Öğrencilerinin Çözüm Önerileri

Bütün bunlardan sonra medrese öğrencileri dert ve sıkıntılarına rağmen medreselerin düzeltilebileceğine inançları sonsuz olup ilgililere çeşitli çözüm yolları ve öneriler sunarak bunların uygulamaya konmasını istiyorlar:

“Talebe-i ulûmun metâlibi essasiyesi şunlardır:

1-Milletvekilleri tarafında mecliste kabûl edilen evkâf bütçesindeki talebe-i ulûmun iâşesine âit tahsisâtın i'tası,

2-İlâhiyât Fakültesi talebesinin sâir Daru'l-fünûn müdâvimleri gibi diğer fakültele geçebilmeleri.

3-İlâhiyât müdâvimlerinin istikbâllerinin te'mini. Talebe-i ulûmun bu istihâmları kabûl edilmediği takdirde fakülte derslerine devâm edemeyeceklerini de tahtı karâra almışlardır.

Talebe-i ulûmun Dâru'l-Fünûn Emânetine ve İlâhiyât Fakültesi riyâsetine takdim ettikleri istidânın elimize geçen bir suretini aynen derc ediyoruz.”¹¹³

Öğrenciler eğitimdeki mükemmeliyeti yeniden yakalama babında ilgililere seslenerek hatta yol göstererek şu hususları dile getirmektedir:

“Ey evliyayı umur, üstâd-ı muhteremin şu sözlerini tekrâr ederek diyorum ki: Ecdadımızla beraber bütün âlem-i İslâm bize yalvarıyor, millet-i İslâmiye'yi cehâletten, esâretten kurtarmayı cenâb-ı hak ve nebiyi zişân emrediyor. Tekrâr ediyorum şu hal-i esef iştimâlden kurtulmak için mükemmel program, muntazam medreselere ihtiyaç var...”¹¹⁴

Medreselerdeki eğitim ve öğretimin daha mükemmel olması ve bu medreselerin ıslahı için gerekli olan program ve çözümleri yine bizzat kendileri düşünüp bu konularda yapılabilecek hususları da tavsiye ve önerilerle dile getirmişlerdir:

¹¹² **Sebilürreşad**, Eylül 1922, c. XXIV, 125 (14. Mektup)

¹¹³ **Sebilürreşad**, Eylül 1922, c. XXIV, 125 (14. Mektup)

¹¹⁴ **Sebilürreşad**, Nisan 1912, c. X, 147 (2. Mektup)

“Asıl meselenin ruhunun teşkil eden cihettir ki oda tedris edilmekte olan fûnû-u Arabiye'nin her birine ait ayrı ayrı mutehassıs tayin edilmelidir. Meselâ, ilm-i sarfa son derece vukûfu olan zevat-ı kiram kaç sene tedris ile mükellef ise o müddet-i muayyene zamanında yalnız ilm-i sarf tedrisiyle meşgul olmalıdır ve funûnu sâire mütehassıslarıda bu minval üzere tayin edilmelidir. Zira iki karpuz bir koltuğa sığamayacağından bu hususta edille serdine lüzûm görmüyoruz.”¹¹⁵

Bazen medrese öğrencileri çareleri kendileri buluyor, medreselerin ıslahı ve daha verimli birer kurum haline gelmeleri için ne gibi ıslah çalışmalarının yapılması gerektiğine dair yetkililere yol gösteriyorlardı, şöyle diyor Sahn-ı Seman'dan Şükrü:

“Bunu iyi bilelim ki bizim gibi milletini sarf-ı ezvakı maneviye ile uyuşturmak, bütün emellerini bütün fikirlerini oraya sarf etmekle değil, kırılmaz ümitler, yıkılmaz emellerle dünyayı fethetmek, cihangir olmak fikriyle milleti techiz etmişler ve muvaffak olmuşlardır. Bugün fethettikleri toprakları vere vere tüketemiyoruz. Biz o adamlara binlerce teşekkür edelim...”

1-Talebe ibtidâ-i hariçten çıkıncaya kadar Arapça'yı mükemmel bir surette tekellüm edebilmeli. Bunun için de takip edilecek usul pratik olmalı. Müderrisler yeni usûle vakıf ehl-i lisândan intihâp edilmeli.

2-Herhangi bir ders olursa olsun ders vekâleti tarafından tayin ve tahdid edilmeli.

3-Ulûm-u riyâziye arasında boğulup kalan ibtidâ-i dahil talebesini mezkûr ulûm-u taklil ve felsefe gibi ağyâr dersleri sahn kısmına nakil suretiyle bulunduğu vaziyetten kurtararak Arapça'da meleke hâsıl olacak bir derecede yetiştirmeli.

4) Her kısımda heyet-i tedrisiye erbâb-ı ihtisâstan olmalı ister dersiam olsun ister olmasın. Şu kadar ki ihtisas bulunduğu takdirde dersiâm tercih edilmeli.

5) Medârisin âtisini temin etmeli.

6)Ehliyetli müfettişler vasıtasıyla sık bir teftişe tabi tutulmalı.

7)Bütün nazarlar ibtida-i hariç birinci sınıfına tevciye edilerek, birinciden terfî-i sınıf eden talebenin ne gibi nekaisi varsa ertesine sene berteraf etmeye çalışmalı.

8)Teferruât hakkında “talebe-i ulûm” cemiyetinin bilumûm talebenin arasına mürâcaatla husûle getirdiği teşkilat nazar-ı dikkâten dûr tutulmamalı.

¹¹⁵ Sebilürreşad, Nisan 1912, c. X, 146. (1. Mektup)

Şu zikredilen esâsât tatbik edildiği takdirde beş, altı sene zarfında mükemmel bir program elde edilmiş olur. Eğer hilâf-ı me'mul câmi usulünü ihyâya teşebbüs edilirse Fâtih zamanından beri devâm eden bu ilim âleminin dünyâsını değiştirdikten dolayı "inne lillâhi ve inne ileyhi râciun" deyip birer Fâtîha okuruz.¹¹⁶

Şu zikredilen esasat tatbik edildiği takdirde beş, altı sene zarfında mükemmel bir program elde edilmiş olur. Eğer hilaf-ı me'mul cami usulünü ihyaya teşebbus edilirse Fatih zamanından beri devam eden bu ilim aleminin dünyasını değiştirdikten dolayı "inne lillahi ve inne ileyhi raciun" deyip birer Fatiha okuruz.¹¹⁷

¹¹⁶ **Sebilürreşad**, Nisan 1918, c. XVIII, 237. (10. Mektup)

¹¹⁷ **Sebilürreşad**, Nisan 1918, c. XVIII, 237. (10. Mektup)

SONUÇ

İslâm müesseseler tarihinin en köklü eğitim kurumlarından olan medreseler, Osmanlılar zamanında devlet ve kamu hizmetleri için memur yetiştiren, aynı zamanda İslâm dini ve kültürünün yaygınlaşması, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının temini amaçlayan bir kurum olarak varlığını devam ettirmiştir. Bunların yanı sıra devletin problemleri karşısında çözümler üretilmesinde faaliyet göstermiş, devlet-halk ve devlet-asker ilişkisinin sağlıklı yürütülmesinde ve dünya görüşü oluşmasında etkili olmuştur. Devlet kanunnameleri ve vakfiyelerin hazırlanmasında da büyük katkısı olan medreseler, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiyle gerek fizikî ve mimarî özellikler, gerekse maddi imkânlar ve müfredat programı ile bir yüksek öğretim ve araştırma kurumu özelliği kazanmıştır.

Ancak XVI. yüzyıla gelindiğinde devletin çeşitli kurumlarında bozulmanın başlamasıyla birlikte medreselerde de başta eğitim-öğretim yöntem ve teknikleri olmak üzere birçok açıdan bozulma başlamış ve yanlış uygulamalar ortaya çıkmıştır. Kanunî Sultan Süleyman devrinden itibaren ıslah çalışmaları başlamışsa da başarı sağlanamamış, bozulma ve yolsuzluklar devam etmiştir. Meşrutiyet döneminde artan ıslah çalışmaları ise 24 Mart 1924'ta Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sona ermiş ve medreseler kapanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin en buhranlı zamanı olan 1876 I. Meşrutiyet ile 1918 Mondros Mütarekesi arasında kalan yıllarda birçok bakımdan birbirine zıt iki dönem yaşanmıştır. Tanzimat dönemi de katılırsa, Osmanlı Devleti kısa bir süre içinde istikametleri farklı üç dönem yaşadığı söylenebilir. Tanzimat sonrasında itibaren Osmanlı Devleti'nin neden geri kaldığı ve neler yapılabileceği konusu birçok devlet ve fikir adamını düşündürmüştü; çözüm noktasında farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık diye gruplandırabileceğimiz yaklaşımlar, II. Meşrutiyet sonrası oluşan basın-yayın özgürlüğünde cesaretle görüşlerini kamuoyuna sunabilmek için çeşitli mecmualar yayınlamışlardır.

Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan çeşitli milletleri “Osmanlı milleti” şuuruyla bir araya getirmek amacıyla savunulan bir fikir olup tek yayın organı olarak da II. Meşrutiyet’teki *Mecmua-i Ebû’z-Ziya* görülmektedir

Osmanlı devletinin sınırları dışında yaşayan Türkler arasında ortaya çıkmış olup dünya Türklerinin bütünü bir tek bir kültür ve siyaset etrafında birleştirmek amacıyla ortaya çıkmış olan Türkçülük akımının sözcülüğünü başta *Türk Derneği* ve “Türk Yurdu” dergileri yapmıştır. *Halka Doğru* dergisi de bu gurubun içinde sayılmalıdır.

Batıcılık, II. Meşrutiyet öncesinde ortaya çıkan bir fikir olmakla beraber sistematik bir hale getirilmesi 1908 den sonra olmuştur. Batılılaşmanın gerekleri üzerinde durulmuş, batılılaşmayı gerçekleştirme konusunda en büyük mani olarak dini ve geleneksel değerler gösterilmiştir. Özellikle toplumsal sorunları çözümlmek için ortaya konan batıcılık, yoğun olarak *İçtihat* dergisinin sözcülüğü ile yaygınlık kazanmıştır.

İslâm birliğinin teminini ana hedef edinmiş olan İslâmcılık fikri, dinin, özünden ve asli kaynaklardan öğrenilmesi gerektiği görüşüne sahiptir. İşlerin düzelmesi için İslâm’a daha sıkı sarılmak ve onu daha doğru tatbik etmek gerektiğini savunan İslâmcılar görüşlerini birçok mecmua ile yaymaya çalışmışlardır. İslâmcı dergiler reformist ve modernist İslâmcı dergiler ve muhafazakâr İslâmcı dergiler olmak üzere iki ayrılabilir. Birinci grupta *Sırat-ı Müstakim*, *İslâm Dünyası*, *Tearif-i Müslimîn*, *İslâm Mecmuası* i. *Ceride-i İlmiye* *Kelime-i Tayyib*, *Cihan-ı İslâm*, *İslâm Dünyası*, *Ezan*, *Sada-i Din*, *Hançer*, *Habl-i Metin*, *Mahfil* gibi dergiler; ikinci grupta ise *Ceride-i Sufiye*, *Sada-i Hak*, *Beyanu`l-Hak* dergileri yer almaktadır.

İslâmcı düşünceye sahip mecmualardan *Sebilürreşad*, 1908–1912 yılları arasında “*Sırat-ı Müstakim*”, 1912–1925 tarihleri arasında “*Sebilürreşad*” ismiyle yayınlanmış, 22 yıl ara verdikten sonra, 1948–1965 yılları arasında yeni Türkçe harflerle ve yine *Sebilürreşad* adıyla çıkmıştır. İstiklâl mücadelesinin kazanılmasında büyük paya sahip olan dergi, İslâm dünyasıyla Türkiye arasında köprü görevi görmüş ve halkın dinî ve millî konularda aydınlatılmasında da etkili olmuştur.

II. Meşrutiyet sonrası oluşan özgürlük ortamı farklı fikir ve düşüncelerin gazete ve dergilerde rahatlıkla ifade edilebilmesini sağlamıştır. Bunun neticesinde, medrese talebeleri de içinde buldukları durumu, isteklerini ve şikâyetlerini basın aracılığıyla kamuoyuna duyurma imkanı bulmuşlar ve Sebilürreşad sütunlarında yayınlamaya başlamışlardır.

Bu çalışmada da Sebilürreşad Dergisi'nde yayınlanan öğrenci mektupları incelenmiştir. Öğrencilerin mektuplarındaki konular, genel olarak ele alındığında şikâyetlerin medresenin fiziki yapısı başta olmak üzere, öğretim teknikleri, müderrisler ve idareciler, medrese-mektep ayrımı gibi konular hakkında olduğu görülmektedir. Öğrencilerin istek ve şikâyetlerinden yaptığımız çıkarımları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Öğrenciler, medreselerde fizikî açıdan zor şartlar altında, sağlıksız ve kötü binalarda tahsil yapmaktadırlar. Eğitim ve öğretimde yanlış metod ve uygulamalar bulunmaktadır.
2. Yeni açılan mektepler son derece modern binalara sahipken medrese öğrencileri bu yerlerden mahrum tahsil görmekte-dirler.
3. Öğrencilerin sadece binaları yetersiz değildir, aynı zamanda yiyecekleri de beslenme açısından yeterli olabilecek bir kalitede değildir
4. Son dönemde çıkarılan kanun ve uygulamalardan olumsuz etkilenmişler ve tevhid-i tedrisat kanunu ile de mağdur edilmişlerdir.
5. Ders programları öğrenciler tarafından özellikle üzerinde durulan bir husustur. Arapça gramer eğitimi ile yıllarca öğrencilerin vakitleri boşa harcanmıştır.
6. Medrese eğitiminde esas gaye tefsir, hadis, fıkıh, kelam okuyup anlamak olduğu halde, yıllarca i'lal ve idğamla hayatlarını geçirmiş esas gayeye bir türlü ulaşamamışlardır. Arapça bilmek bir medrese talebesi için tefsir, hadis, fıkıh ve kelamı okuyup anlamak için bir araç konumunda olması gerekirken adeta bir amaç haline getirilmiş ve talebeler bu araçlarla uğraşarak ömür tüketmişlerdir.

7. Ders programlarının ağır olması ve esas ulaşılması gereken noktaya ulaştırmaması, medrese talebesinin zamanın şartlarına göre yetişememesine sebep olmuştur.
8. Son dönemdeki hocalar arasında ehliyetsiz kişiler bulunmakta ve önemli mevkileri işgal etmektedirler.
9. Medreseler, önceleri önemli ilim adamları, bürokrat ve yöneticilerin yetişmesini sağlamış ve önemli telif eserler meydana getirmişken son yıllarda bu özelliğini kaybetmiş, yazılan eserler tekrardan ibaret olup şerh ve haşiyelerle vakit geçirilmiştir.
10. Medrese yönetimin kötülüğünü dile getiren öğrenciler iktidarı ve bakanlık yetkililerini eleştirip ne yapmaları gerektiği hususunda uyarımışlardır.
11. Medrese ğrencileri önceleri ilim adamı yetiştirme imkanına sahip olan medreselerden şimdi ancak bir köy imamı olabildiklerini dile getirmişlerdir.
12. Özellikle medrese talebelerinin askerlikten muaf tutulması neticesinde birçok kişi okumaktan ziyade askerden kaçmak için medreselere akın etmiştir. Bunun sonucu eğitim olumsuz etkilenmiş, öğrenciler arasında uyumsuzluk çıkması neticesinde medresenin imajı ciddi bir şekilde zedelenmiştir.
13. Yeni açılan Batı tarzı mekteplerde yetişen öğrenciler devlet tarafından daha çok tercih edilir olmuş, medreseliler ise bu imkanlardan mahrum kalmıştır. Bunun sonucunda istihdam sorunu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi -Başlangıçtan 1993'e-**, İstanbul: Alfa Yay., 1999.
- Atay, Hüseyin. **Osmanlı'da Yüksek Din Eğitimi**, İstanbul: Dergah Yay., 1983.
- Ayhan, Halis, **Türkiye'de Din Eğitimi**, İstanbul: İFAV Yay., 1999.
- Baltacı, Cahit. **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976
- Ceylan, Abdullah. **Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1991.
- Ceylan, Abdullah. "*Türk Yayın Hayatında Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmualarının Yeri*", **Türk Kültürü Dergisi**, c. IXXX , sy. 335, 33-37.
- Ceylan, Abdullah. "Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Üzerine", **Diyanet Gazetesi**, Kasım 1987, No: 345, s.10
- Çavdar, Tuğba. **İslâm Mecmuasının Türk Dönemsel Yayınları İçindeki Yeri ve Önemi**, İstanbul: İ.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, (Basılmamış Y.L. tezi), 1988.
- Çelebi, Ahmet. **İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi**, terc: Ali Yardım, İstanbul: Damla Yay.1998.
- Er, Hamit. **İstanbul Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları**, İstanbul: Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, 1993
- Er, Hamit. **Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim**, İstanbul: Rağbet Yay., 1999.
- Er, Hamit. **Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri**, İstanbul: Rağbet Yay., 2003.
- Ergin, Osman. **Türk Maarif Tarihi**, I-V, İstanbul, 1939.
- Ergün, Mustafa. "*II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islahı Çalışmaları*", **Ankara Ün. Dil Tarih Coğrafya Fak. Dergisi**, c. XXX, 59-89.
- Gün, Fahrettin. **Eşref Edip Fergan, CHP ve Din**, İstanbul: Beyan Yay., 2005.
- İpşirli, Mehmet. "*Medrese*", **DİA.**, c. XXVIII, 327-333.
- Kara, İsmail. **İslamcıların Siyasî Görüşleri**, İstanbul: İz Yay., 1994.
- Kara, İsmail. **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I, II, III**, İstanbul: Risale Yay., 1994.

- Kodaman, Bayram, “1876-1920 arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul: Çağ yay., 1989, c. XII, 19-197.
- Kodaman, Bayram. “II. Abdülhamid Devrinde Eğitim ve Öğretim”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul: Çağ yay., 1989, c. XII, 455-494.
- M.C.B., “Mescid” (Osmanlı Devri Medreseleri), **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: M.E.B. Devlet Kitapları, 1979, c. VIII, 71-77.
- Mehmedoğlu, Yurdağul. **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)**, İstanbul: İFAV Yay., 2001.
- Öcal, Mustafa. **İslâm Eğitimi Tarihi**, Bursa: Emin Yay.,2002.
- Öke, Mîm Kemal. “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul: Çağ Yay., 1989, c. XII, 201-283.
- Özyılmaz, Ömer. “Medreselerin Bozulma Sebepleri ve Bunların Islahı Yönünde Yapılan Çalışmalara Kısa Bir Bakış”, U. Ü. İ. F. D., c.V, 133-150.
- Sarıkaya, Yaşar. **Medreseler ve Modernleşme**, İstanbul: İz Yay., 1997.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, Ankara: TTK Yay, 1988.
- Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yay., 1998.

EKLER

EK-1:

TALABE-İ ULÛM CEMİYETİNİN LÂYİHASI

Talebe-i ulûm cemiyetinin ıslah-ı medâris hakkında meclis-i mebûsân-ı ilmiye encimenine verdiği lâhiya suretidir:

Din-i İslâm ki hayat-ı umûmuye-i beşeriyenin umde-i medeniyeti; şehrah-ı feyz ve şems saadetidir. Ehl-i İslâm bunun mucâhid ve nigâhbân umûru, ulûmu şeri'yede kavânin-i meşietidir. Bu kavâninin cihet-i nazariyesi muessasât-ı ilmiyeye, cihet-i ilmiyesi de heyet-i ictimâye-i İslamiye'ye mevduu ve mevrûsdir. Her iki tarafın hareket ve faaliyetini muhâfaza ve istihdâf eyledikleri gaye-i müttehiddeye isâl vazifesi, hassaten hükümet-i celile-i İslâmiye'ye mevduu bir emanettir. Şu halde bu yoldaki azâimi iktihâm ve vazife-i irşâdı hüsnü tedvir ve ifâ-i mücâhade-i maddiye ve maneviyeyi tekeffül eyleyecek zümrelerin muallim umûru, îmâm hareketi muessaât-ı ilmiyeden doğacak erbâb-ı feyz ve kemâl ve mütehasıs efkârı dür endişan olması icâb eder. Binâenaleyh meslek-i ilmiyenin mekteb-i fazileti demek olan medâris-i İslamiye'yi; hayat-ı ilmiye-i İslamiye'nin nazım ikbâli ve ruhu ümmetin kehkeşân-ı istikbâli olacak bir müessese-i faale haline ifrâğa lüzûmu şedit vardır. Evet medâris-i İslamiye'den doğan mâzîdeki o şümûs-u irfândır ki; saltanât-ı seniye-i Osmaniye'nin-Allah kıyâmete kadar daim kılsın- tac'ı muallayı halifetle tezyid-i şa'şasına, tenfiz-i muadeletine, tevsi-i satvetine hizmet ile âdetâ bu iki ârikâ-i hak numûnu yekdiğerinin şehbâlî i'tilası silâh-ı müdâfaası olacak bir mevkii ruhuna is'ât eylemiş ve onun şânına bu gibi nice ebet numûn hâtırât ve maaliyat ithâf eylemiştir. İşte bu hakikâte binâen der ki tarih; Osmanlı saltanâtını pâdişâhlarına, pâdişâhlarını da ulemâsına medyûn-u şükrân bir mevkide gösterir.

“Mârifet iltifâta tâbidir, müşterisiz metâ zâyidir.” Masâdakınca tedricen hayatından, ziyâ, feyz ve irfânından zâyîât vermeye başlayan o dâru'l-irfânların, o muesses-i mersûselerin hâiz oldukları ehemmiyet ve kıymet-ı zâtiyeleri devr-i meşrûtiyette takdir edilmeye başlanılmış ve bin netice medâris-i İslâmiye'de birtakım esâslı teşkilât ve icraata verilmiş idi. Fakat bütün bu yapılan fedâkârlıklara rağmen

mütenâkıs ictikâd-ı şahsilerle, icraata me'mûr uzûvların adem-i ehliyet ve liyâkâtları yüzünden ; tesbit edilen esâsât ve tatbik edilen usûl, tedris ve tederrüs maalesef aksu'l-amel velâmel neticeler vermekten kurtulamayarak terk-i diyâr ederek gelen binlerce şabân-ı ümmete na-kabil telâfi zararlar tahmil ve sîne-i mecrûhlarına pek acıklı mukâdderâtı tevdi eylemiştir.

Bu acı ve uzun zararlı tecrübelerden mutenebbih olarak kuvvetini alan talebe-i ulâm nihâyet toplanıp bin fedâkârlıkla bir "talebe-i ulum cemiyeti" vücûda getirebildi, iki sene hukukunu müdâfaa, zararlarını telâfi vazifesini hüsnü ifâ yolunda ne kadar çalışmak lâzımsa o kadar çalıştı. Vel'anda çalışmaktadır. İşte bu cümleden olarak medârisin hayat-ı hazırasında gördüğü nevâkısın, hayat-ı irfânı lâîk olduğu mecrâdan tahrike kat'iyen Sâlih olduğunu bit-tecrübe görmüş ve bilâ ihmâl ıslahına kâni bulunmuş olduğundan meclis-i âlilerine talebe-i ulûmu İslamiye ve ahkâm-ı şeriyyenin ruhu ferdi ve ictimâide bir hakkın tecellisi ve ahlâk ve Terbiye-i Muhammediye'nin vicdân-ı ümmete ifâzesi ile İslâmları; cemiyet-i beşeriyyenin hayatı ve mecrâ-yı saadetini bilfiil tedvir edecek bir mevkii hakime is'âd-ı mezhâriyetini te'mindir.

Buna kema hüve vusûl, medâris-i İslâmiye'nin ulûmü âliye ve ilmiye fûnûnu medeniye-i hâliye ve âtiye şehrâhından ve tekemmül ve ihtisâs mecrâlarından murûnuna vâbeste bulunduğundan sînesinde beslediği genç dimâğların dinî ve medenî ihtiyacât-ı haliye ve âtiyelerini tatmin edecek bir surette kemâli ihtimâm ve ciddiyetle ta'lim ve taallümleri taht-ı vücûptadır. Binâenaleyh teşkilât-ı hâzıra ile idâre olunan merkez medârisinde ulûm-u şer'iyye-i esâsiye ve fer'iyeden maada vâcibu't-tahsil-i fûnûn ve elsine-i ecnebiyenin kabûlü ile müddet-i tahsiliyenin de on beş sene lüzûm görüldüğünden her bir üçer senelik devre-i tahsiliyeyi hâiz olmak üzere (İhzârı, ibtidâi hariç, ibtidâi dâhil, sahn, mütehâssisin) nâmla beş kısma tefrik ve birer müdürü umûmiye tevdi eyleyerek ve hey'et-i mecmuasına (Medresetü'l-İslâmiye) ünvânı verilmek ve aynı zamanda yalnız bu medreseye ve her kısmına mahsûs olmak üzere birer âlâmet-i farika ihdâs ve leylî talebesini it'âm, ıskân ve ilbâs eylemekle beraber sahn kısmından mezûn olanlara taşra, mütahassısında ikmâl-i tahsil edenlere de İstanbul ruusu i'tası ve bundan maada ehliyetlerine göre mekâtip ve rüşdiye, idâdiye, âliyede ulûm-u İslâmiye muallimi olmak hakkı ve üç yüz otuz üç senesi meb'usanının medârise

bahsetmiş olduğu hukukun aynen icrâsı velhâsıl daha umûmî bir tabir ile hayat-ı şahsiyelerinin tefyizini ve avâmil-i mâîşetlerinin hüsnü tedbirini ve vezâif-i diniye ve milliyelerinin kemâl-i emniyet ve metânetle icrâsını muhâfaza ederek bir mahrec tespit ve temin edilmelidir. İşbu medrese-i İslâmiye'ye kaydı kabûlde bi gayet itinâ edilerek ihsârı kısmına kabûl edilecek talebenin tahsil-i iptidâiyeyi ikmâl etmiş olmaları veya o ederece ehliyetlerini bilimtihân ispat eylemeleri. Diğer kısım veya sınıflara girecekler için de bir sınıf aşağı derslerden a'lâ derecede imtihan vermeleri ve aynı zamanda muâyene-i tabibeye'ye tabi tutulmaları ve mutehassisine duhûl için şifâhi bir imtihan icrâ ederek, a'la dereceyi ihrâz edenlerin istedikleri sınıflardan birisine kabûlleri takdir edilmelidir. Tâyin edilecek muallim ve müderrislerin yalnız ehliyet ve liyâkâları nazarı dikkate alınarak talebeyi birtakım şahsî ve siyâsî ihtirasların kurbâmı etmemeli yani acı bir tabir ile, hoca için ders değil ders için muallim aranması fatiha-ı ıslahat olmalıdır.

Talebenin dini ulûm ve asrî fûnun ile mücehhez ve terbiye-i İslâmiye-yi mümessil olması ve ahlâk-ı nebeviyeyi muhitine lisân-ı hâl ile takdir edilmesi için ahlâkiyât ve ibâdâtata, tedrisât ve tederrusâta, nizâm ve intizâmâta bi gâyet itinâ ve ihtimâm ve mer'il icrâ olması takarrur eyleyecek olan nizâm ve esâsâtın bitarafâne, bi hakkın tatbiki nazarı dikkâte alınmakla beraber ihtiyacât-ı ilmiye-i hazirâyı temin ve tatmin müdet-i tedrisiye ve ihtiyâc-ı zaman mulâhaza edilmek suretiyle ulûmu Arabiye'den muhtâc-ı ta'dil olanları bir hey'et-i ilmiye-i mahsûsa tarafından tetkik ve ıslah olunmalı. Ve saat-ı durusun "leyte, lealle" ile hiçbir zaman ziyâna sebebiyet verilmemelidir. Tedrisât dâiman nazari ve ameli bir surette tadbik edilmeli. Hele mukâlemât-ı Arabiye ve elsine-i ecnebiye gâyet pratik takip edilmelidir. Mutehassisına kadar bilumum sınıflarda ulûm-u Arabiye'nin yevmi ikişer saatten dûn olmamasına ve iptida-i dahilil son sınıfına kadar bütün sınıflarda ulum-u Arabiye'lerinin mutahassislar tarafından muzâkeresine itinâ edilmelidir. İhzâriden bedee ile ibtidâ-i dahilil son sınıfına kadar her üç ayda bir olmak üzere de iki defâ imtihan-ı husûsi icrâsıyla muktesep numaralar imtihan-ı umûmîde esâs-ı ittihâz edilmelidir. Ve imtihan-ı umûmîlerin gâyet ciddi ve bitarafâne icrâ edilebilmesi ve haksızlığa meydân verilmemesi için heyet-i mümeyyize beş zâttan dûn olmamalıdır.

Talebe-i sa'ye, hüsn-u ahlak ve harekete terğib ve teşvik için maddi ve manevi mukafat, te'dip ve tahzir için mücazat bilaihmal tatbik ve icra edilmelidir. Ve bilamazet üç ay derse devam etmeyen talebe sınıfından ibga ve bir sene devam etmeyen ve iki sene müteakiben terfi edemeyenlerin kayıtları terkin edilmelidir.

İhzari, ibtida-i hariç, ibtida-i dahil, sahn kısımlarının ulum ve fununuyle saat durusunu meş'ar programı melfufan takdim kılınmış ve mutehassısın dürus ve programlarında merci-i aidince bazı tadilatın icrasına tarafımızca muvafakat edilmiştir. Şu kadar var ki ruh-u dini ve milliyemizin sertacı ibtihacı demek olan edebiyatı arabiye ve Türkiyemizde meslek-i ilmiye içinde mutehassıslar yetişmesine ihtiyacı şedit mevcut olmakla bir edebiyat şu'besi kuşadiyle müessese-i mezkurenin 4 şu'beye iblağına lüzum görülmekte olduğunu arz ve ma'ruzat-ı acizanemizin tasvip ve mevki-i icraya vaz'ına delalet aleyhlerini istirham ile takdim-i ihtiramat ve ta'zimat eyleriz ol babta...¹¹⁸

Talebe-i Ulum Cemiyeti

¹¹⁸ **Sebilürreşad**, Nisan 1918, c.XVIII, 239-240.

TALEBE MEKTUPLARININ ORJİNAL METİNLERİNDEN ÖRNEKLERİ

۲۹۹ صحیفه

(سیل الرشد)

جلد ۲۷ عدد ۱۱۷

طیبه علومك مقررانی

الهیات فاکولتہ سی مداوملریك اجتماعی

الهیات فاکولتہ سی طیبه سنك صوك زمانلده اعاشه ، نقل ، فیوضات مسئله لری حقنده مختلف مقامات زدنده وقوع بولان متعدد تشبیرلندن بر قسمك رد ایدلیسی ، بر قسمه جواب بیله وریله میسی طیبه علومی بك ما یوس و متاثر ایتش ، بو وضعیت الیه طیبه ك خط حرکتلری تثبیت ایتك اوزره فوق العاده براجتماع عقد ایتلرینه سائق اولمشدر . صالی كونی فاتحه (تاجخانه) مدرسه سنده ایکی یوز قدر طیبه علومك اشترا کیله عقداولونان بوفوق العاده اجتماع بك حرارتی وهیجانلی اولمش ، طیبه علومی علاقه دار ایدن بوتون مسئله لر مناقشه ایدلیش ، بالخاصه اعاشه مسئله سنك شیمدی به قدر حل ایدیلیمش اولسی و بونكله برابر منفی ویا مثبت بر جوابده وریله میسی شدتلی مذاکره و مناقشه لری موجب اولمشدر . اجتماع نتیجه سنده طیبه ایتش اولدق لری مقررانی ، بر میناقشه ایله تأیید ایده رك ، فا كوله ریاستنه ودارالقون امانته عرض ایتمشدر . طیبه علومك مطالب اساسی شونلردر :

۱) ملت وکیللری طرفندن مجلسده قبول ایدیلن اوقاف بودجه سنده کی طیبه علومك اعاشه سنده تأیید تحصیصاتك اعطاسی ، ۲) الهیات فاکولتہ سی طیبه سنك ساثر دارالقون مداوملری کی دیگر فا كوله لره دیکه بیلملری ، ۳) الهیات مداوملریك استقبالرینك تأمین . طیبه علوم بو استرحاملری قبول ایدیلدیکی تقدیرده فا كوله درس لرینه دوام ایدیه جک لری نه تحت قراره ایشلردر .

طیبه علومك دارالقون امانته و الهیات فاکولتہ سی ریاستنه تقدیم ایتدکلری استدعاك المزه کچن بر صورتی عیناً درج ایدیلوروز :

« معروضاتمزددر ،

فا كوله من مداوملریك اعاشه سی حقنده كرك فا كوله من ریاستنه و كرك مختلف مقاماته آتی دفعه وقوع بولان مراجعتمزه مثبت و منفی هیچ بر جواب وریله دی . فا كوله من مداوملرینه دیگر فا كوله لره نقل حقتك وریله میسی حقنده امانت و ریاست جلیلهیه و بر دیکمز استدعالمز ردا ایدیلدی . دیگر فا كوله مداوملریك آتیمی تأمین ایدیلدیکی حالده فا كوله من مأذونیتی حقنده هیچ بر شی دوشونولمه دی و تثبیت ایدیلدی .

ا کتریمز ملتك فقیر زمره سنه منسوبز . کنج و قیمتدار حیاتمرك اونیش سنه لك محصول مساعیسی ، قانوی برحق صریحمن اولان و بوگون قطع ایدیلن بر اكمق قیریتیسنه فدا ایدیلور تحصیلنی استعدادلرینه موافق اوله رق ا کمال ایچون سربست عرفان اوجاغلنك

دیگر شعباتنه کچمک ایستینلریمز قیودات نالایقه نك قربانی اولور . هیچ بر کنج حیات قیمتدارینك اوزون سنه لری بر فا كوله نك دوامی نامه هدر ایتیمش و بر اندیشه نك اسپری اولق ایچون مملکتیمزك اوزاق برلندن بویا یه قادر قوشوب گله مشدر . ملت وکیللریك قبوله ایتزان ایدن بر بودجه ده تخصص اعاشه من وریله یور . ادبیات فا كوله سیله هر خصوصده مسأزی اولان فا كوله من مداوملرینه دارالقونك شعبات سائرده و دارالمعلمین عالیه کی یوسك مکتب لریك قابولری مسدود قالیور ؛ نقل کی بر حق صریحمن نزع ایدیلور . بناء علیه یوز لریجه اولاد وطنك مقدرات استقبالیه سی ملاحظات غیر وارده نك قربانی اولورکن بو االم وضعیت قارشوسنده سکوت ایدیه جکمز . اعاشه مترك تأمین ایستینوروز ، جواب یوق . دیگر فا كوله لره کچمک ایستینلره حق نقل یوق ... مداوملرک آتیمی حقنده بر امید یوق . ایشته بو بر سورو یوقلق نتیجه سی بر وارلق چیقورکه اوده فقیر و مقدر طلبه نی ترک تحصیل دعوتدر .

الغای مدارسك احیای طلبه ایچون اولمادینی ظن ایدیلوروز . مقدراتمزه حاکم اولانلر صریح حقوقی تسلیم ایتلرسه دویه جکلری عذاب بالکمز وجدانی اولما یجق ، فا كوله نی ده دوغمه دن مزاعدمه سورو کله به جکلردر .

خلاصه ۱۶ ایول ۳۴۰ تاریخلی صالی کونی بعدالزوال ساعت ایکی ده وقوع بولان فوق العاده اجتماعده تقرر ایدن اساسات شونلردر : ۱) اعاشه مترك تأمین (۲) فا كوله منزله مناسبدار دیگر فا كوله لره نقل حقتك وریله میسی (۳) مداوملرک آتیمک تأمین . خصوصات مذکورده نك قبول و حلنه قدر فا كوله مترك حین کشاندنه درس لره دوام ایدیه جکمز طیبه میثاقنده متفقاً تثبیت و قبول ایتدک . معروضات واقعه مترك قبولی مملکتك عرفانی نامه استدعا و استرحام ایلر اقدم .

هویتتمز ذهنیتلمز !

آمریقا و آوروبانك برچوق برلنده بزم مملکتیمزه « غریبه لر مملکت ، نامی وریلیورمش . غریبه لره دینی عقیده لردن عبارتمش . بو مملکت حقیقت غریبه لر مملکتیدر . فقط ، غریبه لری دینی ساحده دکل ، اجتماعی ساحده آرامق حقیقته ده موافقدر . بشقه هر شیئی آکلامق امکانی واردر . یالکمز ، کیسه نك مسلک اجتماعی و سیاسی آکلامق امکانی یوقدر . هر کس بر ذهنیتک اسپریدر . فقط او ذهنیتک هویتی تعیین ایتک کیسه نك قدرتی داخلنده دکلدر . چونکه هیچ بر ذهنیتده معین بر استقامت کوریلیمز . بوگون بر شکلده تجلی ایدن

مشهوره و مسموعه به قارشى تدابير سريعه اتخاذهينك و جوبى حكومت مایه من تقدير ايدرك بو معنوى دوشمانلره قارشى ده بيكانه قالماش ، بونك ده اوردولرى اولان قافله علمانك ترقى و تعاليسى پيش نظره آلمش ، بر طاقم اسباب دولايسيه تور و ضايبى سونمكه بوز طونان مدارس علميه نك يكي باشدن كشادى و مطلوب وجه اوزره احيا و ادامهى ايجون لازمكلان پروغرامنى تنظيم ايتمش ، بومساعى مشكورونك آثار فيضى ده تجلبى به باشلامش ايدى . سعادت اسلاميه بي اخص آمال اتخاذا ايدن مدرسلريمز فقر و ضرورتك نجه لرى آلتنده ايكم ايكم ايكله كنده اولدينى حالده بوتون ضرورتلر نه رغماً تنوير قلوب مؤمنينه كما فى السابوق دوام ايتديلر . بز ملت اسلاميه نك باعث نجاتى اولان بو مسلك عالينك كال عظمتنه تعالى به مظهر اولمى درت كوزله انتظار ايتكمكه ايكن صوك زمانلرده بعض محملرده طلبه له مخصوص اولمى اوزره انشا ايديلان بنالك اللرندن آلوب باشقه مؤسسه له و بريلسى كچي بعض حادثلر بزي دلون ايتمش و مذاقته مليه وكالتى اوردو دائره سنك ۳ و ۱۲۵۸۵ نومرولو و سا ۱۹ نومز ۳۳۹ تاريخلى قرار عمومى ده مدرسه طائفى تملدن صارصمشر . دارالخلافه و مكاتب سازه طلبه لرى اكال تحصيله دكبن تأجل ايدلكارى حالده مدارس علميه طلبه سى ايجون تأجل ايدلمور ؟ هر حالده مدارس علميه طلبه سى ده ديكر مؤسسات عرفانيه طلبه لرى كى اكال تحصيله دكبن تأجل ايديلر ، ديه اميد ايديبوردق . بر سنه خدمت مقصوره سنى ايفا ايدن بر طلبه تكرار مدرسه به عودتله اكال تحصيل ايدم بيليرمى ؟ طلبه نك قسم اعظمى برنجى و ايكنه صفدن ترفيع ايدمك و درنجى صننى آشمه دن عسكركلى كنججه طلبه اولمايانلر مثللو معامله كوره چك اولان او طلبه نك قطعياً و قاطباً بر دهها مدرسه به آياق آتماه جنى ايكي كره ايكنك درت ايتديكى قدر جلى بر حقيقتدر .

قرا و محلاتك اوسوبوتون امامسز قالدبنى ، مسلمان اولرينك مسلمينك تجهيز و تكفين و مراسم دينيه سائره سى اجرا اولنه مدينى ، ديانت اسلاميه نك هر طرفده افوله بوز طوتدينى ؟ مركزه ملحق اولان خاصه و بفيجه و اصلاحيه و درتيول قضاالنده مدرسه اولمايوب مركززه بولونان طلبه لرك ده مملكتمزك احتياجاننه نظراً يك جزئى بر يكون تشكيل ايتديكى بر زمانده داخل اسنان اوليان طلبه لرك بيله بو قراردن متأراً درس لرئى ترك ايدمك صاوشوب كشمه لرى بزي انديشه به دوشورمكده در . مقصدبمز طلبه لرى عسكركلكدن قاچيرمق دكلدر . بز بو خصوصده اوچ چاره دوشونه بيلدك : (۱) مدرسه به قيد و قبول ايديلان طلبه لرك هر هانكى صفدن اولورسه اولسون يا خدمت مقصوره كورمه لرى ، (۲) يا خود ديكر مؤسسه عرفانيه ده اوله جنى كى اكال تحصيله دكبن تأجيللرى (۳) يا خود مدرسه بولونان

طلبه نك استرحامانى

انور شرعيه و اوقاف و مكاتب مبلر سنده

اهمال و لاقيدى بوزندن صوك زمانلرده اك آجينه جق برحاله كلن مدرسه لرك يكي باشدن اصلاح و احيا سنه همت ايدن بويوك ملت مجللى مدرسه لرك اداره سى و طرز تدريسى حفته بر قانون نشر و تعميم ايتدى . شوقدر كه او وقتك ايجابانى اوله رق مدرسه له لازم كلديكى قدر تخصيصات تعين ايدمى . اون ، او وقتلر حكومت مليه مزك حال حربده اولمى طولايسيه بودجه سنك حربدن باشقه شيله مساعد اوله مائه جنى طبيعيدر . لكن شيمدى حمد اولسون مظفر اردومز حربى قازاندى ، دشمنلر بزمى مقدس و طنمز دن چيقاردى ، شان مليزه لايق صالح يابديق . آرتيق امور داخليه مزك اصلاحنه چالشمقده يز . معارف نك ده لايق اولدينى الفناه مظهر اولدينى چشم افتخار له كورمكده يز . از جمله بتون مکتبلر بزمه مستوفى معاشلى معلملر و مديرلر تعين و نواقصى اكال اولتمقده در . مدرسه لرك ترقى و تعاليسى ايجون ده لازم كلن همقى حكومت مزك دريغ اتيمه چكنى قوباً اميد واو اولمى بزمك ساحه تطيقه چيقارلمسى كال سهالكه انتظار ايتكمكه يز . هر عرفان اوجاغى از چوق فيض مليدن حصه انتفاعى آلدبنى بر مانده البته بز طلبه علومده محروم قاله جق دكان . مدرسه لريمز ، حقيقى وجدى بر معاونته چوق محتاجدر . بز واليلر حالا رطوبتلى ، مقس ، طوبراق ييغيندن باشقه برشى اوليان خراب ، غير همقى برطاقم اسكى مدرسه لرك همرا كوشه لرنده بو وارلتمقده يز . بزده بو وطنك اولادى يز . معارف اداره سى كويلر و ارنجيه قدر برطاقم همقى مكاتب بنالرى يابديرى و مستوفى معاشلر ايله معلملر تعين ايلديكى كال مخونيتله كوريبورزه ان شاء الله . مدرسه لرده بو حيا به مظهر اوله جقدر . دين اسلامى ياشاننه جق مدرسه له بونجه اصحاب خير طرفندن ترك و تبرع ايديلان اوقافدن اولسون حصه ياب اولمغه حقمز يوقيدر ؟ يكي مدرسه لر نظامنامه سى موجبجه مکتبلر ده اوقونان درس لرك همان همسى تدريس و تدرس اولمى و امتحانلر انساننده مملكتك اك بيوك عسكرى و ملكى مأمورلرينك برلتمسى كى بر طاقم شرائطى حاوى

ہب عینی نقرات

←=0=0=0=→

اقشام غزنیسی کچنلرہ اورنہ آندینی غریب بر دعوانی مہادیآ
ایلری سوروب طوربور۔ اقشامہ کورہ کویاچہوریت مؤسسات وقوانین
شرعیہ ایلہ بر آرہدہ بولونہ مازمش ، بناہ علیہ محاکم شرعیہ قائمہالی ،
شرعیہ وکالی ہیئت وکیلہ آرہ سسندن چیقمانی ، قوانین شرعیہ برینہ

عصری قانونلر اقامہ ایڈیللی ایٹش ! . . .
بو مناسز ادعا حقندہ کچن نسخہ لرزہ متعدد مقالہلر یازدق ،
بونک قطعاً طوغرو اولمادیغنی ، بو سوزلرک نعلم ایلہ ، نہدہ مصلحت
ملت ایلہ ہیچ برمناسبتی بولمادیغنی ، بوکچی قیمت علمہ واجتماعیسی
اولمیان سوزلر آنجوق اسلامہ فارشی خصوصتندن ، یاخود مسلمانلق
حقندہ جہلندن طولانی سویلنہ بیلہ جکچی ، جہوریتک مؤسسات
وقوانین شرعیہ ایلہ پک کوزل قایناشہ بیلہ جکچی ، بناہ علیہ مشروطیت
دورندہ قالد بریلقی ایستہن مؤسسات وقوانین شرعیہ نک جہوریت
دورندہ برحیات نوین اکتساب ایدرک دہا اساسلی و دہا فیاض و متکامل
بر صورندہ تطبیق ایڈیلہ جکچی ایضاح ایٹش ، اقشام غزنیسی باش
محرری و دارالفنون اجتماعیات معلمی نجم الدین صادق بکدن بعض
سؤالر صورمشدق . فقط مومی الہ نہ صور دقلریمزہ جواب ویرہ بیلدی ،
نہدہ بویلہ بر مباحثہ علمہ واجتماعیہ یاناشدی . شیمدی ایکیدہ
بر او مناسز دعوانی ایلری سوروب طوربور .

کچنلرہ محاکم شرعیہ نک النسا اولونہ جقنہ دائرہ بومی غزنیلرک
مخابرلری آنقرہ دن تلغرافلر چکمشلردی . بالاخرہ بونک طوغرو
اولمادیغنی آکلاشیلدی . بو مناسبتہ عدلیہ وکیلی سید بک بیاناندہ
بولوندی :

« بونک امکانی اولمادیغنی ، بر طرفدن احکام شرعیہ یی مدنی
قانونلر حالہ صوقارکن دیگر طرفدن محاکم شرعیہ نک لغوی ایچون
هیچ بر سبب موجود اولمادیغنی ، بالعکس بو محکمہ لرہ لزوم اولدیغنی
ومحاکم شرعیہ نک حقوق ہائہ قانونی تطبیق ایلہ مکلف اولدیغنی ،
سویلدی . اقشام غزنیسی بوکادہ چاندی :

« بوناصیل جہوریتدرکہ معین ومدون قانونلری آیری آیری مقاملرہ تابع
ایکی نوع محکمہ تطبیق ایدر ؟ عدالتک تطبیق دینی مقاملرہ برافیر ؟
جہوریت برکلدر ، بونون ذہنیتک ہیئت مجموعہ سیدر ، جہوریتی تاملامق ،
محاکم شرعیہ یی الفا ایٹک ایچون ، زمان دکل ، یالکز جسات لازمدر . »

دیدی . اوندن صوکرہ حقوق ہائہ قرارنامہ سنک احکام شرعیہ یی
ابتنا ایٹمی دہ ینہ اقشام غزنیسی ایچون و دیگر بعض غزنیلر ایچون
وسیلہ ہجوم اولدی . « تورکیہ جہوریتی جہوریت اولہ بیلیمک ایچون
اولا عصری قانونلرہ ادارہ ایڈیلک مجبوریتندن ؟ ازدواج ، طلاق ،
وراثت کی حقوقی مناسباتک مبہم شکلرہ اولدیغندن ، بحث اولوندی .

امراریکز متوالیاً ورود ایٹمکدہ در . بر آزدہ بونلر ترہدہ ونہ کچی
حجر لزدہ امرار حیات ایڈبورلر ونہ کچی مدرس ومعلملر دن او قیورلرہ ،
کندیلرینک ، مدرس ومعلملرینک معیشیق ناصیلدر ؟ دیہ سوال
لطفندہدہ بولونمکیزی رجا ایدرز . واقعا شمدتی یہ قدر بو عالی مسلك
خدای نابت اولرق میدانہ گلش واسلام حکومتلرینک مدار افتخاری
اولان بونجہ علما یتشدیرمش ایسہدہ اووقلرک شیمدیکی عصرہ قیاس
ایڈیلہ میہ جکی معلوم فضیلتلریدر . چونکہ مکتب طلبہ سنک کاشانہ لرہ
رفاہ وسامانہ تحصیل ایٹدکری وکندیلری ایچون مختلف صورندہ
غایلر ارانہ ایڈیلدیکی نظر نمونیتلہ کوریورز . لکن بزردہ بووونک
اولادی بز . بزردہ کده حیات علمہ ودنیہ نقطہ نظرندن بر قیمت واهمیتز
اولسہ کرکدہ بز لری دہ بو پریشان و آجقلی وضعیتن قورنارمق ، بز
ایچون دہ برغایہ ثبت ایٹک مقام معلاکزک وظاقتندندر صائیز .

یوقسہ بوکیدیش ایلہ مدرسہ لر شہ سز ادامہ حیات وموجودیتہ
مظہر اولہ ماز . بزواللی طلبہ لرک اوان شبابتلری بویلہ ہد اولوب
کیتہ سنک مسئولیتی عیجا کیملرہ ہانددر ؟

بردہ ؟ بتون مکتبلرہ تحصیل ایدن طلبہ ، اکال تحصیلہ قدر
تأجیل ایڈیلورہ مدرسہ طلبہ سی اثنای تحصیلہ خدمت فعلیہ لرچی
ایضا ایچون سوق ایڈیلور . اوت ، عسکرک باخاصہ شو عصرہ
اوزریمزہ ترتب ایدن اک مقدس وظیفہ لردندر . ایجابی زمانندہ جہ مزک
بو امر جہادہ اجابت ایڈہ جکی شہدن وارستہ در . نتہ کم بن ونہ
کچی بر جوق آرقداشلریمزہ حرب عمومی دہ چناق قلعہ ، فلسطین
ودہا نیجہ ، نیجہ موقع حربلرہ اثبات وجود ایدرک وظیفہ متحتمہ
منی ایضا ایڈک . دہا پک یاقندہ بیلہ ملکتمزک دوشانک اولموت
اشغالندن تطہیر وتخلیصی ایچون طوروس طاغرندہ قیش کونلرینک
شدائد ومزاحمہ قاتلانہرق ، مادی تجہیزاتمزک فقدانہ رغماً جانسپارانہ
مقاومت ومدافعہ ایڈہ لک بر جوق شہدلر فدا ایٹدک وعون حقندہ
موفق اولدق .

بناہ علیہ شیمدی صلح زمانندہ بزطلبہ علومکدہ دیگر مکتب
طلبہ سی کچی اکال تحصیلہ قدر تأجیلنہ مساعده بیورلسہ مدرسہ لرک
اندراسنہ فارشی حقیقی برسد چکمش اولور . یوقسہ اہمال ایڈیلہ جک
اولورسہ مدرسہ لرک حال حاضری بیلہ دوام ایڈہ میوب محو ومنقرض
اولہ جفی مستغنی ایضاحدر .

شوحال اسف اشہالمزی انظار ہمتکزہ مرض ایڈیورز . بو
معروضاتمزی لطفاً سمع اعتبارہ آلہ جفکزہ واحتیاجاتمزک تطمینتہ
ہر صورنہ ہمت بیورہ جفکزہ امیدوارز . باقی محترم ومبارک اللہ لریکزدن
اوپرز اقدنم .
اظنہ مدرسہ علمہ سی طلبہ سی نامنہ

محمد مہلمی

۱۰ کانون اول سنہ ۳۳۹

آه .. ذاتاً بزی - یعنی طلبهٔ علمی - بوتون تدقیقات حالیه واستقبالیه به بیکانه پیراقان هب اسلاف پرستک دکلیدر ؟ ارتق بوحقیقتی بوتون آجیلغیله تصدیق ایدلم . بویله خواجهره وواعظره « ورئهٔ انبیا » دکل ، « عبدهٔ فلوس » دیلی . عجیافخر کائنات « ع . م » افندمزه « اتمک علماسی بخ اسرائیل کییدر » دیمدح وافتخار ایتدیکی کیمسه لر بویله می اولمیدی؟ . مسلك علمیه ایچریسنده مزمن بر میقروب حالنده طفیلیکه یاشایان بو کچی اهلیتسزلی ارتق ایچمزدن طرد ایتملی ز . کرچه آره لرنده ارباب کالات یوق دکل . فقط آنلر طرفندن پارلاتیلان برقاچ لمعهٔ فضیلت بو واسع ظلمت جهالت وتصعبی تنوره کافی گله بور . بالعکس اوفضای ظلمت ایچنده انظفایه محکوم اولوبور .

خلاصه ، مشیخت اسلامیته نك سمع اطلاعنه واصل اولمق ایچون عوم طلبه ارقداشلر بر ائکده باغریبورز : بزاصلاحت ایستهرز ؛ تجدیدات ایستهرز ؛ بوعلامت فضیلت اولان صارینی نااهللر ، خرافا تجیلر باشنده کورمک ایستهمه یز .

طلبهٔ علومند :

سعدالله

آیسیات

هلال - قارتال

غرب اردوسنک صوگ قرارکاهی اولان « فیهرک » اولونیه بولی اوزرنده « بشدان » تپسندکی چادرم اوکنده معشوق وجدانم اولان هلاک طلوغنی تماشا ایدرکن بر طرفده توج ایدن قارتال پیراغنسک کوکده حصوله کتیردیکی انکساروتأثرله اولونیه حریبه ناظرخی مخاطب عدایدرک قارملشدم . خاطرهٔ حرب اولمقده برابر بالنیجه قارتالک چوق یشامیه جنی علامیده بلیرمهک باشلادینی جهتله اهدا و تقدیم ایدیورم .

اشتیلی : ناجی

غزای اکبر اسلامه شاهد اولمشدی

هلال ، او نور سهای ، او جلوهٔ یزدان . .

هلالی خون شهیدانه یوز سورر کوردی ،

کزرکن ارض جهاد اوزره بر کیجه سلطان .

او پادشاه غزا باقدی اویله عبرتله ،

مقاصد شهادتی بیانه همتله

چیزوب هلالی ده بر رایت ایلدی ایجاد :

دیدی ، مخاطب ایدوب صوکردهن بز احفادی :

« باقوب بو سنجاغه کوردکجه خون اجدادی ،

هلاله بکره سین آمالکز تعالیده ؛

هب اعتلا ایله وارث اولک بو اجداده . »

سیاه بولو طار ایچنده قالیرسه ده بر کون ،

۸۳ - بحریه بیکاشیلرندن عثمان جودت بک ، ۲۰

۸۴ - بحریه اماملرندن ضیا افندی ۰

۸۵ - اجزاجی ظاهر بک ۰

۸۶ - دارالفنون السنه معلملرندن اورخان صلاح الدین بک ۱۰

۸۷ - تلغراف فوتبول قلمنده جمال بک ۰

۸۸ - « « « رجب بک ۰

طلبهٔ علومده حرکت فکریه :

علمای کرام وطلبهٔ علومه آچیق مکتوب

کچکی مقاله کزله چوقدنبری دوشوندیکم خنده اطهار ایدهمدیکم صاریق مسئله سنی بنده کزه تکرار تخطیر ایتدیبردیکز . فی الحقیقه علمیه نك ، اصحاب علمک بر علامت مخصوصه سی اولان صارینی هر کسک - حتی سزک دیدیککز کچی برحمالک بیله - باشنده کورنجه ، انسان صاعقهٔ عصیته همان اونی باقالایوب باشنده کی صاریق یرتمق ایسته بور . زواللی صاریق ! کیملره مخصوصدی ، کیملرک آئنده کز بیور !

بعض کیملر - بینه باشنه صاریقی صاریقه - شوراده بوراده سفسطه لر نثر ایدیبور . مقصدی بر قاچ غروش قوبارمقدن عبارت اولوبده او علامت فضیلتی اسباب تسئل وتأکل عد ایدن بو نوع خذله باقالانوب تجزیه ایدملی ؛ وعظ ایتمک ، صاریق صارمق صلاحیتی . حازر اولانلره باب مشیخت بالامتحان هویت ورقلری ویرملی ، بو ورقه نی حامل اولمانلر اصحاب فضیلته مخصوص آر سیلردن آلملیدر . آه . . . بر کره جر زمانی طشره یه کیسه آزده باقه کز : باشنه صاریقی صاریقه زواللی کوبیلیری صویان ونیجه ده آنلرک صافی ذهنلر بنده برقاچ اساطیر برلشدرن قاج دانه « طاقه خواجه » به راست کله جکسکز . طشره یه ده حاجت یوق . بر کره آیاصوفیه به کلک کرده باقیکز : اسلامیتک آک بویوک جامعنده بیله - جمعه نمازندن صوکره یوکسک کر سیده وعظ ایدن خواجه افندی کچی بعض ارباب حقیقتدن منتنا - لاف سو بیلکدن عاجز ، حقائق دینی دن بی خبر ، برطاقم خرافا تجیلر وعظ ایتمک جهسارت ایدرلر سه ارتق طشره لرده کی سوء استعمالی دوشونککز . بو « اساطیر محز نلری » دیکله یوبده استهزا کار بروضعیتله کولن اجنبیلری کورمک اسلاملر ایچون نه بویوک ذلت : بو حاللری کورونجه امین اولیککز که ، باطلا بورم ؛ بوتون عصیت دینه وملیهم تپمدن یوقاری فیشقیر بیور . فقط نه چاره . . . ؟

بالله - قسماه سوبله یورم - اصول عتیقه معترضلری ، افکار جدیده صاحب لری کفر ابله اتهام ایدن واعظ لری بی آیاصوفیه ده کوزمله کوردم . بردفمه باقیکز : هر کسک ، هر مسلکک انظاری استقبالیه ، استقبالیه بارلاق ، بارلاق کشفیات وتجدداتنه معظوف اولدینی حالده بونلر بالعکس کوزلری کری چورهرک اسلاف پرستلر کله رنده دوام ایدیبور . .